

106844

TRANSILVANIA



ANUL 75

FEBRUARIE

Nr. 2-1944

SIBIU

TRANSILVANIA

Organ al ASTREI

DESPRE SPIRITUL JURIDIC ARDELEAN

La 20 Decembrie 1850 Avram Iancu, Craiul munților, scria în testamentul său: „Toată averea mea mișcătoare și nemișcătoare să treacă în folosul națiunii, pentru ajutor la înființarea unei Academii de Drepturi, tare crezând că luptătorii cu arma legii vor putea scoate drepturile națiunii”.¹⁾

Ideia tribunului român, care își doarme somnul sub gorunul lui Horia, își află justificarea în secularele lupte duse de națiunea română ardeleană pentru libertate și dreptate. Avram Iancu, el însuși jurist, după o viață sbuciumată într'un moment de adevărată profeție, a recunoscut că această luptă trebuie condusă și călăuzită în cadrele dreptului, pe căile juridice pentru izbânda finală. Acești „luptători cu arma legii”, după cum îi definea Craiul munților, trebuiau să fie o emanație a spiritului juridic al națiunii și astfel stegarii și exponenții acestui spirit de dreptate al poporului român din Ardeal.

Dar acest spirit juridic al națiunii majoritare din Transilvania nu era ceva nou, nu trebuia creat, el exista de secole și se manifesta permanent în acea sete de libertate a poporului oropsit cât și în năzuința de dreptate a ardeleanului năpăstuit.

Spiritul juridic al unei națiuni nu este decât rezultatul condițiilor de viață la care a fost supusă secole de-a-rândul. Și dacă lupta oștească, protestul face tenace, calitatea de națiune luptătoare și protestară contra urgiilor permanente străine a imprimat secole de-a-rândul acestui spirit juridic caracterul ofensiv și activ în direcția adevărului, libertății și dreptății. Fiindcă ce e oare istoria Românilor ardeleni decât o luptă continuă pentru adevăr, o dârză reacție față de asupritor, o rezistență permanentă pentru menținerea obiceiurilor și drepturilor cutumiere milenare.

¹⁾ Izvoarele și documentele amintite în articolul acesta vor fi arătate și comentate într'un studiu mai detaliat care va apare ulterior.

Savigny arăta că dreptul este la fel ca și limba și religia, o moștenire națională. El nu poate fi modelat și remodelat prin concepția personală a juriștilor și a oamenilor de stat. Tradițiile și exigențele naționale, necesitățile și luptele naționale vor forma dreptul poporului respectiv.

Iar Ihering, în monumentală sa operă „Geist des römischen Rechts“ (III p. 296) arată că „dreptul este dirijat spre anumite ținte, el primește orientarea nu numai din trecut dar și din viitor. Poate să nu-și ajungă ținta, însă el privește totdeauna și spre viitor și va fi o funcție a conștiinței, în veritabilă ei concepție“. El este deci (Zweck im Recht, II. p. 112): „un produs al luptei spre un ideal, al activității fără răgaz și al muncii națiunii, tinzând a satisface nevoile omului și a-l apăra contra dificultăților“.

Aplicând aceste gânduri națiunii române din Ardeal, vedem că în cursul secolelor, concepția de drept a ardeleanului român, n'a fost decât rezultatul luptei pentru libertate, dreptate și — mai târziu — unire. Rezultatul acestor continue frământări și lupte pentru idealul amintit a născut acel spirit juridic, specific românului ardelean.

Pentru a înțelege acest spirit juridic ardelean, va trebui să-l urmărim dela primele începuturi, să vedem cum s'a dezvoltat în cursul secolelor, ce influențe și împrejurări l-au determinat și modelat, cu alte cuvinte, aplicând formula istorică a celebrului jurist englez Maine: „toate distanțele trebuiesc reduse și trebuie să privim la popor așa zicând, prin cealaltă parte a telescopului istoric“.

De sigur că scurtând astfel distanțele istorice, luând numai ce este important și hotărîtor pentru formarea spiritului juridic ardelean, din epocile respective, ne vom da seama de formarea, evoluția și existența actuală a acestui simț de drept al românului ardelean.

Baza și fundamentul istoric al spiritului juridic ardelean a fost acel ancestral *ius valahicum*. Românul este agricultor prin excelență, legat sufletește și materialicește de pământul pe care-l lucrează și deci primele lui orânduiri juridice au fost legate de acest pământ. Ele au reglementat raporturile juridice care se iveau în legătură cu această muncă a câmpului și dragostea de pământ a fost caracteristica acestor obiceiuri strămoșești. Că Românul ține la pământul său care îi este preocuparea juridică primordială, este un adevăr atât de cunoscut încât nu mai trebuie repetat. De altfel este caracteristic popoarelor agricultoare.

Ius valahicum era dreptul cutumier — public și privat — exercitat din strămoși și concretizat în așa numitul obicei al pământului. Legea vie a obiceiului pământului ca produs al forțelor spirituale ale poporului, are și a avut totdeauna o importanță mai mare decât legea

scrisă. Ea domină vieața poporului în toate manifestările ei, fiindcă are puterea inconștientului, ea este în sângele națiunii.

Obiceiul strămoșesc de sigur va fi suferit influențe latine și slave, fondul însă rămâne *prelatin*. Față de slavi prezintă deosebirea evidentă în organizarea cnezatului și voevodatului. Fără să insistăm, au făcut-o alții mai competenți, trebuie să arătăm că acest drept inițial, drept cutumier al Românilor poartă dela început pecetea originală valahică care nu se găsește la popoarele vecine. Mai mult, forța vie și trăinicia milenară a acestui ius valahicum rezultă și din faptul că are în parte o influință asupra Sașilor și câteva instituții ale lor, poartă pecetea strămoșescului ius valahicum.

Pe teren public, primele documente ne arată că Românii s'au organizat politicește și juridicește prima dată în Ardeal. În anul 1103 este amintit voevodatul Transilvaniei, în anul 1210 Românii din regiunea Sibiului sunt amintiți ca forță militară, în anul 1291 ca participând la dietă. Organizația lor publică nu poate fi tăgăduită în secolul al XIII-lea.

Cnejii electivi, acești conducători aleși de popor care întruneau puteri administrative, judiciare și militare, judecau după acest obicei al pământului și aveau nu numai jurisdicția penală minoră dar chiar adesea și cea criminală.

Drepturile politice erau exercitate de Românii ardeleni la fel cu celelalte națiuni. Mai mult, în acea Universitas cnejorum din Țara Hațegului nu putem vedea decât o instituție similară cu Universitas saxonum care era, după cum se știe, organul administrativ, politic și judiciar cel mai înalt al Sașilor.

În acest timp, de sigur, s'a cristalizat spiritul juridic al poporului român ardelean în jurul obiceiului pământului, pe care nu numai că nu-l ataca nimeni, dar chiar a exercitat o influență asupra națiunilor conlocuitoare. Acest drept înrădăcinat în sângele și instinctul poporului ardelean nu putea fi cu ușurință schimbat sau înlocuit. Istoricul maghiar Benkő spunea că: „ar fi mai ușor să-i smulgi lui Hercule măciuca din mână, decât să-i desparți pe Valahi chiar și numai un moment dela obiceiurile lor strămoșești“.

Dar această perioadă de exercițiu liber al vechiului drept consuetudinar și de armonie binefăcătoare n'a durat mult. Elementul turburător care a venit să o distrugă a fost nobilimea maghiară. Fenomenul e curios și explicația e originală.

După invazia Tătarilor, o mulțime de Unguri vin în Transilvania, unde configurația geografică le oferea adăpostul de care erau lipsiți în pusta ungară. Așezându-se aici, construindu-și castele, organizându-și moșii aveau nevoie de mână de lucru care lipsea. Popor de stepă, ei

nu cunoșteau la fel cu populația autohtonă nici munca agricolă a câmpului, nici creșterea vitelor, pe care Românii le-au moștenit din tată în fiu. Cui se puteau adresa ? Sașilor ? Aceștia, așezați pe Fundus regius, Pământul crăiesc, căutau cât mai mult să se izoleze și să aibe o organizație proprie și aparte ; Secuilor ? Situația era la fel ! Este evident că numai Românii, popor agricol prin excelență le puteau satisface dorințele.

Acum intervine pentru prima dată în istoria Ardealului goana după Români, care pe urmă va deveni goana după iobagi. Invitați stăruitor, momiți cu viclenie, convinși cu promisiuni ca să se așeze lângă moșiile nobilimii ungare, pe lângă garantarea păstrării vechiului lor drept cutumier, aceștia vin și întemeiază noi așezări sub cnejii lor electivi. Că și-au păstrat drepturile — publice și private — astfel cum erau consfințite prin obiceiul pământului era evident. Altcum nici nu s'ar fi așezat acolo. Însă noile așezări înființate n'au purtat noroc națiunii române.

Fiindcă fie că li s'au asigurat cnejilor dreptul de succesiune în mod perpetuu și atunci au fost perduți pentru națiunea română, încadrându-se în sistemul feudal și de regulă maghiarizându-se, fie că rămânând cneji electivi, după moartea lor, prin continui violențe, încălcări și asupriri și-au pierdut rolul lor de conducători ai unui popor liber, trecând majoritatea atribuțiilor pe seama nobilului feudal maghiar. Acum începe procesul istoric care avea să țină secole. Lupta între feudalismul maghiar și ius valahicum era deschisă.

De o parte sistemul feudal, trufia, mândria și asuprirea din partea celor care aveau drept scop o vânătoare cât mai bogată de brațe de muncă, deci de iobagi servili, de altă parte Românii, care erau sprijiniți pe forța numărului și pe acel spirit juridic rezultat din milenarul traiu după datina străveche. De o parte deviza dreptului bazat pe forță, de altă parte dreptul autohtonului bazat pe obiceiurile străvechi.

O națiune însă nu se poate lăsa despuiată de drepturi strămoșești de către o mână de nobili veniți din pusta maghiară. Reacțiunea trebuia să se producă. Și ea s'a produs. Dovada o avem în răscoalele care se țin lanț secole de-a-rândul.

La început în secolul al XIV-lea câteva răscoale în regiunile pur românești, la 1434 în Țara Oltului și pe urmă la 1435 în Țara Hațegului, erau primele semne ale marei răscoale care avea să izbucnească în anul 1437.

Răscoala era provocată de cauze economice, sociale, politice și religioase și tindea ca pe calea armelor să rezolve chestiunile de drept ale iobagilor. După ce trimișii țăranilor fură uciși de nobili, răscoala se

intinde, având centru Bobâlna de lângă Dej. Rațiunea și scopurile juridice ale răscoalei le vedem din pacea care se încheie în același an între țărani răsculați și nobilii feudali. La 6 Iulie 1437 nobilii se leagă față de țărani ca să respecte condițiile convenției sub controlul unei adunări anuale ce se va ține în fiecare an de țărani la Bobâlna și anume la Înălțarea Domnului, iar nobilul care nu va respecta aceste condiții va fi privit ca „sperjur și ceilalți nobili se vor retrage și reține de a-l apăra”. Nobilii renunță la dijma de a noua parte — nona — iobagii au dreptul liber de a se muta și a-și schimba domnul feudal, văduva și copiii iobagului au dreptul la moștenire și averea nu va trece în proprietatea domnului feudal, iobagul are drept să facă testament, pe urmă s'a reglementat în amănunt și prestația iobagilor. Nobilii nu făceau altceva decât confirmau vechile drepturi ale iobagilor, care în decursul timpului nu mai fuseseră respectate.

Intenția nobililor nu era aceea de a respecta pacea. După două luni se întâlnesc la Căpâlna și la 15 Septembrie 1437 încheie cunoscuta și faimoasa alianță a celor trei națiuni — maghiare, săsești și secuești — cunoscută sub „Unio trium nationum”. Actul constitutiv al acestei uniuni, care avea pe urmă secole de-a rândul să servească drept armă legală, invocându-i-se puterea constituțională, contra națiunii române, nu era provocat numai decât de scopul mărturisit de autoapărarea contra elementului românesc, însă și de dorința de a continua împilările și asupririle. Barițiu cu drept cuvânt compară această uniune a celor trei națiuni privilegiate cu o masă cu trei picioare, căreia lipsindu-i piciorul al patrulea, cel românesc, este în continuă balansare, negăsindu-și echilibrul firesc în poporul român.

După ce țărani răsculați sub conducerea lui „Antonius Magnus”, Anton cel Mare, câștigă din nou o luptă decisivă, ocupând Clujul și încheie un armistițiu favorabil, nobilii primind întăriri din Ungaria, reușesc să intre în Cluj, să omoare în chinuri groaznice pe țărani conducători și consolidându-și astfel poziția să reinceapă cu mai multă furie asupririle și împilările contra Românilor.

Acum începe situația aceea de drept prin care majoritatea locuitorilor ardeleni ajungând iobagi sunt menținuți într'o stare de umilință extraordinară. Această clasă, după cum spune Barițiu, „era lipsită fără nicio distincțiune de naționalitate și religione, mai vartos dela 1514 incoace, nu numai de orice drept civil și politic, ci și de drepturi personale, supusă necondiționat la voința și plăcerea proprietarului ca orice animal necuvântător, atât după legile țării cât și în viața practică”.

Drepturile feudale erau atât de exclusive și absolute, încât juristul modern trebuie să constate că astfel de drepturi largi n'au avut nicăeri

domnii feudali decât în Transilvania față de iobagii români. Iobagii erau mânați la robota boierească și în zilele de sărbătoare, trebuiau să lucreze iarna câte 4 săptămâni pe seama nobilului, pe lângă aceasta trebuiau să plătească bani ajungând până la suma de 22 fiorini pe an, vite în natură, iar femeile să muncească la curtea feudală. Iobagii erau obligați să transporte cu carele lor cu boi, produsele moșiei nobililor în Ungaria fără plată, iar dacă murea o vită pe drum, nu primeau nicio despăgubire. Vinul stricat al nobilului trebuia să-l cumpere iobagii. Trei iobagi dădeau anual câte un purcel, la 5 porci câte unul, dela 10 oi câte una cu miel, ghinda și girul se plăteau, anual mai trebuiau să dea 1000 pari și din fiecare produs pe lângă munca prestată, pe lângă banii plătiți trebuiau să dea dela 10-a până la a 5-a parte. După moartea iobagului, întreaga sa avere rămânea domnului feudal.

Înșirarea acestor câteva drepturi ale feudalilor lasă să se întrevadă că nu se putea continua așa. Răscoale răslețe încep încă în secolul al 15-lea, iar când iobagii sunt chemați sub arme pentru a participa la o cruciadă contra Turcilor, folosesc prilejul pentru a se răscuia din nou.

Răscoala înăbușită în sânge avea să fie permanenta imputare făcută iobagilor. Iobagul care purta vreo armă i se tăia mâna dreaptă, nu avea voie să se mute dela un loc la altul, erau „glebae adscripti”, afară de plata muncii nu aveau nimic. Aceste drepturi și îndatoriri consemnate în Tripartitul lui Werböczi, supranumită Biblia nobilimii maghiare, au fost pe urmă investite cu putere de lege. Este evident că tindeau astfel ca nu numai legal, dar și în fapt, să desființeze complet orice altă națiune afară de cele privilegiate și să creeze supremația poporului werböczian.

Insă ce făceau Românii? Vieța juridică milenară română consolidată și exercitată prin obiceiurile străvechi, nu putea fi ștearsă cu buretele werböczian. Spiritul juridic ardelean era prea înrădăcinat. Fenomen natural și măreț, națiunea română ardeleană și-a știut ajuta. Vechiul spirit juridic emanat din conștiința de drept natural nu s'a pierdut. Nu se putea șterge, fiindcă un bun spiritual milenar nu se putea șterge nici prin urgia unor legi făurite unilateral de beneficiarii lor.

Dar obiceiul pământului ca exteriorizare al acestui spirit juridic original românesc trebuia aplicat și exteriorizat. Cine să-l aplice când cnejii dispăruseră în mare parte, mai ales în părțile de nord și când conducătorii fii de țărani mai răsăriți, trecând de cealaltă parte erau pierduți și pentru țărani, dar și pentru națiune? Locul lor îl ia biserica. Se face o simbioză unică în istorie între juridic și religios. Preoții cu crucea în frunte la Românii ardeleni nu reprezentau numai niște figuri de îmbărbătare a elanului spre libertate, dar erau organizatorii și con-

ducătorii întregii vieți juridice din acel timp. În majoritatea părților aveau atribuții jurisdicționale — nu numai divorțurile care rămăneau până târziu în competența lor — dar întreaga viață juridică a ardeleanului oropsit se polarizează în jurul bisericii din satul lui. *Ecclesia militans* am putea spune; popa din sat ajunge nu numai păstorul sufletesc, dar și îndrumătorul juridic și politic al țaranului român. Și puterea popilor valahi era atât de temută, încât și o lege dietală transilvăneană conținea regula care lasă să se întrevadă o teamă justificată: „popii valahi să nu afurisească!”

Se pare că aceste blesteme pe care le-au prilejuit tot ei, le dădea într'atât de furcă, încât a fost nevoie de o opreliște legală pentru a le preveni. Organizația politică a Românilor era pierdută și interzisă, singura autoritate de același neam care se bucura de oarecare libertate și drepturi, era preotul din sat. Și mai era ceva. Funcția de preot era electivă. Era singura ocazie ca poporul să-și exercite dreptul de alegere și să aleagă pe cel care îl voia.

Iată cum purtătorul spiritului juridic românesc și ancestral devine slujitorul altarului. Slujitor al celor bisericеști dar și slujitor al celor sfinte națiuni. Și astfel asistăm în Ardealul românesc la acel fenomen curios al unei națiuni organizate pe sub ascuns și neaparent în cadrele bisericii strămoșești.

Avem un stat feudal suprapus cu toate lipsurile și aspirările caracteristice Evului mediu, dar mai avem o organizație neaparentă a unui pseudo-stat ecleziastic român. În fond a fost o soluție de circumstanță, fiind singura posibilă, istoria însă ne arată că a fost o soluție fericită. Novalis spunea că biserica este vatra istoriei, la Românii ardeleni a fost și vatra dreptății. Se pare că stăpânirea feudală n'a înțeles toată importanța ei pentru națiunea română. Incercările de a converti pe Români la calvinism și catolicism ne dovedesc că au fost unii care și-au dat seama de importanța bisericii pentru Românii ardeleni.

Dar spiritul juridic ardelean era salvagardat. Nu putea fi nici uitat pe teren privat, fiindcă practica de fiecare zi care făcea pe popa din sat și judecător al cauzelor Românilor, îl ținea mereu treaz, dar nu putea fi nici abandonat, fiindcă jugul nobilitar așăta în mod permanent la reacția firească a celui oropsit.

De atunci, prin această asociere a juridicului cu religia, va fi provenit acea lozincă de sfântă dreptate românească. Sfântă, fiindcă țaranului român îi părea darul dreptății un har dumnezeesc, dreptate ca expresie a moralei și binelui și românească, fiindcă țaranul român avea o concepție proprie despre drept. Impărțirea dreptății este lucrare

dumnezeiască, o sfântă oficiere, la care biserica strămoșească își dă contribuția ei.

Spiritul juridic ardelean și românesc era deci concepția și tendința spre acea sfântă dreptate românească. În timpul acesta se plămădesc din asupra și lupte, din neajunsuri și umiliri idealurile care vor rămâne perpetuu în patrimoniul spiritual al oricărui Român ardelean. Spiritul juridic ardelean devine acum sinonim cu năzuința și concepția de libertate și dreptate socială și națională. Și dacă sfânta dreptate românească era deocamdată un ideal, vedem că toată istoria ulterioară a neamului românesc din Ardeal nu va fi decât lupta pentru această dreptate, care persistă cu credință religioasă și se razimă pe biserica strămoșească.

De altfel și stăpânirea feudală începe să se gândească la Dumnezeu — la urgia dumnezeiască — Dei optimi maximi vindex ira — și dieta din 1547 ușurează întru câțva soarta iobașilor, permițându-le să se mute și să se stabilească unde doresc. Exodul populației spre părțile stăpânite de Turci, sub Turci aveau mai multe drepturi decât sub Unguri, determină abrogarea acestei reforme în anul 1548, deci după un an.

Însă reacția iobașilor se produce. Gheorghe Crăciun supranumit și acesta omul negru se așează în fruntea unei mulțimi de 10.000 iobași și prin puterea credinței caută să se impună credincioșilor și dușmanilor. Prins în Debrețin este acolo decapitat și astfel răscoala lui pașnică, având un substrat religios, e înăbușită. Era doar una din multele care se țin lanț.

Biruința fulgerătoare a lui Mihai Viteazul dela Șelimbăr și domnia lui atât de scurtă nu avură repercusiuni în situația de drept a Românilor ardeleni. Doar dieta din anul 1600 din Alba-Iulia stabilea în art. 23 că: „din considerație pentru Măria Ta și pentru a dovedi bunele noastre intenții față de Măria Ta”, hotărâsc ca toate comunele maghiare sau sășești să acorde comunelor românești vecine pășune pentru vitele Românilor. Era însă o picătură de mângâiere în oceanul asupra-rilor și urgiei feudale.

Juristul trebuie însă să constate că Românii care erau așezați pe Pământul crăiesc, regiunea coloniilor sășești, în jurul Sibiului, Brașovului, Mediașului și Bistriței, pe de altă parte cei din Făgăraș și Hațeg aveau o oarecare libertate și situația lor de drept era cu totul alta decât a Românilor din celelalte părți. Pe de o parte situația de drept aparte a Pământului crăiesc, pe de altă parte vecinătatea nemijlocită a fraților de dincolo de Carpați provocau această situație juridică. Aici

vom găsi și motivul că cea mai mare reacție, răscoala lui Horia n'a luat naștere în aceste locuri, ci în Munții Apuseni. Nu este locul și nici timpul de a arăta toate cauzele și aspectele acestei răscoale. S'a făcut, la timpul oportun de alții mai competenți, însă consecințele acestei răscoale au fost cele mai importante pentru idealurile neamului românesc din Ardeal. Intențiile mărinimoase ale Împăratului Iosif al II-lea s'au ciocnit de rezistența tacită a națiunilor privilegiate. Însă după răscoala înăbușită în sânge a lui Horia, Iosif al II-lea printr'o patentă împărătească din 1785 desființează în mod practic iobăgia în Ardeal, îi declară drept oameni liberi, le permite să învețe meserii, să se însoare chiar împotriva voinții domnului feudal, li se asigură proprietatea; în general era reforma mult așteptată. Revocarea lor și moartea împăratului la 1790 pune capăt și acestor reforme. Feudalismul repurtase din nou victoria.

Am arătat că în lupta de drept contra feudalismului, Români au avut un puternic sprijin în preoții satelor. Locul lor de refugiu era biserica, singura instituție rămasă din vechile drepturi. Preoții au jucat un rol hotărâtor în această epocă. Vieța juridică a iobagilor români s'a îmbinat cu cea religioasă, singura urmă națională care mai rămânea. Importanța preoților rezultă și din cele întâmplate în cursul răscoalei lui Horia. De frica iobagilor, mulți unguri se botezau în religia ortodoxă, doar dovada scrisă în litere cirilice dela popa român din sat le conținea imunitatea dorită.

Tot capii bisericilor, episcopii Ioan Bob și Gherasim Adamovici, vor fi aceia care expun în anul 1791 după abrogarea reformelor lui Iosif al II-lea, prin *Supplex libellus valahorum*, Curții Imperiale din Viena, cererile Românilor în lupta lor pentru drepturi. Această suplică cuprindea 5 cereri: 1. Națiunea română să fie repusă în drepturile ei străvechi politice și civile. 2. Națiunea română să primească între celelalte 3 națiuni drepturile avute înainte de 1437. 3. Egalitatea de tratament, pentru clerul, nobilimea și poporul român. 4. Funcționarii să fie numiți în proporție cu numărul locuitorilor. 5. Numiri românești în comitatele și scaunele cu populație majoritară românească. Totodată se cerea permisiunea împărătească pentru un congres național al națiunii române. Este semnificativ că acest memoriu, care pe urmă a devenit catehismul politic și juridic al națiunii române din Ardeal, a fost scris de episcopii noștri, de capii bisericii. Biserica era deci în acele timpuri reprezentanta și luptătoarea pentru spiritul juridic ardelean, concretizat în idealurile de libertate și dreptate ale națiunii. Soarta suplicii o știm; ajunsă la dieta transilvană, reprezentanții celor 3 națiuni privilegiate, după ce s'au speriat de ea, au uitat-o cu voia în arhiva prăfoasă a dietei.

Lupta însă pentru dreptate era începută pe calea legii, conducătorii luptei erau capii bisericii, luptătorii erau o națiune întreagă.

Cele 5 puncte rezumau concepția și tendința spre dreptate a Românilor ardeleni și au constituit expresiunea și programul politic și juridic al națiunii subjugate. Astfel că această perioadă de mijloc în care spiritul juridic ardelean se conturează ca un ideal pentru libertate și dreptate și caută să se realizeze prin biserică, cu drept cuvânt o putem numi perioada ecleziastică.

Acum, după cum scrie Schuller Libloy în istoria dreptului ardelean: „Contra trufiei nobilei, contra fanatismului național căruia i-a lipsit totdeauna virtutea cardinală și primordială a aristocrației și anume moderațiunea, contra micimei de suflet burgheze a privilegiaților se îndreaptă vocea niciodată ascultată a Românilor și amenințător se arată pretențiunea puterii brute prin teoria abstractă a majorităților“. De fapt aceasta era realitatea, majoritatea era subjugată de o minoritate privilegiată, bazată pe o constituție feudală.

Dar, lupta pentru drept era deschisă. Ceea ce clocotea în sufletul fiecărui Român ardelean — setea de libertate — nu mai putea fi înăbușită nici prin sânge și nici prin decrete. Conștiința de drept a Românilor era prea puternică pentru ca să se mulțumească cu măsuri de jumătate.

Petiția din anul 1837 a episcopului Vasile Moga pentru drepturile Românilor de pe Pământul crăesc și petiția din 1841 făcută în același sens de episcopii Moga și Lemény, erau cereri susținute de capii bisericii românești concepute pe aceeași linie.

Incoronarea acestei perioade ecleziastice a luptei pentru drepturi, incontestabil că aparține marelui mitropolit Andrei Șaguna, care în epoca lui a realizat și pe tărâm juridic mai mult decât oricare dintre predecesorii săi pentru națiunea română. Personalitatea lui, reformele lui și în general întreaga conducere a treburilor românești din Ardeal, realizată în această epocă șaguniană, însemnează apogeul perioadei ecleziastice a spiritului juridic ardelean.

Marea reformă șaguniană a bisericii ortodoxe prin sinoadele în care națiunea ortodoxă română trimetea deputați sinodali, deci prin votul liber al Românilor, realizase o reprezentanță a națiunii. Sinoadele bisericesti erau adevărate parlamente ale națiunii române ardeleni, în care pe lângă chestiunile pur bisericesti se discutau de sigur neoficial toate problemele politice și juridice arzătoare, care preocupau pe Românii ardeleni. Astfel marele Șaguna crease o instituție în cadrele bisericii care suplinea exercițiul drepturilor națiunii și deci funcțiunea suveranității politice.

Organizația șaguniană pe teren bisericesc, politic și juridic, Astra pe teren cultural, Solidaritatea pe teren economic, iată cele trei secțiuni ale reprezentanței Românilor ardeleni. Datorită marilor personalități care au condus în timpul acela, s'au știut găsi soluțiile necesare pentru ca exercițiul drepturilor să poată fi asigurat chiar împotriva Budapestei.

Astfel cu marele Șaguna se încheie perioada eroică a spiritului juridic ardelean. Perioadă, în care concepția și năzuința spre sfânta dreptate românească s'a cristalizat și urmărit prin ajutorul zilnic al bisericii, prin răcoalele înecate în sânge ale iobagilor și prin realizările arhierilor, care din fruntea bisericilor au dat întregul lor sprijin moral și material națiunii române în lupta pentru drepturi.

Înainte însă de a se termina această perioadă prin realizările șaguniene începe concomitent o altă perioadă a spiritului juridic ardelean, care avea să ia moștenirea realizărilor șaguniene. Este a treia, aceea care o numim perioada juriștilor. Inițiatorul este Simion Bărnuțiu, doctrinarul luptei noastre pentru drepturi, exponenții ei vor fi avocații Avram Iancu și Buteanu, în Munții Apuseni, Bran la Brașov, pe urmă partidul național român, în frunte cu juriștii Dr. Ioan Rațiu și terminând cu Iuliu Maniu.

Națiunea română din Ardeal n'a avut în secolul al XVIII-lea juriști de seamă și reprezentativi care să o îndrume pe teren juridic. Singurul de care face amintire istoria, Meheșiu, fiu de protopop din Cluj, secretar la cancelaria ungaro-transilvană în Viena, este privit ca autorul lui *Supplex libellus valahorum*.

Un alt jurist român dela începutul secolului trecut este Vasile Aron, avocatul sibian care a apărut multe procese ale Românilor.

În secolul al XIX-lea situația se schimbă. Mulți Români ardeleni încep să învețe dreptul și să se emancipeze din iobăgia spirituală de până acum. Simion Bărnuțiu la 1838, începuse să propună dreptul natural în limba română la catedra lui din Blaj, într'un timp când și studiul istoriei era introdus acolo pe răspunderea personală a episcopului și era numai tolerat. Mai târziu se înființează la Sibiu de către Sași o Academie de Drept la care s'au înscris mulți studenți români. Aceasta a funcționat până în anul 1885. Astfel că pregătirea juridică a intelectualilor ardeleni avea să inițieze noua perioadă care se manifestă printr'o potentare a spiritului juridic și o mai susținută luptă pentru realizarea idealurilor de drept și libertate.

Acum vedem în fruntea țaranilor nedreptățiți pe Avram Iancu care avea lozinca „sau emanciparea pentru totdeauna, fără desdăunare, sau moarte”, Ioan Buteanu apărătorul inimos al moșilor, avocatul Flo-

rian Micașiu din Cluj, arestat pe urmă pentru sentimentele lui naționale, avocatul Ioan Bran din Brașov, care în frunte cu 400 români brașoveni, pătrunse în sala consiliului municipal și le prezintă o moțiune prin care pretindea egalitatea de drepturi.

Reglementarea urbarială făcută cu o incetineală suspectă nu rezolva problema iobăgească; pe teren politic, lupta Ungurilor pentru uniune și limba maghiară iarăși nu putea decât să provoace reacția firească a Românilor subjugăți secole de-a-rândul. Școala latinistă arătase temeiurile istorice ale luptei pentru libertate și dreptate ale Românilor ardeleni, trebuia să vină actul care să dea concretizarea faptică a acestei lupte. În aceste împrejurări se convoacă marea adunare națională dela Blaj din 15 Mai 1848. „Virtutea română reinviată” era deviza care fâlfâia pe steagurile de pe Câmpul Libertății și cu drept cuvânt scria un martor ocular Stefan Ludwig Roth, martirul sas care avea pe urmă să fie omorît de Unguri, că fâlfâirea acestor steaguri românești, își găsea ecoul firesc în tresăririle de inimi ale Românilor din București și Iași. Lupta pentru sfânta dreptate românească își serbează triumful: națiunea română se declară și se proclamă de sine stătătoare pe temeiul egalei libertăți. Jurământul dela Blaj rostit de zecile de mii de Români veniți acolo, era nu numai un legământ, dar și expresia conștiinții naționale moștenită din strămoși și care-și capătă concretizarea în aceste minunate cuvinte: „ca Român voi susține totdeauna națiunea noastră română pe calea dreaptă și legiuită și o voi apăra cu toate puterile în contra oricărui atac și asuprire, nu voi lucra niciodată în contra drepturilor și intereselor națiunii române, ci voi ține și apăra legea și limba noastră română precum și libertatea, egalitatea și frățietatea. Nu voi încerca să asupresc pe nimenea, dar nici nu voi suferi să ne asuprească nimenea. Vom conlucra după putință la desființarea iobăgiei, la emanciparea industriei și a comerțului, la păzirea dreptății, la înaintarea binelui umanității al națiunii române și al Patriei. Așa să-mi ajute Dumnezeu și să-mi dea mântuirea sufletului meu. Amin!”

Așa au jurat străbunii noștri acum 100 de ani pe câmpia unde conștiința națională a Ardealului românesc și-a spus cuvântul în forma solemnă a jurământului. Așa au lucrat și au luptat până la marele act al Unirii urmașii celor de acolo. Conștiința națională își găsea firescul reazim juridic în intelectualii juriști ai națiunii. Dar lupta încă nu era câștigată, doar idealurile erau mai bine conturate și păreau mai aproape prin faptul că o națiune întregă se legase prin jurământul sfânt ca să le realizeze. Reformele din anul 1848 și ulterioare prin desființarea iobăgiei, erau doar un început de realizare a justelor revendicări românești.

A costat mult sânge românesc, multe procese, multe condamnări și multe închisori, această luptă pentru dreptatea românească din Ardeal.

Dar cei osândiți de justiția străină neamului nu mai erau singuri. Ei știau că înafară de apărătorii români era pe lângă ei și întreaga națiune română. Curajul și îmbărbătarea și-o primeau din conștiința și sufletul întregii națiuni de dincoace și dincolo de Carpați, care tresărea și simțea împreună cu ei orice umilire, orice jertfă impusă.

Aproape toți intelectualii noștri, toți gazetarii noștri, apar ca acuzați în fața instanțelor maghiare. Vasile Lucaci este condamnat la Arad și când se apără românește, iar apărătorul său Coriolan Brediceanu face recurs pentru motivul că apărându-se românește, instanța compusă din unguri n'a înțeles niciun cuvânt și a fost lipsit de apărare, Curia maghiară îl respinge ca nefondat.

Gheorghe Barițiu este condamnat la Sibiu, ziarelor românești Tribuna, Gazeta Transilvaniei, Albina, Observatorul, Federațiunea și Rumanische Revue, li se fac nenumărate procese pentru că au exprimat ideile și convingerile Românilor din acel timp.

Când Dr. Ioan Rațiu, președintele Comitetului Național Român, avea să-și formuleze apărarea în faimosul proces al Memorandului, el spunea în ședința din 23 Mai 1894, ca răspuns procurorului general Vita Sándor: „Curtea cu jurați poate să aducă hotăriri individuale, asupra noastră, ca oameni singuratici, dar ea nu poate judeca asupra conștiinții noastre, care este conștiința poporului românesc“! Deși Clemenceau încă înainte de proces scria în „La Justice“ că procesul Memorandului constituie o rușine europeană și că Românii sunt achitați înainte de darea sentinței de către opinia europeană, ei totuși au fost condamnați, după cum se știe, la pedepse variind dela 8 luni la 5 ani închisoare.

Memorandului din anul 1892 îi urmează în anul 1893 Replica studențimii române din Viena, Graz, Budapesta și Cluj, în care cu argumente de drept se replica la un memoriu răspuns arogant al studenților unguri. Replica a fost tradusă în toate limbile europene și împărțită în 21.000 exemplare. Autorul ei Aurel C. Popovici este însă și el dat în judecată și condamnat la 4 ani închisoare, de instanțele din Cluj.

O lege electorală censitară, care prezenta diferență enormă în Ardeal față de Ungaria, căuta să excludă pe Români dela alegerea deputaților, o lege a presei era votată pentru a înăbuși glasul Românilor, o lege a organizării municipiilor pentru excluderea Românilor din viața publică, iată care erau măsurile legale luate de guvern împotriva elementului românesc.

Legea pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor afară de titlu nu cuprindea nimic, după cum spune Memorandul, în privinţa egalei îndreptăţiri.

Ultimul mare proces din 1913 dela Hajdudorog, care avea de obiect afirmativa rebeliune dela Moftiu, avea să fie din nou o manifestare naţională prin apărarea susţinută de avocaţii Dr. Petre Poruţiu, Dr. Bohăţiel, Dr. Boilă, Dr. Pordea şi alţii.

Spiritul juridic ardelean al cărui foc sacru era alimentat încontinuu de jertfele şi suferinţele din închisorile ungureşti, era mai tare ca oricând.

A fost o evoluţie firească a acestei stări de spirit când în parlamentul din Budapesta s'a citit de d-l Alexandru Vaida Voevod declaraţia partidului naţional din Ardeal, prin care naţiunea română se declară de sine stătătoare şi făcea ruptura inevitabilă cu Ungaria.

Actul măreţ dela Alba-Iulia a fost triumful acestui spirit juridic ardelean. Unirea tuturor Românilor, visul nostru milenar venea să realizeze şi celălalt ideal, care se realizează concomitent cu celelalte idealuri anume libertatea şi dreptatea.

Am văzut în mod fugar fresca istorică a acestui spirit juridic ardelean, care este consecinţa epopeii neamului românesc în lupta pentru drept. El este cimentat în sufletele noastre într'atâta, încât prin el se întrezăreşte izbânda viitorului. Jertfele îi dau impulsul, faptele şi luptele îi dau consistenţa necesară realizării.

Oţelit prin luptele generaţiei de jertfă, călit la focul sacru al ciocnirilor seculare, azi e mai treaz ca oricând. Prin esenţă combativ, trăgându-şi originea şi forma din milenarul obicei al pământului, nu poate fi răpus nici de urgenţa vremurilor, nici de viclenia vecinilor.

Trecutul ne-a învăţat că asupririle, umilinţele şi jertfele n'au nicio influenţă asupra lui. În loc să-l răpună, dimpotrivă, din orice încercare iese mai viguros, mai tenace, mai oţelit.

Avem un trecut milenar de lupte şi jertfe care l-au cimentat. Azi el stă neclintit, ca un bloc de granit în sufletul fiecărui Român ardelean, fiindcă el a devenit un element biologic al rasei ardeleni.

Luptele din trecut, jertfele strămoşilor, procesele înaintaşilor, au cristalizat în sufletele ardelenilor, acel bun simţ juridic care cuprinde într'o unitate armonioasă idealurile neamului nostru: dreptatea, libertatea şi unirea cu toţi fraţii români.

Acesta este spiritul juridic ardelean.

Ştim că istoria se repetă. Dar mai ştim şi azi ca şi ieri că martiriul şi jertfele nu sunt degeaba. Ieri Horia a murit pe roată. Azi

martirii de dincolo, în frunte cu protopopul Muntean din Huedin, ne vor fi de-a-pururea pildă vie a jertfei românești, adusă pe altarul sfintei dreptăți românești. Incredători în jertfele de ieri și de azi, în secularele lupte pentru drept, Ardeleanul de azi e convins, că spiritul juridic ardelean va fi garantul victoriei sfintei dreptăți românești!

IOAN FRUMA

ION INOCHENTIE MICU

„Aşa sunt dispus în sufletul meu, încât tot ce voi putea face în folosul clerului și al națiunii noastre asuprite, nu mă îndoesc a duce la îndeplinire chiar și cu vărsarea sângelui meu propriu“.

I. I. Micu.

S'au scurs un pătrar de mileniu de când a văzut lumina zilei Ion Inochentie Micu și 175 de ani de când fanaticul luptător a fost coborît în mormânt de chinurile exilului și „de spuza de dușmani întăritași asupra sa pentru marea-i râvnă către neam și bunul de obște“, cum scrie nepotul său, istoricul Samuil Micu. Scurgerea anilor n'a aburit legendara-i figură, căci vlădicul cu suflet de văpaie s'a înscris demult în galeria arhanghelilor neamului prin noutatea și justetea ideilor pe care le-a semănat, prin căldura și dârzenia epopeică cu care le-a susținut, prin crearea centrului de cultură românească al Blajului și mai ales prin sacrificarea propriului său noroc, pentru îmbunătățirea vieții națiunii sale asuprite până la sânge. Ba cercetările istorice mai noi au făcut-o și mai luminoasă arătând că gândurile și simțirile neînduplecatului ierarh au constituit și un îndreptar.

Ion Micu, numit mai târziu, prin călugărire și nobilitare, Inochentie Micu Clain, s'a născut în anul 1692 într'o casă țărănească din Sadu, o comună românească și fruntașe așezată pe cele două maluri ale râului Sadu, un afluent vîoiu al Cibinului. Tot aici a copilărit și a cunoscut lumea cea încălțită a buchilor.

Comuna este așezată în regiunea muntoasă și muntele dă fizicului frumusețe și sănătate și nervilor tărie, iar acestea îi dau omului îndrăzneală, mândrie și un mare spirit de independență. Aceste trăsături sufletești au dat Sădenilor un loc de cinste în istoria luptelor duse de

satele transilvane pentru păstrarea libertății și a legii strămoșești. Sădenii au avut procese îndelungate cu Sașii din Cislădie, care tratau comuna Sadu ca fiind proprietatea lor și nu s'au astâmpărat decât la sfârșitul sec. XVIII, când împăratul Iosif al II-lea i-a repus în drepturile lor strămoșești. În timpul luptelor religioase din același secol, Sădenii au susținut eroic datina strămoșească și au dăruit lumii ortodoxe un neobosit și vijelios luptător, pe protopopul Ion, numit de către contemporani Popa Tunsu. Fără îndoială, frânturi de vieață întăritoare le-a venit și din „Țară“, Sadul fiind un sat de margine.

Am stăruit asupra acestor amănunte deoarece, după părerea noastră, episcopul Inochentie Micu este suflet din sufletul Sădenilor. Mediul natal i-a dăruit un suflet sănătos, mândru, vulcanic și iubitor de libertate, deci acele trăsături pe care le vom vedea prezente oriunde marele vlădică și șef politic va acționa. Școala înaltă și lectura vor da acestei individualități suportul intelectual, iar târgul făcut de împărat cu Românii, dar respectat numai de aceștia, precum și semeția dușmanilor, îndemnul de a deslănțui o uriașă luptă politică. Același proces l-a trăit și Oct. Goga, de pildă. Aproximarea nu este de loc nepotrivită. Amândoi au coborât din aceeași regiune, au trăit cu pumnii strânși și și-au sacrificat situațiile din cauza marelui iubiri de neam.

Școala mai înaltă a făcut-o la iezuiții din Sibiu și, apoi, la stăruința acestora, la cei din Tyrnavia (Ungaria), la vârstă înaintată. Alegerea de episcop — săvârșită în Iunie 1728 — l-a găsit student tomatec. Avea 36 de ani și era student în anul al treilea la seminarul teologic din Tyrnavia, unde cardinalul Kolonits făcuse o fundațiune pentru 12 tineri greco-catolici. Seminarul acesta a fost o instituție importantă și a avut ca temei cultura latină. A avut și o tipografie și tocmai în vremea când Micu a studiat acolo, s'au tipărit cărți istorice în latinește din care el a putut cunoaște istoria întregului neam românesc, precum și viețile ilustrilor bărbați transilvani, ca Nicolae Olahus sau Ioan Corvin de Hunedoara, cărora elevii seminarului le închinau poeme în versuri latine; Nicolae Olahus, umanistul care a semnalat pentru întâiași dată în istoria literaturii noastre originea și unitatea noastră, își are mormântul chiar la Tyrnavia.

Aici Ion Micu, școlar matur, a adâncit învățătura bisericească, a învățat limba latină, a înțeles că umilul popor valah poate să dăruiască energii strălucite în toate domeniile, că strămoșii noștri au fost stăpânii Europei, iar noi suntem cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei. În sufletul său, ca și în al lui Miron Costin, sau mai târziu, în al lui Gh. Șincai, de asemenea elevi ai iezuiților, s'a aprins candela înviorării și a mândriei românești, care va străluci tot mai puternic, mai întâi pentru sine,

apoi numai pentru alții. În încheierea individualității lui Micu, N. Iorga vede și o înrăuire a cronicilor românești, pline de mândrie latină.

La propunerea conferinței ministeriale, împăratul l-a numit, în Februarie 1729, consilier al său și episcop al Făgărașului. Ion Micu era încă teolog. În Iulie 1729, după terminarea studiilor teologice, episcopul designat al Făgărașului a plecat la Muncaciu unde a intrat în mănăstirea greco-catolică ruteană a Sfântului Nicolae spre a se călugări și a se pregăti pentru sfințirea de episcop. Hirotonirea ca episcop a avut loc în toamna anului 1730. A mai rămas la Muncaciu câteva luni, alături de episcopul Bizancy, spre a se introduce în guvernarea bisericească.

În timpul cât a stat la Muncaciu, multe gânduri au sburat spre obidita sa turmă. Prin comparație, Inochentie Micu i-a văzut repede lipsurile și i-a cântărit suferințele. Din sbuciumul său cumplit, adesea s'au născut iluzii. Solii oficiali ai plăpândeii sale Biserici au răscolit și mai adânc sufletul Sădeanului, căci rănille le erau neaburite, iar vorbele de jelanie slășietoare.

*

Ce fel de moștenire luase Inochentie Micu în primire odată cu scaunul episcopesc ?

S'au scurs trei decenii de când o parte din Românii transilvani au cedat ispitelor habsburgice, făcând unirea sufletească cu Roma papală și de când împăratul dela Viena, care vedea în acest act de fărmățare a neamului nostru o bună afacere pentru tot mai acaparatoarea sa stăpânire, a făcut răsunătoarele promisiuni cu privire la îmbunătățirea vieții Românilor uniți, mai ales prin așa numita diplomă a II-a leopoldină (din 19 Martie 1701): *preoții „se vor bucura de privilegiile preoților catolici”, țărani „vor fi primiți între staturile țării, ca și ceilalți fii catolici ai patriei”, deci nu vor mai fi socotiți tolerați, iar tinerimea română se va putea cultiva în școlile ce se vor înființa grabnic în Alba-Iulia, Hațeg și Făgăraș.* „Dar din toate făgăduielile împărătești nația s'a ales doar cu un singur folos: cu crucea de aur scump și cu titlul de excelență al vlădicilor ei”, căci aceeași apăsătoare suferință și același întunec stăpâneau și acuma între Carpații falnici și leneșă Tisă, scrie cu evidentă amărăciune d-l Z. Păclișanu, eruditul istoriograf unit. Iobagul se istovea patru zile pe săptămână pe brazda altuia, iar acasă ducea un traiu „asemănător mai mult cu al dobitoacelor decât cu al oamenilor de azi”. N'avea proprietate și nici libertatea de a urma vreo școală mai înaltă. Icoana negrei iobăgii ne-o înfățișează și un fragment de colindă: „Pe toate ogoarele, ne-am trudit

picioarele; toate săptămânile, ne-am ostenit mâinile slujind slujba satului, țarina bogatului, pajura 'mpăratului'. Infrățit cu suferința era și clerul, statornica și umila noastră pătură conducătoare. Preoții plăteau dijme domnilor de pământ, înaintau jalbe după jalbe episcopului străjuit de teologul iezuit și priveau cu durere cum fiii lor plecați spre școli mai înalte erau readuși din pragul acestora de porunca tradiționalului stăpân. Aveau o cultură rudimentară, căci nu dispuneau decât de câteva modeste școli sătești. Bisericele erau fără cărți, sau cu cărți slavone, acum neînțelese.

Episcopul Ion Patachi (1713—1727), urmașul lui Atanasie și înaintașul marelui Inochentie Micu, a încercat de mai multe ori să ușureze soarta preoțimii unite, trimitând petiții la Viena. Dar între bunăvoința vlădicului și slăbiciunea împăratului, erau stăpânii plaiurilor transilvane, care se opuneau binelui și egalității și disprețuiau tot ce e valah: Sașii luterani cu ideile lor de autonomie politică și firești adversari ai catolicismului ca și nobilimea calvină, domnul de pământ căruia i s'ar fi răpit iobagii care îndeplineau funcțiuni preoțești — și chiar șefii societății catolice, căci aceștia erau recrutați din mijlocul privilegiatilor maghiari. Conștiința națională maghiară căuta să sdrobească tot ce fusese până atunci rezistență instinctivă valahă, iar noul ei exponent în domeniul bisericesc, episcopul catolic, se declara cel mai hotărît dușman al recunoașterii unui șef român al tinerei biserici române, da frânele guvernării eparhiei greco-catolice în mâinile călugărilor iezuiți ori de câte ori se ivea vreo vacanță a scaunului episcopesc unit și nu uita să-i indemne să înlesnească trecerea acestuia sub jurisdicțiunea sa. Și călugării iezuiți avură timp suficient să se scalde în apele șefului lor; 8 ani de zile după moartea lui Atanasie și 5 ani de zile între moartea lui Ion Patachi (1727) și introducerea în scaunul episcopesc a lui Inochentie Micu (Sept. 1732). După Aug. Bunea, eruditul istoric blăjan, faptul că Românii uniți n'au ajuns cu totul sub jurisdicțiunea episcopului catolic transilvan Antalffy se datorește împrejurării că acesta a murit în Iunie 1728.

Biserica unită se găsea într'o situație tragică și din alte motive. Ni le-a arătat N. Iorga. Îndeplinirea făgăduielilor din 1701 și consolidarea bisericii unite întârziiau să vină și din pricină că Patachi, de curând ieșit din rândurile iezuiților, era incapabil de luptă dărză și statornică și chiar de o separare a ritului grecesc de cel latin. Era mai ales incapabil să ne formeze o conștiință a drepturilor pentru care trebuia să luptăm. Între ai săi, încă nu se găseau iubitori de luptă și deschizători de drumuri. Apoi, nu toți Românii erau uniți și nu toți uniții rămăneau credincioși Romei spirituale. Clasa orășenească se ma-

nifestase mai pretutindeni pentru legea veche și lupta pentru menținerea libertății și autonomiei religioase. Majoritatea preoților lucrau după datină, utilizau cărțile ieșite din teascurile de peste munți și — cu toată opreliștea — se hirotoneau în Maramureș, unde păstora ortodoxul Dosofteiu, în Banat și mai ales în „Valahia austriacă” (în Oltenia), la Râmnic, unde puteau să-și cumpere și cărți. Călugări moldoveni și munteni veneau în Transilvania și ne lăsau cuvinte de îmbărbătare și cărți; ai noștri încă treceau munții și se întorceau cu îndreptări de conduită. În felul acesta ortodoximea nu mai îngroșa rândurile uniților, iar uniții reveneau la legea veche, deși era ocolită de promisiunile împărătești și lipsită de cârmaci. Patachi se dovedi neputincios și în fața acestui proces firesc, cum se dovediră, de altfel, și soboarele iezuiților.

Eram, deci, un popor fără libertate, fără tradiții culturale, fără unitate religioasă și fără un conducător care să vorbească răspicat în numele nostru, să ne formeze o conștiință a drepturilor pentru care să luptăm și să se opună energic gândurilor și faptelor numeroșilor noștri dușmani.

Ager la minte și neșovăelnic, Inochentie Micu a cumpănit din nou în mintea sa de aur cele văzute, auzite și citite, a simțit ce înseamnă a fi singura căpetenie a unui popor nefericit și a pășit cu îndrăsneală oltenească spre Viena, să susțină cu întreaga vălvătaie a sufletului său toate sentimentele de îndreptățire ale Bisericii și națiunii sale și să rupă toate zăgăzurile artificiale. Inochentie Micu a fost convins, ca atâția dintre urmașii săi, că soarele Românilor răsare dintre zidurile Vienii imperiale. Împăratul însuși îi dăruise aceste convingeri. Clerul și națiunea sa, ascultând de sfaturile și promisiunile împărătești au făcut sacrificii în formă religioasă, părăsind dogma ortodoxă. Împăratul, deci, a fost satisfăcut. Urma acum, în mod normal, ca Biserica unită și neamul românesc să primească ceea ce li se făgăduise.

În cei aproape 2 ani petrecuți la Viena, Inochentie Micu a depus la cancelaria împărătească opt memoriale în care a cerut cu înțepire lămurirea situației sale și intruparea promisiunilor împărătești.

Pentru a pune capăt turburărilor religioase și a consolida Unirea, a cerut să i se supună jurisdicțiunii sale toți Românii neuniți, iar vlădicii ortodocși să nu se mai amestece în rosturile sale. Elevul maeștrilor din Tyrnavia a cerut chiar să i se dea ajutor înarmat pentru a reduce la tăcere pe preoții „schismatici” care se vor dovedi neascultători. A cerut apoi ca ierarhul Românilor să aibă scaun în dieta Transilvaniei alături de nobili ca să fie și Românii apărați și susținuți și să i se

acorde titlul de baron ca să fie egal cu ceilalți membri ai dietei. A mai cerut ca preoții uniți să fie puși pe picior de egalitate cu preoții bisericilor catolice și protestante, iar păstorii uniți să dea dijmă preoților lor, nu celor străini, să fie socotiți ca fii adevărați ai patriei, nu tolerați, să fie admiși în școli, în funcțiuni publice, să li se îngăduie să moștenească și să cumpere averi, etc.

Împăratul a cetit suplicile noului ierarh și s'a arătat binevoitor, dar a procedat așa cum cereau interesele unei monarhii fără unitate etnică și confesională, dar dornică de liniște internă și de anexări teritoriale. I s'a acordat lui Micu titlul de baron și acela de membru al dietei, căci aceste dărnicii, deși făcute pentru întâiași dată unui Român, nu puteau produce frământări, dar a întărit ca arhiepiscop de Carloviț pe Vichentie, venit în capitala împărătească în același timp și pe Isaia Antonovici ca episcop de Arad, a tolerat ca episcopul de Râmnic să continue a fi un chiriarh pentru întreaga Transilvanie ortodoxă și a cerut guvernului transilvan să examineze celelalte plângeri și să găsească modalitatea mulțumirii părților interesate.

Convins că făcuse un fericit început, Inochentie Micu a venit în Transilvania și a ocupat scaunul vlădicesc (în 28 Sept. 1732) a strâns preoțimea în sobor și a luat măsuri pentru ridicarea vieții sufletești a preoților și credincioșilor.

Când a văzut că nobilii unguri, secui și sași din guvern și dietă, care se socoteau stăpânii iobagilor români, nu voiesc să cedeze din tradiționalele lor drepturi, i-au svâcnit tâmplele și i-a clocotit cugetul. S'a îndreptat din nou spre Viena unde a petrecut iarăși doi ani, până la începutul anului 1736, prezentând o nouă serie de memorii. În orașul petițiilor și al protocoalelor, a sesizat izvorul răului și a găsit modalitatea de a-l seca: Bunătatea împăratului nu se poate întrupa deoarece guvernul transilvan, sprijinindu-se pe autonomia țării, nesocotește hotărârile Curții când nu-i convin, dar ratifică pe ale dietei care ne este dușmană. Răul, deci, nu poate fi smuls din rădăcină decât dacă împăratul îl numește consilier gubernial, adică membru în guvernul transilvan. *Excluderea națiunii române-unite din guvern este o mare nedreptate — judecă Inochentie Micu — căci această națiune umilită și viscolită de toate relele le întrece numeric pe toate celelalte națiuni ale Transilvaniei și, deci, și în ceea ce privește contribuția cu sângele și sudoarea la apărarea și înflorirea statului.*

N'a întârziat să ceară această numire, care însemna, de fapt, un mare pas spre înfăptuirea celei mai mărețe idei din câte tiranizau acum sufletul episcopului: recunoașterea națiunii române unite ca a patria națiune a Transilvaniei, deosebită de celelalte națiuni constituționale

(maghiară, săsească și secuiască) și ridicarea confesiunii unite în rândul confesiunilor recunoscute (catolică, calvină, luterană și unitară), spre a ieși Românii uniți din situația de inferioritate socială, economică și politică și a nu mai fi tolerați în propria lor țară. Cererea nu putea surprinde, căci această recunoaștere era prevăzută în a doua diplomă leopoldină și I. Micu nu era omul care să renunțe la drepturile conferite.

Conferința ministerială însă și-a dat părerea că e bine să se amâne deocamdată împlinirea acestui deziderat, ceea ce împăratul, ușurat că s'a găsit o porțiță spre a ieși din strâmtoare, a aprobat, deși a fost rugat în mod deosebit să arate națiunii române „*că nu se bucură de mai puțin favor împărătesc decât protestanții*“. Era un refuz politic.

Aceeași soartă a avut-o și dorința de a se da ordin Sașilor din Sibiu să-i recunoască dreptul de proprietate asupra locului, obținut prin donațiune, la periferia orașului, deși a invocat aceeași diplomă leopoldină și dreptul istoric, adică vechimea noastră în Transilvania, pe lângă care vechimea națiunii săsești dispărea ca însemnătate: „*Nu știu pe ce temei zice magistratul din Sibiu că eu nu pot avea în pământul săsesc și cu atât mai puțin în aceea cetate, drept de achizițiune sau de donațiune sau sub oarecare alt titlu drept de proprietate la imobile. Căci noi de pe timpul lui Traian, încă înainte de ce ar fi intrat națiunea săsească în Transilvania, am fost moșteni în acel pământ regesc și până în ziua de azi fim în posesiunea noastră moșii întregi și sate întregi, deși am fost împovărați cu sarcini de tot felul și cu miserii milenare din partea celor mai puternici decât noi*“.

Inochentie Micu a părăsit Viena cu cumplite desamăgiri. Mintea lui ageră și-a dat seama că viclenia Curții și insensibilitatea împărătească erau cu tâlc politic. A văzut că romano-catolicii și-au consolidat situația în Transilvania ocupând cele mai importante funcții, că au o influență covârșitoare chiar în guvern și că, deci, dispun de atâta autoritate, încât regimul absolutist nu mai are nevoie de sprijinul preoților și țăranilor uniți și mai ales de al incomodului ierarh român, care vrea să cheme la o nouă viață poporul de robi ai nobililor transilvani. Aceasta este adevărata valoare a actului dela 1700?

Această amăgire l-a constrâns să elimine din sufletul său toate impuritățile așezate cu atâta grije de maștrii iezuiți din Tyrnavia, iar noul contact cu ai săi, uniți sau neuniți, i-a deschis sufletul pentru a-i întări capitalul de protestare. De acum, grija supremă va fi neamul, nu proselitismul; de acum nu se va mai milogi și târgui, ci va înfățișa aspirațiile robilor cu fruntea ridicată, oriunde s'ar găsi. Prin purificare și adaptare, Inochentie Micu a devenit un ienicer neînduplecat al neamului.

Astfel transformat suflatește, Inochentie Micu a plecat la dieta din Sibiu, care se deschisese la 11 Mai 1736 și i-a prezentat toate revendicările, atât de ordin bisericesc, cât și politic și social, pe care le prezentase de atâtea ori zadarnic împăratului, dar care acum priveau *întreaga obște românească*. Revendicările au produs mare indignare în sfatul nobililor celor trei națiuni, dar lipsa sprintenelii intelectuale l-a împiedecat să răspundă prompt logicii de fier și argumentelor puternice utilizate de episcopul văzut dela început cu ochi răi.

După mult răgaz, a dat următorul răspuns, caracteristic, dar nu episcopului, ci guvernului transilvan: „Episcopul și clerul unit cer lucruri pe care nimeni nu le-a mai cerut vreodată dela străbunii noștri și nu le va putea cere nici dela urmașii noștri; cer lucruri cu totul contrarii legilor nației; cer lucruri ce ating în gradul cel mai înalt privilegiile și scutițiile cele vechi dobândite dela regi și principii; cer lucruri ce nu se potrivesc cu sancțiunile pragmatice ale țării, întărite de împăratul de acum; cer lucruri ce răstoarnă din temelie drepturile și libertățile gustate până acum în pace de națiunile patriei; cer lucruri care fac cea mai mare silă nobilimei și prerogativei nobiliare, a căror sfântă pază o avem; cer lucruri care, de fapt, sguđuie întreg sistemul acestei țări, păstrat până acum în bună rânduială, atât în cele religioase, cât și în cele politice și fiscale; în sfârșit, cer ceea ce clerului și plebei valahe, după firea ei bine cunoscută, nu i se cuvine niciodată”.

Revolta a cuprins și mulțimea. Un scriitor sas l-a făcut pe episcop *stupid și nerușinat*.

Inochentie Micu s'a plâns împăratului și plângerea a ajuns din nou în fața dietei. Cumplita mânie a membrilor a atins apogeul în ședința din 28 Septemvrie 1737 când episcopul, pe care îl urau și batjocoreau fiindcă urmărea distrugerea legilor îmbătrânite, a luat cuvântul în numele său și al *întregii* națiuni române din Transilvania, spre a cere să fie recunoscută ca națiune liberă și egală în drepturi cu celelalte națiuni conlocuitoare. Magnații uluiți s'au întrebat: Cum îndrăznește să prezinte dietei cererile națiunii române când poporul valah nu e recunoscut ca națiune? Cuvântul atât de grăitor i-a turburat „ca odinioară cele trei cuvinte de foc ale lui Baltazar din Babilon”. Au cerut să-l schimbe, căci, altfel, nu va fi lăsat să-și citească memoriul. Episcopul a refuzat să schimbe termenul care era o credință și își avea temeiul în cea de a doua diplomă leopoldină. A fost întrerupt. Roșu de mânie, cu priviri fulgerătoare, a început: „*Națiunea noastră nu e inferioară oricărei alte națiuni din Transilvania*”. Vocea tunătoare a episcopului a fost acoperită de urlete. Memoriul n'a mai fost citit.

Ura dușmanilor seculari s'a manifestat și altfel. A pus din nou 5000 de căble bucate în sarcina preoților români uniți și neuniți. Episcopul a arătat zadarnic că această repartizare a încetat, începând cu anul 1699 și că reînvierea ei înseamnă o restrângere a drepturilor câștigate de națiunea română.

În 1740 a murit împăratul Carol VI și tronul său a fost ocupat de Maria Theresia. Strămtorată de războaiele și primejdiiile ce-i amenințau împărăția, Maria Theresia s'a străduit să câștige simpatiile Ungurilor, deși aceștia cereau tot mai multe drepturi, chiar contopirea Transilvaniei cu Ungaria.

Nici noua stare politică, nici atitudinea dușmănoasă a dietei sau zădărnicia intervențiilor făcute la Curte n'au clintit hotărîrea episcopului de a continua lupta tot atât de eroic și tot atât de deschis. „*Așa sunt dispus în sufletul meu — scrie nuntîului din Viena — încât tot ce voi putea face în folosul clerului și al națiunii noastre asupra, nu mă îndoiesc a duce la îndeplinire chiar și cu vărsarea sîngelui meu propriu*”.

Cînd, în 1741, agentul ¹⁾ Hårdt, pe care episcopul îl avea la Curte, i-a recomandat să-i ofere împărătesei 5000 de soldați — Micu, care știe cât de slăbănoagă e memoria împărătească și cât de zadarnice sunt jertfele Românilor, a răspuns că nu poate fiindcă națiunea română ne-fiind admisă între națiunile țării, nu s'ar putea grupa separat sub steagurile militare, iar prin împerecheri ar suferi din partea soldaților proveniți din rândurile națiunilor recunoscute. „*De aceea mai întîi să se planteze pomul și după aceea să se aștepte fructele. Nu există vișel fără vacă. Recunoască-ne întîi de națiune ca să putem oferi și noi omagiile*”. Și, cum vom vedea, simțul său nu l-a înșelat.

În 1742, episcopul a apucat iarăși drumul Vienei. A stăruit să se confirme diploma a doua leopoldină, iar națiunea română să fie primită ca a patra națiune. A oferit chiar 5000 de soldați „plătiți de clerul românesc și comandați de ofițeri români”. În a 15 lună de așteptare zadarnică, indiferența împărătească i-a smuls strigăte de indignare: „*După ce mă găsesc aici de 15 luni cu mari cheltuieli și am expus în*

¹⁾ Dr. Victor Macavei, canonic mitropolitan, ne dă următoarele lămuriri cu privire la funcțiunea agentului aulic: „Funcțiunea de agent aulic era la moda timpului atunci. Contactul, de pildă, cu Curtea împărătească, cu Cancelaria împărătească se făcea prin agent, diferite informațiuni discrete se cereau și se comunicau tot prin acești agenți, care residau la Viena ori altundeva, în anturajul Curții și erau cunoscuți acolo, nu numai de către înalții funcționari, miniștri, etc., ci de către însuși Monarhul. Aveau deci o calitate oficială acești agenți, remunerați cu onorarii fixe de către cei pe care îi serveau”.

memorii limpezi cât de mizerabilă și nedemnă este soarta clerului și a națiunii românești, persecutată de celelalte națiuni, mai puțin la număr atât de grozav, cum nu sunt persecutați nici Evreii, cea mai abjectă nație de pe pământ, trebuie să constat că soarta clerului meu și a națiunii mele românești devine din zi în zi mai aspră. Evreii nu sunt siliți să dea dijme preoților altor culte, Românii sunt siliți. Evreii își au judecătorii proprii și au chiar un magistrat suprem la Praga; Românii nu au. Evreii sunt numai tolerați, dar pot emigra când vreau, Românii nu pot. Evreii pot dispune de bunurile lor, Românii nu pot. Evreii sunt protejați pentru binele care îl pot aduce, Românii, din cauză de rasă, nu sunt. Drepturile acordate Evreilor sunt respectate, diplomele date în favoarea nației românești sunt tănuite și nerespectate“.

Când — tot la Viena fiind — cancelaria aulică i-a atras atențiunea că este foarte greu a declara pe Românii tolerați națiune receptă, Inochentie Micu s'a sprijinit iarăși pe dreptul natural care prescrie „că cel ce poartă sarcinile publice să poarte și foloasele“ și a încheiat tăios : „Cancelaria se miră că cere să fie recunoscută ca națiune un popor care de atâtea veacuri a fost numai tolerat, pe când ar trebui să se mire că acest popor devenit acum catolic nu face uz de forță ca să se bucure de drepturi egale și să nu mai fie supus urei despotice de rasă“.

În sfârșit, împărăteasa a fost rugată să rezolve ea însăși plângerile națiunii române și să nu le mai trimită dietei transilvane sau chiar guvernului transilvan, căci ambele țăruri sunt dușmane națiunii române : „Această națiune vrednică de plâns, care trebuie să îndure o sclăvie mai grea decât a Jidovilor care suspinau în Egipt, nu are niciun apărător în guvern. Ungurii catolici iubesc foarte uniunea, dar pe Românii uniți, din ură națională, vreau să-i țină numai de slugi“.

Dar puternica autocrată a Austro-Ungariei, enervată de atitudinea războinică a șefului iobagilor români, a trimis plângerile guvernului transilvan spre a fi supuse dietei și a ordonat să se pună în vedere intransigentului vlădică să nu mai îndrăznească să apară la Curte fără autorizația prealabilă a ei.

La lucrările dietei a luat parte și Inochentie Micu. Când membrii dietei au aflat ce acuze le adusesse episcopul în plângerile înaintate direct Curții, au deslănțuit ura de rasă. Furia lor a crescut în măsura în care au observat că dârzul vlădică se încumetă să le înfrunte furtuna ca un arhanghel. Aug. Bunea a eternizat un fragment din acest duel în documentata sa monografie :

— *Românii sunt niște vagabonzi!*, a răsunit din tabăra dușmană.

— *Nu pot fi altcum, deoarece sunt apăsați până la sânge*, a răspuns prompt episcopul.

— *Sunt numai țărani și iobagi!*, au urlat înalții reprezentanți ai națiunilor privilegiate.

— *Nu este adevărat* — a răspuns episcopul — *căci avem nobili în ținutul Făgărașului și chiar în Săsime.*

— *Sunt tâlhari și hoși!*, au țipat jefuitorii Românilor.

— *Nu trebuie să vă mirați* — le-a tăiat vorba episcopul — *căci acestor oameni, afară de piele, nu li se lasă nimic din ce să trăiască.*

— *Sunt leneși!*, au țipat profitorii sudoarei românești.

— *Dar numai Românii vă lucră ocnele, băile de fier și de aur, iar unora li se trage și pielea de pe ei*, a răspuns apărătorul robilor.

— *Clerul și poporul român nu sunt uniți din inimă!*

— *Despre cele ce sunt ascunse în inima omului, numai Dumnezeu poate judeca*, a răspuns sentențios episcopul.

Lupta a fost reluată cu aceeași vehemență, când — tot în 1744 — reprezentanții celor trei națiuni au votat un articol de lege prin care au impus tânărului episcopat să nu mai primească donațiuni, ca nu cumva să se îmbogățească și întărească. Episcopul a protestat și le-a imputat că lucrează contra voinții împărătesei. La auzul acestei imputări, „unii deputați au izbucnit într'un strigăt asemenea aceluia care s'a auzit din gura Jidovilor când aceștia răcneau în contra lui Hristos: Răstignește-l! Răstignește-l, l-au întrebat cum și pentru ce cutează să protesteze în contra unei țări întregi” și s'au repezit să-l arunce pe fereastră din dietă. Ingrozit, episcopul și-a revocat protestul.

Dar preoțimea română unită a socotit că e bine să procedeze altfel. Agitată de violența acestor atacuri îndreptate împotriva ei, s'a strâns în sobor la Blaj (la 19 Iunie 1744) și a trimis împărătesei o plângere de înaltă valoare morală și politică. Ingrijorată de faptul „că toți sunt împotriva episcopului, iar el, în numele clerului și al națiunii române, este singur contra tuturor și, astfel, nu ar fi mirare dacă pentru multele asupri și prigoniri și-ar pierde mintea”, a declarat deschis că revocarea protestului din partea episcopului o consideră de nulă, ba mai mult, îl reînnoește ea însăși înaintea împărătesei, cum reînnoește și plângerile înaintate zadarnic de acesta. Este păcat s'avem numai obligații, nu și drepturi. „Când se mai susține din partea celorlalte națiuni — continuă soborul — că drepturile și privilegiile lor sunt mai vechi, ar fi bine să se cerceteze cine a venit mai întâi în Transilvania: Românii sau Ungurii și cum s'a întâmplat că Ungurii au băgat pe Români într'un jug atât de greu?”

Stilul și argumentele sunt, firește, ale episcopului.

Câte n'a glăsuیت această unire măreață între păstor și păstoriți? A fost mai ales o ridicare îndrăsneată a frunții preoțimii noastre, care

n'a cunoscut până acuma decât umiliința. Stăpânii plaiurilor transilvane, care se temeau ca nu cumva acțiunea îndârjită a episcopului să obțină recunoașterea națiunii române ca a patra națiune sau ca argumentele acestuia, sprijinite pe dreptul natural, pe originea și vechimea noastră în Transilvania, să o trezească la o nouă viață și să prăbușească fulgerător piramida tradiționalelor drepturi, au întezit denunțurile și intrigile în fața unei Curți care nu-l iubea. Noile denunțuri s'au încrucișat în drumul lor cu un ordin al „preagrațioasei” împărătese, prin care se pune în vedere episcopului să se prezinte la Viena pentru soluționarea unor chestiuni cuprinse în memoriile sale. A fost chemat însă pentru judecată.

Bănuind parcă ipocrizia împărătească, Inochentie Micu a convocat, îndată după primirea ordinului, pe reprezentanții națiunii într'un sinod la Blaj, pe data de 6 Iulie 1744. Cei chemați au răspuns la apelul marelui episcop. S'au strâns protopopi, preoți și mireni, nobilii și țărani, uniți și neuniți. A fost o adevărată adunare națională.

În cuvântarea ținută, episcopul a făcut o necruțătoare dare de seamă asupra strădaniilor depuse la Viena și în dietă pentru intruparea promisiunilor împărătești din a doua diplomă leopoldină și asupra decepțiilor culese. Rezultatele strădaniilor nu pot schimba situația clerului și a poporului căci sunt neînsemnate: câteva avantajii materiale pentru clerul unit, dreptul de a ridica biserici și a se trimite copii la școli, dreptul pentru Blaj de a ține târg Joia (în fiecare săptămână)... A atins în puține cuvinte tulburările pricinuite de Visarion Sarai și a mărturisit că nu a coborît în mijlocul poporului pentru a paraliza acțiunea călugărului sârb nici măcar la invitarea statului catolic transilvan. „Am fost invitat a continuat episcopul — să ies în țară și să liniștesc spiritele agitate și am răspuns: Cu mijloace blânde, ori cu mijloace violente? Dacă vreți cu mijloace blânde, atunci este de lipsă să înfăptuiți făgăduelile pe care le-ați promis. Dacă vreți cu mijloace violente, apoi trebuie să declar că mie nu-mi este iertat să procedez așa”.

După această expunere, Inochentie Micu a întrebat adunarea națională dacă socoate că e necesar să continue lupta, sau nu și dacă este dispusă să suporte cheltuielile drumului și șederii la Viena, care întrec puterile lui de plată. Adunarea a răspuns afirmativ și a pus la dispoziția episcopului 3000 florini pentru acoperirea cheltuielilor. Obișnuit cu insuccesul și spre a-și împăca sufletul împărțit, episcopul a pus apoi întrebarea: *Dacă toate câte s'au făgăduit Românilor uniți nu s'ar putea dobândi, mai voesc ei să țină Unirea, ori se lapadă de ea?* Reprezentanții Românilor uniți au răspuns că în acest caz se vor lăpăda

de Unire și au dat vlădicii hotărîrea lor amenințătoare, urmată de iscălituri, spre a fi arătată la Viena.

Această atitudine i-a fost fatală. Iezuiții transilvăni, care nu mai puteau lua în mâinile lor frânelor eparhiei unite, ca altădată, și teologul iezuit de pe lângă episcop, paterul Balog, căruia i se luase orice putere afară de aceea de a face spionaj în favorul lupilor văzuți și nevăzuți de asemenea și-au întezit săgețile veninoase împotriva episcopului.

Prin coalizare, denunțurile și intrigile au izbutit să-l infățișeze pe episcop ca un răsvrătit împotriva ordinii și a unirii cu Roma și să-l compromită definitiv în fața unei Curți, pentru care de multă vreme era o povară. Inochentie, de abia prezentat la Curte, a fost chemat în fața unei comisii de anchetă, ilegal alcătuită, ca să răspundă la 82 de acuzații care aveau la temelie fapte reale sau pări mincinoase. Inspăimântat de această inscenare barbară, al cărei sfârșit îl prevedea și indemnă de nunțul papal, Inochentie s'a refugiat, la sfârșitul anului 1744, la Roma „crezând că scutul Papei va fi destul de puternic pentru a-l putea apăra de loviturile dușmanilor. Intrigile acestora au pătruns însă și aci și, astfel, Inochentie Micu a întâmpinat foarte puțină bunăvoință la Curia papală — scrie d-l Z. Pâclișanu — care trebuind să aleagă între dorințele puternicei împărătese catolice Maria Theresia și între plângerile după dreptate ale unui biet vlădică românesc din Transilvania atât de îndepărtată, a preferit pe cea dintâi“.

Puternicii zilei l-au constrâns să trăiască la Roma până la sfârșitul vieții. Scrisorile din exil, redactate într'o frumoasă latină clasică, au fost publicate de d-l Pâclișanu. În „captivitatea romană“, marele surghiunit s'a sbătut ca un Prometeu înlănțuit. Dușmanii ajutați de totala indiferență a cercurilor Sf. Scaun, au izbutit să-l silească să se lase chinuit de neplăcerile surghiunului, de chemările alor săi, de o boală grea de picioare, de sărăcie, de multe ori de foame chiar și mai ales de dorința de a relua, în fruntea celor de acasă, o luptă care, într'o împărăție a dreptății, nu și-ar fi avut niciun rost, dar n'au putut aburi marea-i figură. Un sentiment de admirație îți smulg mărturisirile și faptele marelui Român încarcerat care n'a încetat, decât în momentul închiderii definitive a pleoapelor, să-și sfideze dușmanii și să-și iubească cu patimă neamul.

Cu gândul la revendicările sale, l-a rugat pe cardinalul Albani să stăruie pe lângă împărăteasă să fie numiți funcționari români în porție cu numărul locuitorilor români ai țării, căci „după cum spun juristii cine se bucură de favor trebuie să poarte și sarcina și cine poartă

sarcina trebuie să se bucure și de favor“, iar pe iezuitul Balog, intrigantul care îndrăsnise, în lipsa episcopului, să știrbească autonomia Bisericii unite, luând în mâna sa administrația episcopiei, l-a excomunicat și, când vicarul P. P. Aron n'a cutezat să citească în sinod excomunicarea și s'o afișeze pe porțile bisericilor, a îndrăsnit să-l excomunică și pe acesta și să-l numească vicar pe Nicolae Pop din Balomir. Celor dela Viena, care n'au întârziat să-l invite să se astâmpere, le-a răspuns sfidător: „*Mai bine să piară toate ale veacului decât să dau poporul meu, în puterea Iezuiților*“ — și chiar profetic: „*Pentru nedreptăți se strămută stăpânirile din neam în neam și numai prin dreptate se întărește tronul*“.

A îndrăsnit să sfideze și pe alții, ceea ce azi ni se pare inexplicabil. Nedreapta menținere a episcopului în chinurile exilului ca și atitudinea tot îndrăsneată a acestuia au fost auzite din om în om, până în satele cele mai îndepărtate. Dragostea față de „*episcopul nostru*“ a izbucnit în forme violente și apoi în revoltă împotriva Unirii. Sate întregi au tras concluzia firească și s'au întors la credința strămoșească. Chiar Nicolae din Balomir, vicarul lui Inochentie Micu, a trecut la ortodoxie, ceea ce a avut un răsunet mare în întreaga țară a Transilvaniei. Împărăteasa speriată de creșterea mișcării, a oprit orice corespondență cu „*periculosul*“ episcop și a pus sechestru pe venitele episcopoești, ca să nu i se mai poată trimite niciun ban. Turburarea a devenit și mai amenințătoare. Atunci a intervenit puternicul cancelar al împărătesei, Kaunitz. L-a invitat pe Inochentie Micu să abdice de bunăvoie și i-a promis o pensie și alte avantaje. Episcopul a rămas neînduplecat și așa a rămas și când temutul cancelar a reînviat propunerile prin Sf. Scaun. Nici amenințările, nici foamea nu l-au clintit. De abia în 1751, când a stăruiț însuși Papa și când a văzut că dreptatea căutată n'o poate găsi nicăeri, a părăsit cărja episcopală, dar, fapt iarăși vrednic de admirat, a refuzat să întrerupă legăturile cu ai săi. Până la părăsirea vieții vremelnice n'a încetat să trimită credincioșilor de acasă sfaturi și îndemnuri și să le dea fiorii luptei. „*Și iarăși de va vrea bunul Dumnezeu să mă cheme (între voi), măcar îngreuiat cu bătrânețele pentru binele de obște nu voi fugi (de) muncă și osteneală, ci iarăși voi încinge arma mea pe coapsa mea — le scrie moșneagul de 72 de ani; însă de vă e voia să mă aveți iarăși, trebuie să aveți inimă mare, voile tutușor unite împreună, să deschideți ochii și să înălțați cuvântul, să lăpădați toată frica pentru dreptate*“.

Marele surghiunit a murit în 23 Sept. 1768, în al 76-lea an al vieții. „*Tocmai într'aceea zi, — scrie nepotul său Samoil Micu, marele învățat de mai târziu, — când au murit la Roma episcopul Micu, au*

căzut în palota din Blaj la pământ icoana episcopului Micu, fiind de față episcopul de atunci Atanasie Rednic. Icoana aceasta de nimenea mișcată au căzut cu fața în sus, cu picioarele înainte, cu capul către ușă, cum este obiceiul a duce mortul; pentru aceea unii ziceau că acest semn s'au făcut pentru ca să se arate că atunci a murit episcopul cel adevărat".

Marele rezultat al luptei politice duse de Inochentie Micu este de ordin moral: stabilirea principiilor fundamentale care au dirigit multă vreme viața politică a Românilor transilvani. Inochentie Micu și-a dat seama de timpuriu că viața poporului nostru nu poate lua o altă față prin neînsemnate și mai ales efemere ușurări de poveri materiale. Evadarea din „robia egipteană” o va aduce numai schimbarea radicală a întregii ordine de drept din Transilvania, prin ridicarea națiunii române în rândul națiunilor și confesiunilor legal recunoscute, sau — cum se spunea atunci — „recepte”, deoarece constituția Transilvaniei numai acestora le conferea drepturi politice. Numai întruparea acestui postulat ar fi rezolvit problema românească. De aceea, acest principiu politic l-a tiranizat atât de mult. Tot marele vlădică ne-a fixat și elementele care puteau sprijini acest postulat: vechimea incomensurabilă, sacrificiile făcute pentru țară, numărul mare, destoinicia și legăturile sincere cu Statul.

Copleșit de tăria și numărul dușmanilor, Inochentie Micu s'a prăbușit după ce un deceniu a accentuat continuu acest postulat și a luptat epopeic pentru îndeplinirea lui. Stejarul frumos și puternic a fost smuls din „dulceață pământului natal”, dar a rămas ghinda împrăștiată din vreme de vântul binelui, până la cei mai îndepărtați fii ai Transilvaniei. Pădurea de suflete s'a ales astfel cu o conștiință a drepturilor firești. în viața statului. „Aceasta a fost un mare câștig, pentru că e o enormă deosebire între un popor care crede că n'are decât datoria de a muri muncind și apărând ogorul altuia și între unul convins că, pe lângă datorii firești, are și dreptul tot atât de firesc de a trăi o viață națională proprie”. (Z. Pâclișanu).

Manifestația românească din 1744, când nația a arătat pentru întâiași dată că și-a însușit idealul politic pentru care neînfricatul vlădică a luptat statornic și neșovăelnic și că e decisă să ducă lupta cu convingere și energie, a fost urmată de altele tot atât de impresionante. Când, la 1746, episcopul de Muncaciu, Ruteanul Mihai Olșavschi a coborât, din îndemn împărațesc, în mijlocul mulțimii agitate de mazilirea episcopului și de neîntruparea promisiunilor, spre a o domoli — so-

borul protopopesc a cerut energic și mândru aducerea „*episcopului nostru*” și *recunoașterea Românilor ca națiune* și a utilizat, în sprijinul ultimei cereri, argumentele obișnuite: „Națiunea noastră e cea mai numeroasă, le întrece pe toate în ce privește vechimea în Dacia...”, așa cum le va utiliza, în același scop și sinodul clerului unit, ținut la Sibiu în 1748. La 1751, cu prilejul alegerii de episcop unit, îndrăsneala preoțimii a mers atât de departe încât a umilit voința împărătesei. Maria Theresia a recomandat pe Olșavschi și a impus comisarilor să ceară adunării să-l aleagă. Sinodul, însă, l-a înlăturat pe Rutean, pe motivul că vlădica trebuie să știe românește „*de acasă*” și l-a ales pe P. P. Aron. Hotărîrea scrisă a împărătesei a fost: „Fie și Aron dacă nu se poate găsi unul mai bun”.

Atitudinea și ideile lui Micu formaseră, așa dar, un partid românesc conștient de drepturile sale, mândru de neamul său și hotărît să înfrângă chiar și voința împărătească pentru triumful idealului de emancipare națională.

Vlădicul Inochentie Micu s'a orânduit în galeria marilor figuri ale neamului și prin crearea centrului de cultură românească al Blajului.

Încă înainte de instalare, Inochentie Micu și-a dat seama că viitorul națiunii nu-l poate asigura libertatea singură, fără așezăminte culturale potrivite. De aceea a cerut împăratului ca, potrivit bulei papale din 1721, prin care se înființase dieceza Făgărașului, să-i ridice în orașul din Țara Oltului o reședință, o catedrală și o mănăstire de călugări, care să-i fie de ajutor, să împrăștie, ca misionari, lumina și noua învățătură până în cele mai îndepărtate colțuri, să fie educatori destoinici ai viitorilor candidați de preoți și să ocârmuiască dieceza în timp de vacanță.

Împăratul nu s'a arătat prea dornic de a intrupa aceste gânduri. A știut el bine de ce. Făgărașul este prea în imediata apropiere a „schismaticilor” din Principatele cu stăpânire românească și călugării din noua mănăstire ușor vor putea face legătura între Români din împărăție cu aceia de dincolo de crestele Carpaților.

Episcopul a stăruit și în a doua parte a anului 1734 și în întâia parte a anului următor, când a petrecut a doua oară timp îndelungat la Viena. Acumă a fost mai norocos. Soarta a voit să-i aducă în cale pe procurorul general Petru Dobra, unul din puținii Români ajunși în slujbe înalte. Acesta i-a propus să-i ceară împăratului să-i schimbe domeniile dela Gherla și Sâmbăta de Jos cu domeniul împărătesc dela Blaj, care e mai mare, mai bogat și mai în centrul Transilvaniei, deci

mai potrivit pentru reședință episcopescă, mănăstire de călugări și școale. Episcopul a îmbrățișat cu multă căldură această propunere, ca și împăratul. Contractul care a pus temelia Blajului românesc s'a încheiat în toamna anului 1736. Episcopul a intrat în posesiunea noului domeniu de abia în Mai 1737, când și-a și mutat reședința la Blaj.

Pe atunci, Blajul nu era decât un sat unguresc constătător dintr'un castel părăsit, zidit în 1533 de Gheorghe Bagdi și din câteva bordeie ale argaților Curții, așezate spre locul de întâlnire a celor două Târnavae. De castel nu se îngrijise nimeni după moartea lui Apaffi al II-lea, întâmplată în 1713, căci văduva acestuia petrecea la Viena, unde a și murit în 1725, când domeniul Blajului trecu la fisc. Lângă castel era o bisericuță, neglijată și ea. Pe locul unde se află astăzi piața patrată, catedrala și școlile, se afla o livadă care se întindea pe malul Târnavei.

Inochentie Micu a schițat planul viitorului oraș și al pieței patrate din apropierea castelului devenit reședință episcopescă, a ales locul pentru catedrală și mănăstire și a chemat locuitori din toate părțile Transilvaniei, mai ales meseriași și comercianți. Căsuțe mici, modeste, au apărut pe liniile celor patru străzi care duc în piață. Astfel a înființat Inochentie orașelul românesc al Blajului.

Tot Inochentie Micu a pus temeliele catedralei, ale mănăstirii și în parte, ale școlilor. Ridicarea acestor așezăminte s'a făcut mai anevoie, căci reclama o sumă considerabilă: 61.000 florini. Suma dată de împărat și de domeniul vlădicesc n'ajungea. Camera aulică l-a sfătuit pe Micu să încheie contract cu arhitectul Curții imperiale, Ion Martinelli, alcătuitorul devizului, ceea ce Micu a și făcut la 30 Martie 1738 și să oblige clerul să contribuie și el. Strânși „în sobor mare” la 26 Iunie 1738, reprezentanții clerului și ai poporului au răspuns cu însuflețire la apelul episcopului și au hotărît să contribuie cu suma de 25.000 florini „măcar că cu mii de nevoi suntem împrejurați; pentru un lucru așa bun ne vom vinde și averile noastre vremelnice”. Edificarea așezămintelor a început în 1741 și s'a terminat de abia după ce ctitorul lor a gustat binișor din pânea amară a surghiunului. Mângâierea de a inaugura mănăstirea, la 1747, de a deschide școlile, „fântâni ale darurilor”, la 1754 și de a inaugura cultul divin în catedrală, la 1765, a avut-o urmașul nemuritorului episcop, P. P. Aron.

Bun cunoscător al oamenilor și al nevoilor neamului, Ion Micu, s'a înconjurat de elevi sânguincioși și devotați — ca P. P. Aron, At. Rednic, Gr. Maior și Silvestru Caliani — și i-a trimis la școlile înalte ale apusului luminat ca, la întoarcere, să dea, ca profesori, o strălucire excepțională școlilor blăjene, întâiele școli organizate ale Românilor transilvani. Și s'a întâmplat așa cum a cugetat. Prin munca acestor

întâi profesori, școlile Blajului s'au ridicat la nivelul celor mai bune școli străine din Țara Transilvaniei și au dăruit neamului răspânditori statornici ai iubirii de neam, limbă și carte și ai conștiinții „că e în stare să intre în ritmul cultural al vremii“.

Fie ca 'n aceste vremuri de apocaliptică încețare, pomenirea marelui Inochentie Micu să ne întărească energia luptătoare, focul dragostei de neam și puterea de sacrificiu pentru triumful dreptății românești.

TULIU RACOTĂ

Bibliografie

1. Dr. Aug. Bunea : *Episcopul Ioan Inochentie Micu-Clain*, Blaj, 1900 ; 2. Zevnovie Păclișanu : *Correspondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein 1746—1768*, publicată de . . . , București, 1924 ; 3. Idem : *Ion Inochentie Micu Klein*, în *Cultura Creștină*, anul XXIII (1943) Nr. 4—6, Blaj ; 4. N. Comșa : *Episcopul Ion Inochentie Micu*, Blaj, 1943 ; 5. Idem : *Inocențiu Micu-Clain*, în *Transilvania*, anul 74 (1943), Nr. 5, Sibiu ; 6. Dumitru Neda : *Marele Inochentie Micu*, în *Cultura Creștină*, anul XXII (1942), Nr. 7—9, Blaj ; 7. N. Iorga : *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1915 ; 8. Idem : *Istoria Românilor*, vol. VII, *Reformatorii*, București, 1938 ; 9. P. Pănaiteșcu : *Ctitorul Blajului, Episcopul Inochentie Micu*, în *Gând Românesc*, anul IV (1936), Nr. 8—9 ; 10. Silviu Dragomir : *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în sec. XVIII*, vol. I, Sibiu, 1920 ; 11. C. C. Giurescu : *Istoria Românilor*, vol. III, *partea I*, București, 1942 ; 12. Ioan Georgescu : *Vieața politică a Românilor din Ardeal și Bucovina*, în *Enciclopedia României*, I, București, f. a. ; 13. Șt. Mançiulea : *Ctitorii școalelor din Blaj*, în *Anuarul liceului de băieți român unit „Sf. Vasile cel Mare“ din Blaj pe anul școlar 1937—38* ; 14. Aug. Popa : *Serbări cu surdină*, în *Cultura Creștină*, anul XXIII (1943), Nr. 4—6, Blaj ; 15. Al. Nicolescu : *Arhierii Blajul i și activitatea lor pentru neam*, în *Culture Creștină*, anul XVII (1937), Nr. 4—5, Blaj ; 16. Dr. Victor Macaveiu : *Capitulul metropolitan din Blaj . . .*, în *Cultura Creștină*, anul XVII (1937), Nr. 4—5, Blaj ; 17. Pamfil Șeicaru : *La început a fost Inochentie Micu Clain*, în *Curentul* din 16 V. 1943 ; 18. Aug. Popa : *Martirul iubirii de neam*, în *Unirea* din 15 Mai 1943, Blaj ; 19. Grigore T. Marcu : *Episcopul Inochentie Micu*, în *Țara* din 20 Maiu 1943 ; 20. Timotei Cipariu : *Blajul*, în *Arhiv pentru filologie și istorie*, Nr. 3 (1867).

„LEPTURIȘTII“ DIN ORADEA¹⁾

— Un capitol din viața culturală românească din Bihor —
1851—1875

Tinerii

În anul de răscruce din viața Românilor din Transilvania, când Simeon Bărnuțiu fixează raporturile de viitor între noi și Unguri, el arată și primejdia ce-o prezintă instrucția în școlile ungurești, care „vor smulge din piepturile tinerilor națiunii noastre și dragostea aceea, care o sădise într'ânsele mamele române; și cu cât vor învăța mai mulți Români la școli străine, cu atât va pierde națiunea mai mulți fii. Lăcomia onorurilor și folosul privat îi va atrage către străini, ei vor iubi numai limba ungurească, se vor încânta numai de frumusețile acesteia și vor admira faptele națiunii ungurești, pentru că numai pe acelea le vor cunoaște. Toată viața și dorul lor va fi legat numai de națiunea care-i va amăgi cu frumusețea și bunătățile sale: de națiunea română nu-i va mai lega nimic, rupându-se odată legătura cea dintâi și cea din urmă a limbii naționale“.²⁾

Față de pericolul evident, ce ne încercase și până acum „Națiunea Română“ în proclamația de pe Câmpia Libertății „cere înființarea școlilor române în toate satele și orașele, a gimnaziilor, institutelor militare și tehnice și a seminariilor preoțești, precum și a unei universități române, dotate din casa statului și în proporția poporului contribuabil, în dreptul deplin de a-și alege directorii și profesorii și de a sistematiza învățăturile după un plan școlar și cu libertatea de a învăța“.³⁾

¹⁾ Vezi începutul în *Transilvania*, anul 1943, nr. 11—12.

²⁾ Discursul lui S. Bărnuțiu în A. Papiu Ilarianu, *op. cit.* pag. 343.

³⁾ A. Papiu Ilarianu, *op. cit.* pag. 246—249, punctul 13 al proclamației de pe Câmpia Libertății.

Această pretenție justă a Românilor era în contradicție flagrantă cu năzuințele ungurești de cutropire și asimilare forțată a celorlalte națiuni și, de aceea, ea nu va fi realizată pe pământul Transilvaniei și cu atât mai puțin se putea spera înfăptuirea ei în Părțile Ungurene. Am rămas acolo, până la unirea cea mare, cu o singură școală secundară pentru băieți, liceul din Beiuș și o școală civilă pentru fete (1896), pentru cei aproape două milioane de Români. Volnicia calculată a dușmanilor ne îndruma și pe mai departe spre școlile lor, adevărate pepiniere de maghiarizare, unde aveam să pierdem atâtea suflete, dar unde, spre cinstea și vrednicia noastră, am căutat să apărăm și să păstrăm pentru noi odraslele neamului, utilizând toate mijloacele ce ne stăteau pe atunci la îndemână.

Pe linia de apus a etnicului românesc, fiii neamului nostru se strângeau pentru învățătură — înafară de Beiuș — în deosebi în următoarele centre școlare: *Arad, Seghedin, Oradea și Satu-Mare*, orașe care, cu excepția Seghedinului, deserveau, atunci ca și acum, regiuni cu o sdrobitoare majoritate românească.¹⁾ Era, deci, o afluență școlară naturală din partea noastră. Pe lângă catedrele de limba română, ce se înființează la școlile secundare din aceste localități, iau vieață societățile de lectură, adevărate ateliere de ucenicie națională, în care dacă lăsa de dorit, în câțva, priceperea maștrilor, ea era suplinită prin prisosul pe care-l dădea sufletul. Se muncea cu răbdare, nu pentru răsplată materială, ori alte vanități lumești, ci pentru poruncile eterne de conservare ale nației, ce se cereau în mod imperios ca să fie împlinite.

Între orașele amintite cel mai important loc de grupare al școlărilor români era Oradea, unde, pe lângă arhigimnaziul (liceul) dat în grija călugărilor premontrei, mai funcționau: o academie juridică, frecventată de vreo 35—40 studenți români, o academie teologică rom. cat. în care se pregăteau pentru preoție și clericii eparhiei române unite a Orăzii, apoi o preparandie (școală normală) română unită și două cămine de adăpost pentru școlarii noștri: Seminarul român unit, iar din anul 1860 „Fundatiunea Nicolae Jiga”, pentru elevii români ortodocși.

Avem, deci, la Oradea, oraș care începând cu sfârșitul veacului XVIII. a deținut întotdeauna un loc de frunte între centrele în care s'a trăit o vieață românească de bune tradiții, un grup însemnat de tineri, veniți din satele regiunii ca să învețe carte. După stări și date, putem spune că a fost cel mai numeros și mai bine organizat nucleu româ-

¹⁾ Vezi, Ștefan Manciușlea, *Frontiera politică și etnică româno-maghiară*. Buc. 1938.

nesc de școlari, din toate acele care au fost sortite în acel timp să treacă prin școala străinului, pornit să pervertească suflete.¹⁾

Se adunau în fiecare an în capitala Bihariei pentru carte 150—170 școlari români. Și erau atâtea greutatea de învins, între care de bună seamă că trăgea greu în cumpănă mai ales *sărăcia*, inerentă unui popor abia scăpat din lanțurile iobăgiei. Mai ales în cartierul Olosăgului, unde se afla și Seminarul, în părțile de periferie, în căsuțe mici, acoperite cu stuf, cu odăi scunde, pline de igrasie își găsiră adăpost cei mai mulți din fiii acestui popor cu punga subțire. Aici îi urmări ironia batjocoritoare, ori plină de milă a cetățenilor, care numără acest colț al orașului „*Poronty*“, sau în limba noastră *Cartierul copiilor nevoiași* (săraci). Erău sortiți să trăiască așa cum au crescut cei mai mulți dintre școlarii, fii de țărani din Ardealul de pe vremuri, când obla-duirea de staț nu se gândea la internate, ori burse, pentru „ursuleții“ valahi. Cu pâine și hrană rece, adusă în desagi sau în căruță, din de-

¹⁾ Elevii români dela liceul Premontreilor din Oradea, în timpurile de care ne ocupăm, prezintă următorul procentaj: 1850—51, din 376 elevi, 95 români, sau 25.26⁰/₀; 1851—52, din 316 e. 100 rom. sau 31.64⁰/₀; 1852—53, din 322 e. 102 rom. sau 31.62⁰/₀; 1853—54, din 361 e. 110 rom. sau 30.80⁰/₀; 1854—55, din 359 e. 92 rom. sau 25.62⁰/₀; 1855—56, din 363 e. 97 rom. sau 26.72⁰/₀; 1856—57, din 353 e. 85 rom. sau 24.07⁰/₀; 1857—58, din 380 e. 99 rom. sau 26.05⁰/₀; 1858—59, din 407 e. 100 rom. sau 24.57⁰/₀; 1859—60, din 457 e. 106 rom. sau 23.19⁰/₀; 1860—61, din 522 e. 125 rom. sau 23.94⁰/₀; 1861—62, din 540 e. 149 rom. sau 27.59⁰/₀; 1862—63, din 595 e. 153 rom. sau 25.71⁰/₀; 1863—64, din 571 e. 158 rom. sau 27.67⁰/₀; 1864—65, din 661 e. 179 rom. sau 27.07⁰/₀; 1865—66 ?; 1866—67, din 780 e. 213 rom. sau 27.30⁰/₀; 1867—68, din 737 e. 190 rom. sau 25.78⁰/₀; 1868—69, din 752 e. 199 rom. sau 26.46⁰/₀; 1869—70, din 743 e. 198 rom. sau 26.65⁰/₀; 1870—71, din 6⁰⁹ e. 190 rom. sau 27.18⁰/₀; 1871—72 ?; 1872—73, din 654 e. 165 rom. sau 25.23⁰/₀; 1873—74, din 564 e. 156 rom. sau 27.66⁰/₀; 1874—75, din 595 e. 158 rom. sau 26.55⁰/₀; 1875—76, din 576 e. 137 rom. sau 23.78⁰/₀. Pe cât vedem procentul elevilor români în această școală e aproape staționar, variind între 23.19⁰/₀ (1859—60) și 31.64⁰/₀ (1852—53). Față de el elementul unguresc, privilegiat din punct de vedere politic și economic, prezintă următoarea situație: 69.41⁰/₀ (1851—52) și 50.76⁰/₀ (1874—75). El cedează în fața Evreilor care încep în 1850—51 cu 5.07⁰/₀ (19 e.) ca în 1875—76 să ajungă în acest institut la 21.88⁰/₀ (126 e.). Procentajul lor vădește progresul numeric și economic evreesc la Oradea și târgușoarele din jur. Dar pentru oficialitatea școlară, după mentalitatea statului maghiar, înmulțirea populației școlare evreiești nu constituie altceva decât un prilej de a umfla numărul maghiarilor, în plin regres, cu acești neofiți spornici. Intr'adevăr, în anuarele institutului, începând cu 1872—73, de când se dau și statistici pe naționalități, elevii evrei sunt trecuți în rândul maghiarilor. Cât pentru noi reținem că, aproape tot timpul o pătrime și mai bine a populației școlare din acest institut era românească. Acesteia îi mai adăugăm cei 30—35 studenți români dela Academia juridică, 12—15 clerici ai noștri dela Academia teologică rom. cat. și 35—40 preparanți (normaliști) dela Școala normală română unită. Avem deci 150—170 tineri români cari frecventau școlile din Oradea, în acele vremi. (Datele statistice după anuarele liceului Premontreilor).

părtări, împărțită cu grijă, ca să ajungă până la soroc și când vacanța era râvnită nu atât pentru recreație și ștregării ci, mai ales, pentru ca să se înfrupte și ei dintr'o mâncare caldă, omenească. Așa au crescut acești copii, asupra cărora s'a încrunțat viața prea de timpuriu.

O frântură din mizeria școlarului orădană ne-a fost păstrată de către unul din ei, Dimitrie Sfura, în „Chilia Studentului”, în care :

*„Intrând pe o ușă strâmtă,
A cărei cheie e 'nfrântă
Vezi fluturând unii paianjeni,
Scurți numai ca de doi stânjeni.*

*Abia 'nchizi ușa stricată,
Iată un pat șchiop și s'arată :
N'așternut, c'abia are paie,
Studintele în odaie.*

*Lângă pat masa crăpată
Stă pe pereți răzimată,
De pe care se ridică
De cărți un sac și o vică.*

Vers cu vers întregim viziunea sumbră a „chiliei”, cu „pereții de fum păliți”, a mobilierului dărăpănat și a vesmintelor, „pieptare, cioareci, căputuri, demne să le țipi (arunci) la vânturi”, ca tabloul să se încheie cu nădejile de viitor ale tinereții, că :

*Ceastă mică chilioară
În palat o va preface
Învățătura ce-l stoarce.*

Până la împlinirea visului rămânea însă răul, pe care nu-l puteau vindeca nici „deșteptății noștri săteni”, ce-și „îndreptară copiii la școală”, dar erau lipsiți de mijloace ca să-i întrețină și nici jertfa celor câțiva oameni de bine care-i avea Oradea și despre care pot să afirm că au făcut tot ce era posibil ca să aducă ameliorări în această direcție. Afluența celor lipsiți spre școală întrecea puterile noastre de ajutorare. Singura scăpare putea să vină din partea statului, dar el se purta față de noi deosebit de mașter și, în loc de școală, ne-ar fi dorit și pe mai departe ascunși în văgăunile munților, în cercul vechiu de întuneric și de superstiții. Față de toate a învins, însă, tenacitatea țăranului nostru care s'a încăpăținat și aici, ca în atâtea direcții și, în opoziție cu vitregia vremilor și ostilitatea regimului politic străin și-a jertfit copiii, numai pentru a-și avea conducătorii potriviți timpurilor noi. A purtat o luptă cu multe sângerări, dar sătul românesc și-a dat preoții și dascălii lui, ieșiți din mizerie și deci căliți ca să-l poarte pe călea mântuirii, până la

capăt. Școală aspră! Ca în Bihor, așa a fost școala până la unire pentru Români pe întreg pământul Transilvaniei.¹⁾

Și dacă era vitreg regimul, neapăratat că împotriva lui trebuia dusă lupta. Aceasta o constatară conducătorii, mai ales, cu experiența lor de viață și canalizară nemulțumirea latentă a tineretului în această direcție. Trebuia creată o solidaritate națională care să doboare stafiile trecutului care, în deosebi după dualism, se încăpăținau să-și consolideze iarăși forturile zdruncinate de revoluția maselor populare. Din această ambianță răsări Societatea de lectură orădană. Un protest plin de tragică energie împotriva celor care năzuiau să ia dreptul la viață unui popor, cu cele mai statornice rosturi în acele locuri și o hotărîre dărză spre ridicare către un trai demn.

Ele s'au manifestat și în poezie, dar ținem s'o spunem, dela început, că s'au înșelat acei care au căutat în acest cerc numai poezie, ca să-i condamne, apoi, în numele unor postulate de ordin estetic.²⁾ Noi ținem să spunem că nu o căutăm, pentru că știm că — afară de puține excepții — nu o găsim. *Pe noi ne interesează lumea din care a răsărit această luptă, cu atmosfera ei, problemele pe care le-a pus și rezultatele la care s'a ajuns.*

Și fiindcă ea se impune ca o mișcare colectivă tinerească, unde chiar dacă sunt individualități ele prezintă prea puține note diferențiale, în prezentarea ei vom folosi o metodă adecvată. Vom arăta în forme sumare pe stegari și apoi oastea întreagă, cu tot elanul și nezezurile unor străduințe către izbândă. Pe cei bătrâni i-am cunoscut, rămâne să-i luăm acum pe cei din generația nouă.

Stegarii. Din ostașii care se înșiruie dintru început sub noul drapel, cel mai răsărit și mai hotărît e fără îndoială Dimitrie Sfura, copilul unor țărani din *Verendin*.

Membru al Societății dela început, a sorbit cu toată ardoarea cuvintele dascălilor, sămănători de grai și năzuințe românești. Puțin

¹⁾ Relativ la chestiunile de mai sus vezi și G. Bogdan-Duică, *Din Bihorul lui Alexandru Roman*, în revista „*Cele trei Crișuri*”, an. VIII (1929), pag. 46.

²⁾ Intâia sentință de condamnare împotriva Societății din Oradea, în numele unor principii de ordin estetic, vine din partea lui Titu Maiorescu în studiul „*O cercetare critică asupra poeziei române dela 1867*”. O revizuire a procesului o inițiară G. Bogdan-Duică în articolul și locul citat, p. 46—48 și 73—76, unde, analizând almanahul „*Diorile Bihorului*” (1854), spune că de acesta, „*odată s'a putut râde din punct de vedere al esteticii* (Titu Maiorescu) *despre care pot spune, însă, și lucruri bune*”. Indică apoi „*spiritul în care ar trebui să se scrie*” despre această activitate. În aceeași notă, pentru o reabilitare scriu: Eugen Potoran, *Poezii Bihorului*, Oradea, 1934 și Teodor Neș, *Oameni din Bihor*, Oradea, 1937.

cât a trăit, are înaintea ochilor o strădanie: „Să vieze Românii!” și, pentru sădirea cât mai temeinică a țintei fixate, înțelege să lupte. Prin *cuvânt și fapte*; scrie poezii, coboară cu sfaturi luminoase între săteni, adună fonduri pentru modestul început cultural din Oradea și încălzește cu îndemnuri entuziaste pe cunoscuți și prieteni. Optimist, ca întreagă generația sa, crede tare în „propășirea” nației, pentru care se pare că găsește razim în istorie. Revoluția lui Horia, pe care o găsește cântată și în balada populară, s'a făcut, după dânsul, „cu scop de a frânge puterea ce li-a pus jugul pe grumaz”, iar după ce au fost frânte cătușele sclaviei, viitorul pare mai senin. În orice caz Sfura își dorește:

„... a trăi jelind națiunea
Nu-mi ajute Dumnezeu!

Și a căzut, cu nouă ani înainte de dualism, când lanțurile ajunseră ca să sugrume iarăși politicește poporul, pentru înaintarea căruia s'a frământat în scurta-i viață. Sfârșitul său a trezit în mijlocul tineretului o durere sinceră pe care Iosif Vulcan, un prieten al său, o tălmăcește în următoarele cuvinte: „Durerea noastră fu mare, întocmai ca pierderea națiunii. Noi am pierdut într'ânsul un amic binevoitor și un conducător zelos, iar națiunea un june poet cu speranțe frumoase”.¹⁾

Răpus de urmele mizeriei, în care a fost sortit ca să trăiască, acest fiu al Sălajului, a reușit ca să-și prelungească amintirea dela o generație în alta, până azi. Nouă ne impune, însă, cu vrednicia sa de român, într'o vreme când Părțile Ungurene aveau nevoie de arhangeli care să sufle din trâmbițe deșteptarea din amorțire.

Alături de el, frate în același apus timpuriu, îl avem pe Carol Grama, ce ne aduce aminte, mai mult decât oricare dintre ei, că trebuie să-i judecăm ca pe niște adolescenți, deprinși să privească lumea prin prisma inimei. Să nu-l condamnăm, deci, dacă în stihurile sale n'a pășit și spre alte probleme înafară de iubire. Era prea frumoasă lumea în care abia încearcă să-și rotească ochii! Oradea în zile de primă-

¹⁾ Indicații biografice despre D. Sfura în: Iosif Pop-Sălăgeanu, în *Gazeta Transilvaniei*, an. 1858; Iosif Vulcan, în *memoria lui Dimitrie Sfura, Familia*, p. 505—507 (1869); V. Bolca, *Școala normală română unită din Oradea*. Oradea, 1934, p. 99; Eugen Potovan, *Poezii Bihorului*, 1934, p. 25—29.

Opera. 1. Un ms. ce a intrat în posesia lui Iosif Vulcan și cuprinde variate poezii. 2. *S'a publicat*: în „*Diorile Bihorului*”, Cursoriul lui Horia (nuvelă) și poeziile: Primăvara, Chilia studentului, Rămas bun, Fata română, Eldoradul (imitație), Las' să fiu acela eu, Prier 42/24 1854, Atotputința, Luca Pescereanu. În „*Foaia pentru minte*” (1860). La vinu. În „*Familia*”, 1869, Grânele vara, Către lună, Amorul, Mai turnați-mi. *Traduceri*: În l. maghiară, *Töltsetek még* (Mai turnați-mi) trad. de Ember György, în ziarul *Nagyvárad* 1873 IV 26, și aceeași poezie trad. de *Clintoc Ioan*, în același ziar (1873 III 20).

vară, călduțe, surzătoare în soare, cu teii înfloriți și seri liniștite ce îndeamnă la nostalgie și visare, cu ritmul său sprinten și cu acel parfum specific de dor de viață, din care nu s'a îmbătat decât cel care și-a trăit o parte din tinerețe în acest loc și după care, în orice parte s'ar afla, după ce l-a cunoscut se dorește, l-a cucerit pe Grama. Dar s'a împărțit prea puțin din această lume care-l vrăjise, căci în 1858, după ce termină academia juridică, părăsi cunoștințele și prietenii pentru totdeauna. Ei însă l-au prețuit și, de aceea nu-l putem uita din galeria lor pe cel care pleca, suspinând un regret și vădind semne de oboseală :

„Cât de iute ați plecat
Tinerețe prea frumoase
Și pe capu-mi a venit
Bătrâneșele geroase.
Și viața-mi păcătoasă
S'a rănit, s'a ostenit". (Căința).

O epuizare care-l duse lângă Sfura.¹⁾

Tot acum și în același almanah își încearcă norocul scrisului, pentru ca să-l robească pe o viață întreagă, **A t a n a s i e M a r i e n e s c u**. Dela o temă cu accente pesimiste (Pe al meu portret) va sălta către poezia patriotică-naționalistă, în genul lui **D. Bolintineanu** (O mamă romană). Tinerețea, însă, n'are astâmpăr în preocupări. Se vede că, după ce a citit „Poema munților Băiușului“, scrisă în cinstea episcopului **Samuil Vulcan** de „șpanul domnesc“ **Dimitrie Meci** și a cunoscut pitorreștile obiceiuri ale Codrenilor noștri din Carpații apuseni, apoi colecția de poezii populare a lui **Alecsandri** l-a părăsit vanitatea de poet „original“, pentru pasiunea de a desgrota fără oboseală comorile noastre folclorice. Strădania i-a fost răsplătită cu un fotoliu academic.²⁾

Remarcăm apoi grupul unor viitori preoți: **Vasile Iuțiu**, **Gheorghe Marchiș**, **Ioan Popdan** și **Paul Vela-Ventrariu**. În anii de școală din Oradea au simțit cu toții, iar unul din ei a și cântat *amarul* Bihariei, în

„Unda Crișului fuginte,
Valul roșior spumat,
E lacrima unei ginte
Cu sânge amestecat“. (V. Iuțiu, Zorile și noaptea).

¹⁾ Date biografice relativ la **Carol Grama** în **Justin Popfiiu**, *Poezia și proza*. Tom. I, Oradea-Mare, 1870, unde se dau indicații și cu privire la publicațiile lui literare. Tot aici și poezia lui Popfiiu „*La mormântul lui Carol Grama*“. În „*Diorile Bihorului*“ a publicat: *Fluturului*, *Către amoare*, *Eroul rănit*, *Căința*, *Dafne*, iar *Foaia pentru minte* (1854) *Necrolog*, *Aphoteoza*.

²⁾ A publicat în „*Diorile Bihorului*“ cele două poezii amintite. Publicațiile autorului, pornite din atmosfera Societății sunt: *Balade*, *Pesta*, 1859. *Colinde*, *Pesta*, 1859. *Balade*, în deosebi istorice și mitologice din poezia populară. Viena 1867 (Retipărit din „*Albina*“).

Alături de cunoștințe generale și principiile bisericii, în tinerețe și-au formulat cu sârguință o dogmă nouă, comună cu a celorlalți din Societate: strădania către un „mai ferice viitor” al neamului, pe lângă care au ținut, apoi, cu toată constanță. Zeloși cititori ai presei naționaliste, oameni de sprijin ai inițiativelor românești, păstrători de datini bune, cuminiți și energici, prin viața lor au fixat, pentru aceste părți, o sănătoasă tradiție a păstorului „ce-și dă sufletul pentru turmă”, nu numai în sens biblic ci național.¹⁾

Pilda vieții lor a format bisericii și neamului o pleiadă numeroasă de preoți, buni făptași de luptă ai lui Gheorghe Pop de Băsești, Alimpie Barbulovici și Vasile Lucaciu. De rezistența lor s'a frânt numeroasele încercări de înstreinare, îndreptate împotriva bisericii românești din apusul etnicului nostru, al căror punct culminant îl constituie faimoasa istorie a Hajdudorogului.²⁾

Din întâia generație a Societății orădane care-și încercară puterile pe lângă almanahul „Diorile Bihorului”, mai pomenim încă pe doi, dintre care întâiul e cel mai matur în judecată față de toți, iar al doilea nu publică aici nimic, dar amintirea lui constituie un titlu de glorie al ambianței care l-a plămădit sufletește: Iosif Roman și Georgiu Popp. În viață vor avea o chemare comună, *luptători pentru interesele obștei românești*.

Vederile celui dintâiu le-am cunoscut în paginile precedente și ele duc spre un eschisivism național, ce-l prinde atât de bine, acum când se ajunsese la frângerea pâinii cu „frații” vicleni și silnici ai revoluției anilor 1848—49. Și pentru ca să ajungem „prin noi înșine” să ne făurim un viitor, de care să nu ne fie rușine, cerea din partea conaționalilor săi o singură condiție: „virtutea”, căreia, dacă vrem să-i spunem cu un termen mai restrâns, îi putem zice *onestitate*. O prețindea în viața publică și particulară și înțelegea să lupte pentru ea. Având repulsie față de calculele mărunte, dar mănoase, Iosif Roman, în viața sa publică și profesională e unul din desăvârșitele exemplare ale advocaților noștri de pe vremuri, trăind după principiul idealist al

¹⁾ Vasile Iuțiu a publicat în „Diorile Bihorului” poeziile: Zorile și noaptea, Inchinăciunea, Călugărul, Un suspin, Către flori, Păsărica, Către diorile Bihorului, Eu și pana, Către râu. În „Fenice”: Din țărnișii patriei, iar sub pseudonimul Valeriu Iordan: Proletar pe punga altuia, Streinul, Către frați. Ioan Popdan, în „Diorile Bihorului”: Mărturisirea, Un bărbat sfânt. Paul Vela-Ventrariu, în „Diorile”: Amorea, L. . . ei, I. . . tii.

²⁾ Pentru atitudinea lor vezi, Ioan Georgescu, *George Pop de Băsești*, Oradea, 1935.

³⁾ Frământările acestora în Teodor Neș, *op. cit.*

lui Simeon Bărnuțiu: „Aperi pe cel slab, ții în respect și infrunți pe cel semeț”. Conduita sa produce în Bihor o adevărată școală, încât Oradea se poate mândri cu: Nicolae Zigre, Coriolan Pop, Aurel Lazar, Demetru Kiss, Iustin Ardelean, advocați pricepuți, adevărați „oameni ai lui Dumnezeu” pentru țărani și luptători vajnici pentru interesele neamului lor.

Și în sfârșit, conturăm pe cel din urmă din întâia serie. El n'a scris niciun șir în almanahul amintit. A fost un școlar sânguinos, tăcut și cumpănit. Ascultă și se imprimă în sufletul său văpăile ce ard, cu sclipiri de rachete, în ochii și inimile celorlalți; scânteieri din uriașa vâlvătaie ce mistuia sufletul neamului său. N'a putut să termine studiile juridice, așa cum dorea, căci a fost chemat la oaste și plecă pe frontul italian. Incepuse războiul Austriei cu Italia și Franța (1859). În urmă fu răpit de alte rosturi, *dar totuși el purtă în vieață-i cele mai răsunătoare procese*. Nu ale lui, ci ale Neamului. Le pierde în aparență, pe toate, dar nu se frânge și câștigă pe cel din urmă; ca în Alba Iulia, în ziua de 1 Decembrie 1918, în fața strălucitului sobor al neamului românesc din Transilvania, al cărui președinte era, după ce s'a hotărât unirea pentru veci între frați, să poată spune cu dreptul Simeon: „Iar acum slobozește Doamne pe robul tău în pace, că am văzut mântuirea neamului meu”.

E George Pop de Băsești, pe atunci simplu „gregar” între ceilalți școlari care făceau ucenicia naționalismului aici.¹⁾

Și acum, drept încheiere pentru această frântură de capitol, îi pomenim și pe ceilalți din cei 35 de membri, câți avea societatea pe atunci. Ei sunt: Șt. Antonescu, Iacob Brendușian, Samuil Bota, Flore Caba, Eusebiu Cârțice, Vasile Cosmuța, Paul Cupa, George Delian, I. Ghejeu, Ferdinand Iuhoș, Iosif Maga, Petru Mihali, I. Muntean, Em. Pap, Ant. Paladi, Sam. Pele, I. Popovici, Mihai Rațiu, Șt. Sadi, I. Secuiu, Pompiliu Văleanu. Cu fiecare dintre ei s'a răspândit raze din creierul ce se plămădea prin însuflețirea și munca în comun a celor mai răsăriți din acest cerc. Iar însemnătatea lui, în cadrul timpului când se făcea, precum și al locului o arată o corespondență trimisă „*Foii pentru minte*” din Brașov, de preotul naționalist *Petru Bran*. După el „tinerii studiosi în Urbea-mare, în mijlocul ținutului aceleuia pe unde limba română nu prea de mult era eschisă nu numai din multe biserici — încât se ținea de învățăturile poporului ca și o maculă, la care nu-i

1) Vieața și activitatea lui în I. Georgescu, *George Pop de Băsești*, Oradea, 1935. Intr'o scrisoare către *Paul Vela-Ventrariu* (6 VI 1890), spune despre rectorul Ioan Pop și Seminar „câci și pe mine unul Tu și seminarul domestic [m'ați făcut] Român” (I. Georgescu, *op. cit.*, p. 239).

stă bine prea alba hârtie — ci din protocoalale bisericilor românești peste tot era proscrisă, însuflețiți de spiritul timpului și pătrunși de dulceața limbii materne, rupseră sponsaliile ce doară încă părinții lor le încheiaseră pe seamă-le cu limba maghiară și făcură pași mai departe decât la numele de „cărturar”. Ei spun ce le este scopul și unii nu vreau a-i înțelege.¹⁾ Cât privește „înțelegerea” vom vedea că oare ea pătrunde sau nu.

. . .

După acești întâi pași, cu toată „neînțelegerea”, „indiferentismul” și fricțiunile dintre membri, care veniră în urma plecării lui Al. Roman, totuși nu putem spune că lucrurile au ajuns spre amortire. Rămase în urma lor o atmosferă de simpatie pentru drumul apucat și năzuința spre misionarism pentru neam, ce nu se putea stinge, cu toată vitregia împrejurărilor. Suflete calde se aplecară peste slova celor două almanahuri și înțeleseră să continue pilda. O nouă pleiadă tinerească intră în arenă. Vom prezenta pe câțiva și dintre aceștia, în aceleași linii sumare, fixându-le șirul după criteriul priorității de manifestare.

În ședința din 28 Iunie 1857, Justin Popfiiu, pe atunci elev în cl. VI, se distinse și fu primit, în semn de atenție deosebită, în șirul „gregarilor ordinari”.²⁾ Pe acesta, cu activitatea sa îl cunoaștem din paginile precedente, de aceea nu ne mai oprim asupra lui, și trecem la un altul, ale cărui manifestări ulterioare sunt destul de importante pentru viața intelectuală de intens românism din Transilvania. În anul școlar 1857—58 între membrii comitetului asociației întâlnim și pe Iosif Vulcan, viitorul redactor al „Familiei” (1865—1906). Locul său în viața culturală și socială a Românilor de dincoace de Carpați, cu toate că s'a vorbit de multe ori despre el în mod elogios, încă nu e destul de cunoscut și apreciat. Sunt necesare cercetări migăloase, făcute cu înțelegerea trebuincioasă vremilor de atunci, pentru a pătrunde bogăția și suflul de dragoste părintească prin care acest intelectual de marcă a căutat să ridice complexul de probleme care priveau viața neamului său. „Naș” al poetului Eminescu, e un îndrăgostit al tinerelor talente, care găsesc întotdeauna în el sfat și sprijin. Periodicul său va oferi hrană sufletească Ardealului tot ce are mai bun poezia și scrisul românesc de peste Carpați, începând cu Alexandrescu și Bolintineanu, până la Delavrancea și Duiliu Zamfirescu.

Nu trebuie să se uite, în deosebi, rolul educativ al activității sale. Portretele bărbaților iluștri, români și străini — cei dintâi grupați și în

¹⁾ Cf. G. Bogdan-Duică, „post-scriptul” art. cit. din „Cele trei Crișuri”, an. VIII, p. 76.

²⁾ N. Oncu, Ist. soc. de lectură (an. șc. 1856—57), în „Fenice”.

„Panteonul Român” (1869) — cu aspirațiile și luptele dârze pentru a dobîrî adversitățile sorții, însoțite de clișee lucrate într'o tehnică impecabilă, constituiau o școală de conduită și naționalism luminat. Alături de acestea, dările de seamă dela serbările naționale, întruniri, baluri, șezătoare literare și consfătuiri între frunțași, scrise cu înțelegere și tact, fiecare eveniment integrat cadrului său, fiecare persoană cu grația ori prestața sa, formează un șirag de mărgele grăitoare despre viața noastră socială trecută, cu frământările și bucuriile ei mărunte. Dar pentru tinerii de atunci ele sunt abecedarul întâilor pași în viața publică. Timp de patruzeci de ani revista frunțașului bihorean a purtat în familiile intelectualilor români de dincoace de Carpați apă vie, de idealism proaspăt, găsindu-și în paginile ei fiecare vlăstar lectura potrivită preferinței și vârstei sale. Titlul ei simbolic a corespuns nădejzilor, căci era așteptată cu nerăbdare în fiecare familie, ca un povățuitor bun, care cerne cu grijă bobul curat de neghina cotidianului. În această direcție, dispariția publicației lui Vulcan a lăsat un gol, ce n'a putut fi suplinit cu o egală competență în scrisul nostru nici până azi. Un buletin al familiei, scris facil și onest, fără decolteuri și hazuri deochiate, care să poată sta în orice timp pe masa de lectură, fără grija că va fi deschis și de cei mai tineri, așa cum au toate popoarele mature, ne lipsește încă.

Mai pomenim apoi legăturile sale cu frunțașii vieții publice și culturale din România liberă, a lui Carol I, încheiate în sesiunile Academiei și în călătoriile dese peste Carpați. Aducea de acolo aer proaspăt pentru frații din temnița ungară și valuri de optimism proaspăt, că va veni vremea să doborîm odată și gronițele politice dintre noi.

Grija pentru vindecarea „*anelor națiunii*” sale îl face să încerce și alte drumuri. Cuvântul său se aude pretutindeni : pe scenă, în presă și dela tribună, biciuind cusururi aduse de ritmul pripit al timpului, de amestecul cu străinii, de gustul de parvenire, oportunism, corupție și aviditate după dregătorii care aduc dezertarea „din tabăra națională”. Față de fluctuațiile anumitor fapte slabe din pătura „inteligentei”, Iosif Vulcan opune stratul trainic al poporului de jos „care nu cunoaște blestemățiile acoperite cu vâlul numit „politică înaltă” și care n'a primit dela nimeni ajutoare și stipendii știind că dacă el nu se va ajuta, alții nu vor face nimic în interesul lui”. Omul cu o ținută impecabilă de aristocrat, cu figura senină, tranșantă, dar incapabilă pentru lașități compromițătoare, coboară de multe ori, în mijlocul publicului, pentru ca, prin repertoriul său dramatic impregnat de un umor specific ardelenesc, să-i îndrepte năravurile. Descrețea, cu aceste ocazii, nu numai frunțile, dar îndeplinea și o importantă funcție de luminare

și educație socială a poporului său. Acest adevărat părinte pentru „familia” sa românească, asupra căreia revarsă cu prisosință, la toate ocaziile potrivite, comoara sa sufletească și intelectuală s'a format pentru misiunea de dăruire în cercul de lectură din Oradea.

Dela dânsul până la grupul celor care publică în almanahul „Fenice (1867) nu mai avem de remarcat pe niciunul.

În paginile lui găsim poeziile și proza următorilor tineri: Ioniță Bădescu, Vasile Ranta Buticescu, Nicolae Oncu, Moise Popiliu și Ilie Trăilă, iar dintre cei vechi, Vasile Iuțiu (Valeriu Iordan).

Pe cel dintâi îl întâlnim activând în cadrele societății din anul școlar 1864—65, în calitate de elev în cl. VI când, remarcându-se între ceilalți, e primit între membrii ordinari.¹⁾ În 1867, anul de apariție al almanahului, e în clasa VIII la Blaj și figurează între membrii onorari ai societății din Oradea. De acolo, trecând pe la Beiuș, ajunge la Budapesta (1868) în calitate de redactor al ziarului „Concordia” și colaborator la „Familia”. În celălalt an e la București, în redacția ziarului „Românul” și membru, alături de Mihai Eminescu și prietenul său Miron Pompiliu în soc. „Orientul” și cu aceleași preocupări intense de poezia populară, pentru colecționarea căreia pleacă (în vara anului 1869) în Maramureș.²⁾ Găsit în lipsă cu stagiul militar, autoritățile maghiare îl arestează, ca să-l treacă în cadrele armatei.³⁾

Acesta e tânărul care a trecut prin Societatea de lectură din Oradea, în opera ei de glorie, în vârstă de 18—20 de ani. Un temperament demoniac, ce nu se știe fixa. De acum îl întâlnim pretutindeni unde se găsește un periodic românesc, ca să sfârșească în 1909, la Botoșani „după o carieră de ziarist care l-a înjosit tot mai mult și l-a lăsat să moară în mizerie”.⁴⁾ Noi însă îi păstrăm icoana de atunci, a unui adolescent, cu nostalgii în suflet care caută o iubită dispărută. Își pregătește apoi, încrezător, toiagul de pribeag într'o lume ce i se pare întreagă a lui, pentru că e românească.

Mai așezat ca fire, Vasile Ranta-Buticescu s'a păstrat pentru Ardealul său și fructul activității lui literare îl găsim adunat în

1) N. Oncu, „Fenice”, op. cit., anul școlar 1864—65, p. 273.

2) Vezi, G. Bogdan-Duică, *Multe și mărunte despre M. Eminescu: Eminescu în Societatea „Orientul”*. „Cosinzeana”, Cluj, IX, 1925, pag. 307—308 și M. Eminescu, *Literatura populară*, comentată de P. Murărașu, Scrisul Românesc, Craiova, pag. 29—30.

3) „Familia”, 1869, p. 538.

4) N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. III. Vălenii-de-Munte, 1909, p. 338. În „Fenice” Bădescu a publicat poeziile: Nostalgie, Pe mormântul Malvinei. Către lună, Păcurariul.

cele două volume: *Poezii* (1881) și *Novele* (1902). Urmându-și studiile la Șimleu, apoi la Cluj, în tinerețe se atașează cercului de lectură din Oradea, fiind ales ca membru onorar și trimite pentru „Fenice” câteva poezii și o nuvelă. În creațiile sale nota populară e mai puternică decât la ceilalți, având predilecție pentru lumea superstițiilor și farmecelor, ale căror ritualuri reușește ca să le redea într'o formă sprintenă și sigură. Din ele îndrăsnim să dăm aici o probă:

*„Mergi leliță la izvoare
După frunze de cicoare,
Să le uști fără de soare,
Și le du spre sărbătoare.
Noaptea târzior la lună,
Unde babele s'adună,
Și topesc tămâie sfântă,
Țipă bobii și descântă
La crucile căilor,
Pentru dorul mândrelor.*

*Și'n mijloc, între hotară
Să faci cruce peste țară,
Să le-arunci în vânt să piară.
De le-a duce vântu 'n țară,
Ura maică-ța să piară.
Să ne fac' o cununiță
De crini dalbi și din rujiță,
Din mijlocul grădinii
Din voința inimii
La biserică s'o dăm
Cu ea să ne cununăm.*

*Dacă frunza n'a peri,
Noi leliță c'om porni
Peste văi, peste hotară,
Peste lume-a noua țară,
Să nu știe maică-ța,
Că noi mai trăim sau ba!*

(Mergi... în „Fenice”, p. 85—86).¹⁾

Alături de aceștia înseilăm și activitatea lui Moise Popiliu, ce se numește mai târziu Miron Pompiliu și Ilie Trăilă. „*Mirune*”, cum îl poreclește genialul său prieten, M. Eminescu, după scurtul popas literar din Oradea, va fi colaborator statornic al „Familiei” și „*Convorbiri literare*” din Iași, unde se stabilise în calitate de profesor și membru al Junimii. El a fost în toată viața un sentimental îndrăgostit de locul de unde plecase: *Codrii Beiușului* și satul său natal *Șteiu*, ce revin atât de des în versurile sale, cu deosebire în ceasuri de melancolie. Silit să rătăcească pe alte meleaguri, el le-a purtat frumusețile în suflet, ca 'n ceasuri libere să-și expună cu o anumită eleganță comorile aduse de acasă: *balada populară* și *basmul* sortite să farmece pentru Biharia sa și pe alții.²⁾

Cu mult mai aproape în scris și prin faptă de lupta militantă pentru păstrarea patrimoniului românesc e Bănățeanul Ilie Trăilă.

¹⁾ A publicat în „Fenice”: Doine, Mergi, Boala copilei, Am iubit, Trei boieri, Un dor și nuvela „Fata pădurii”.

²⁾ Vezi, Dr. Constantin Pavel, *Miron Pompiliu, 1847—1897*. Beiuș, 1930.

El e născut în 1845, în comuna Ciundanovița și, după ce trecu prin școlile din Lugoj și Beiuș, în 1867 era student în anul I al facultății juridice din Oradea, pe care o va termina cu sprijinul material al familiei Mocsonyi.¹⁾ În paginile almanahului se impune prin voința-i bărbătească de a trezi conștiința națională, pentru recăștigarea drepturilor uzurpate de către dușmani.

Apelul său la luptă sub faldurile tricolorului românesc:

„Deci apără cu sânge și treci prin foc și apă
De câte ori națiunea te cheamă sub stindard,
Urmează-l pân' la moarte și de dușmani o scapă,
Să vadă că Românul nu-i vișă de bastard!”

(Tricolorul român)

a încălzit pe mulți dintre contemporanii săi, iar muștrările și blestemul adresate unor cucoane ce și-au părăsit limba, maimușărind pe străini:

„Tu râzi ah! ticăloasă
De limba lui Traian,
De gîntea ta faimoasă
De numele roman!”

Blestemul va lovi
Pe cei ce te-au crescut
Și 'n veci se vor căi
De smenta ce-au făcut!

(Către o fiică română).

au îmbujorat cu muștrare și rușine obraji delicați.

Cu asemenea conduită s'a păstrat și pentru restul vieții, adevărat scriitor de versuri și proză cu tâlc național și organizator hotărît al poporului din regiunea sa de baștină. Din anul 1896 e director al institutului de credit „Oravișeană”, fondat prin strădania și energia sa.²⁾

Tot Bănățean e și Nicolae Oncu, istoriograful societății de lectură până la 1867, om cu studii juridice urmate în străinătate, din râvna și priceperea căruia s'a născut banca „Victoria” (1887) din Arad, un trainic institut economic românesc din Ungaria de pe vremuri. După „Albina” din Sibiu, ocupa locul al doilea în importanță.

Și, drept încheiere, mai amintim încă pe unul, pe Vasile Luca ciu „leul din Șișești”, cum a fost poreclit de neam pentru cutezanța luptelor ca le-a purtat prin regiunile amenințate cu înstrăinare ale Sătmarului. S'a învrednicit și el, cu ocazia unei solemnități să recite poezia

¹⁾ Cf. *Enciclopedia română*, de Dr. C. Diaconovich, Tom. III, Sibiu, 1904, pag. 1117—18.

²⁾ A publicat în „*Fenicele*”. Către o fiică română, Fetița bănățeană și ciucurelul, Ostașul orbit, Tricolorul și nuvelele: Fiica lui Menumort și Un sătean.

lui Andrei Mureșanu, „Orfana din munți“.)¹⁾ Cu el închidem un cadru scump, în care ar trebui să mai intre și alții ca: Vasile Budescu, Simeon Botizan, I. B. Bosco etc. cari și-au încălzit sufletele și au deprins mucenicia scrisului, pentru o spinosă carieră literară, așa cum se ducea în Ungaria vremilor trecute, în acest cerc de lectură.

Răsplata lor? ! Dar au căzut cei mai mulți pentru „un vis neîmplinit“ ! Rămâne să le arate recunoștință urmașii cari s'au împărțășit din fructele străduințelor de atunci.

Atmosferă și probleme

După această privire de ansamblu printre cei mai răsăriți dintre membrii „junimei“ din cele două decenii și jumătate, cât s'au frământat aici pentru biruința limbii și credințelor românești în regiunea de vest a pământului nostru, rămâne să sesizăm temperatura în care se desfășoară această mișcare și problemele care au răsărit din ea.

Întâiul gând care determină această grupare, inițiată de către fruntașii pe care i-am cunoscut, fu ca să se facă o separație între tinerimea noastră și cea străină, îndrumându-o spre o cunoaștere și atașare de idealurile românești. De aceea, după un an de activitate, în 6 Noemvrie 1853 societatea își lărgeste sfera în mijlocul școlarilor, primind ca membri extraordinari și pe elevii din cl. V—VI ai liceului. Se începu apoi o recrutare febrilă de membri onorari, mai întâi printre preoțimea și lumea intelectualilor români din Oradea, pentru ca să se îndrepte și în afară, în regiune. Intre ei numărăm pe aproape toți acei pe care i-am înregistrat în legături materiale cu societatea; de aceea nu-i mai înșiruim acum din nou.

Pentru scopul fixat se urmărește crearea unei atmosfere potrivite și începutul se făcu prin o *horă națională* (25 Iunie 1852) după care urmară recitări din poezia noastră naționalistă, ca „*Mama lui Ștefan cel Mare*“, a lui Bolintineanu, și repertoriu coral potrivit, în frunte cu „*Răsunsetul*“ lui Andrei Mureșanu. În stimularea creațiilor tinerești, începură editarea almanahurilor. Întâiul aducea o antologie a poeziei românești contemporane și fu intitulat „*Versuinții Romani, adeca Culesiune versuaria din Fôele Naciunale* (1854). După aceste modeluri începură să lucreze școlarii și în același an scoaseră producții proprii, în „*Diorile Bihorului*“.

Ședințele de activitate, în număr de două pe lună, dădură, dela început, rezultate frumoase. În ele se vedește, în deosebi, „*necesitatea*

¹⁾ Familia, 1867, p. 514 (În ședința soc. din 3 Noemvrie). Vieața lui vezi, Corneliu Mezea, *Dr. Vasile Lucaciu, — Vieața și faptele lui. Presa liberă, Satu-Mare — 1936.*

de a învăța limba maternă, considerându-o „ca o datorie sfântă“. Dar încă din 4 Aprilie 1853 se puse problema ținerii de ședințe publice. Întâia e cea din 24 Mai 1853, ținută în Seminar, la care vor participa episcopul și preoțimea din centru și alături de ei „o cunună delicată de doamne și domnișoare“, precum și protopopii, preoții și o mulțime de intelectuali.¹⁾ Leșirea tinerească dintre zidurile școlii au înfiorat mulțimea. Cadențele grave și energice din marșul lui Mureșanu, cu apelul

„Români din patru unghiuri, acum ori niciodată,
Uniți-vă în cuget, uniți-vă 'n simțiri!“

au cutremurat atunci multe suflete și le-au făcut să privească în jur cu alți ochi, sesizând pe toți dușmanii cari se pun în drumul propășirii noastre viitoare. De acum un nou fâgaș de activitate se deschise și încă dintre cele mai rodnice: *trezirea masselor pentru visul de veacuri al neamului*. Atât s'a făcut în cursul unui deceniu și credem că e suficient.

În anul școlar 1864—65 veni în fruntea societății Iustin Popfiu, care vroi și, prin însușirile sale, putea să năzuiască la mai mult și începu cu un zel deosebit să pregătească noi cadre pentru activitatea viitoare, pe care o visa cât mai strălucită. În acest scop, urmărind o familiarizare a tineretului cu problemele culturale ale neamului și umanității, va ține în cadrul ședințelor societății o serie de conferințe *despre poezie, despre „puterea spirituală ce o exercită cultura limbii asupra propășirii națiunii“ și apoi despre jurnalistică română în sec. XIX.*²⁾ El dă, apoi, o atenție crescândă cercului de lectură, făcând apel la directorii și proprietarii periodicelor românești ca să trimită publicațiile lor pentru societatea din Oradea. Către sfârșitul anului 1865 aveau deja, prin donație, jurnalele și revistele: *Concordia, Familia, Umoristul, Aurora Română și Foaia Societății din Bucovina*, iar la *Gazeta din Brașov* erau abonați din anul 1852.³⁾ Le sosia, prin urmare, hrană sufletească variată și abundentă, pe care conducătorul generos voia să o pună la îndemâna unor cercuri cât mai largi, depășind zidurile școlii.

În acest scop începu munca intensă și sistematică de înfrățire între clase și generații, în slujba căreia cele mai potrivite dintre mijloace par să fie *serbările școlare și familiare*, ocazii de cunoaștere a gândurilor și deschidere a inimii. Întâiul contact al noului profesor, prin tinerime, cu publicul mare se făcu în 28 Mai 1866 (a doua zi de Rusalii) și fu deosebit de emoționant. Societatea dădea o serbare publică, având un program bogat sub toate raporturile. Sala festivă a

1) N. On cu, *op. cit.* în *Fenice*, pag. 254—255

2) *Idem*, șed. din 30 X. 1864 și 22 X. 1865. Despre ziaristică vorbi în 21 I. 1866.

3) N. On cu, *op. cit.*, ședința din 5 XI. 1865.

Seminarului se vădi neîncăpătoare față de afluența oaspeților. Luară parte Iosif Pop Sălăgeanu, episcopul Orăzii, I. Nábráczy, fostul comite al județului Solnoc, profesorii Academiei juridice și dela gimnaziu, membrii capitolului, oaspeți din Beiuș, o mulțime de alți „demitari”, precum și o „ghirlandă pompoasă de doamne și domnișoare române, care demonstraseră un interes călduros către dulcea noastră limbă”. Se recitară poezii din opera lui Mureșanu (Versul unui Român), G. Barozzi (Jidovul rătăcitor), G. Sion (Limba românească), Gr. Alexandrescu (Ucișorul fără voie) și alte câteva încercări tinerești, între care trebuie să remarcăm prin semnificația ei pentru preocupări viitoare „*Către o fiică română*” de Ilie Trăilă. În cadrul programului Avram Berlogia ținu o dizertație despre *Școlile naționale*, iar N. Oncu arătă pierderea națională pe care o suferiam prin moartea lui Andrei Mureșanu. Serbarea se încheia prin cinci strofe din *Marșul* lui Mureșanu, cântate de corul tinerimii și exclamația lui Iustin Popțiu: „*Apoi nu e frumos, Domnilor, nu e glorios a fi român astăzi!*”¹⁾

Cronicarul zilei, sub impresia celor trăite, putea să creadă acum „*într'un viitor măreț național, la care cu dor aspiră națiunea și care acum glorios se apropie*”. Era visul unui tânăr, în pragul unui act politic ce-l încheiau doi faliți, un împărat și o națiune, ca să păstreze încă pentru o jumătate de veac lanțurile robiei pentru neamul nostru. Dar, așa stă bine tinereții, să viseze!

Se apropia însă un sfârșit de an școlar. Până atunci puseră în ordine materialul pentru almanahul „*Fenice*” care apărură în anul următor și la despărțire, cu ocazia „cinci comune”, dată de către rectorul Seminarului Ioan Pop, la propunerea lui Ilie Trăilă, membrii societății luară hotărârea solemnă să *propage „la frații de un sânge evanghelia deșteptării”*²⁾.

Veniră apoi ani cu noi preocupări. Evenimentele politice nu-i doborîră. Ba din contră, activitatea e mai vie, mai plină de entuziasm. Pentru Românii din Părțile Ungurene dualismul încheiat în 1867 părea să aducă un câștig real ca forță de rezistență națională. El îi încopcia politicește cu masa românească din Transilvania, împărțându-se de acum de o soartă comună cu aceștia.

Tinerii, cu același zel își văzură de preocupări, căutând să-și îmbogățească paginile almanahului, publicând chiar un concurs cu premii. Ei oferiau pentru: 1. cea mai bună nuvelă în care „se va trata un subiect din istoria națională (3 galbeni), 2. o a doua nuvelă (2 galbeni),

¹⁾ *Fenice*, p. 277—279.

²⁾ *Fenice*, p. 282.

3. pentru cea mai bună poezie (se preferă balada) 3 galbeni.¹⁾ Prin Februarie lucrul era sfârșit, dându-se al treilea și cel din urmă almanah al societății de lectură orădane, iar, spre încheierea cursurilor, în Iunie, organizară o serbare publică în cadre cu mult mai pompoase decât cele din trecut.

Se împlinea de acum un întâi pas din visul lui Popfiu, de a ieși dintre zidurile Seminarului, pentru a putea lega mai nemijlocit de preocupările sale și generația ce intrase în viață și pe care doria să nu o piardă.

Serbarea de sfârșit de an se dădu acum (23 Iunie 1867) în sala de spectacole dela hanul „*Arborele Verde*”, ce fu împodobită cu *tricolor național* și, între alte decoruri, avea două „transparente”; una reprezentând portretul episcopului Samuil Vulcan, iar a doua pe doi români ce-și „strângeau mâna frățește”. Ele au fost executate de I. Murgu, iar cheltuielile cu aranjamentul au fost suportate de către Ioan Pop „carele pentru nenumăratele binefaceri și-a câștigat merite considerabile” față de neam.

În public, alături de „oaspeți numeroși”, pe care în parte îi cunoaștem, întâlnim pe Ioan Vancea de Buteasa, episcopul Gherlei și pe Ludovic Tisza, comitele suprem al Bihariei. Programul e deosebit de bogat. Excelează orchestra și fanfara Seminarului, compusă din vreo 90 de tineri, dirijată de maestrul Fr. Weinpolder, un străin devotat intereselor noastre românești. Înafară de bucăți din repertoriul clasic s'a cântat: „*Cadrilul București*”, „*Rosa dela Craiova*” și „*Marșul lui Mihai*”, ca să se încheie, după obiceiul vechiu, cu „*Deșteaptă-te Române*”. În punctele serbării „făcu senzație” disertația lui Nicolae Oncu „*Trei morminte noi*” (al lui Pumnul în Bucovina, C. Stamatî în Basarabia și A. Pann în Muntenia), dar nu mai puțin impresionară și recitățile din poezii români, ca: „*Movila lui Burcel*” de Alecsandri, „*Mărirea strămoșilor*” (G. Sion), „*Fecioara dela Prut*” (D. Bolintineanu), „*Sburătorul*” (H. Rădulescu), etc., precum și o serie de disertații, tratând probleme naționale de plină actualitate locală.²⁾

În anul 1868 s'a căutat scoaterea unui nou almanah, dar sforțările nu mai duseră la rezultat căci producțiile tinerilor pricepuți în mânăuirea condeiului erau captate de „Familia” lui I. Vulcan și de celelalte publicații românești din Ungaria. Din Bisericuța Orăzii plecau

¹⁾ *Familia*, 1867, p. 59.

²⁾ *Familia*, 1867, pag. 294 și 302. La disertația lui Oncu, publicată în „*Foiaia Societății din Bucovina*”, an. III, Gh. Hurmuzachi răspunde că Stamatî, bunul său prieten trăiește și „Lebăda Basarabiei nu a cântat ultimul său vers” (*Foiaia Societății*, p. 200).

acum leviții să slujească acolo unde li se cerea slova lor stângace, dar plină de optimism și elan. Și neapărat că pătrundea mai departe decât până acum!

Orăzii i-a rămas însă svăpăiața lor tinerețe, care în 12 Februarie 1868 dă *intâitul bal românesc* în aceeași sală dela „*Arborele Verde*“. Româncuțelor le sălta inima, pentrucă „*aveau să joace prima dată în bal național românesc*“. Și erau bine reprezentate. Pe lângă „patroana“ balului, Paulina Roman, găsim pe d-nele Gosman, Suciuc, Hoványi, Diamandi, Bica, Neteu, Kaiser, Grosz, apoi „domnișoarele“: Drăganu, Poienariu, Körösy, Popdan, Berta-Szilaghi, surorile Sărucanu, Fărcașiu, Pop, surorile Roványi, Martonfi, Fășie, Incze etc.

Balul începu cu „*Marșul lui Mihai*“ și, „nu știu dacă accentele muziceii sau suvenirea mare că cu acest marș a plecat Mihai de a sfărâmat taberele Turcilor, câtă frunză și iarbă, că cu acest marș a plecat Mihai de a tras hotarele patriei române până la toate marginile unde răsună limba română; nu știu care fermeca, dar fermeca aieva pe fețele tuturor curaj și însuflețire“, afirmă cronicarul serbării. După cereri însuflețite el a mai fost executat încă de două ori. Dansul începe cu „*Învărtita*“ și „*Romana*“, jucate de 20 perechi, iar în pauză 6 tineri joacă „*Bătuta*“ „*Călușorul*“. Au luat parte la bal vreo 200 Români și mulți străini, ca să se încheie dimineața la ora 6, în ritmul aceluiași marș ce-i încălzise la început.

Sfârșitul anului școlar (2. VI. 1868) aduse un nou prilej de manifestație publică a tinerilor care acum năzuiau să înghebeze și o „*academie limbistică a alumnilor seminariști*“ înglobând și pe școlarii din cl. IV, cu un program deosebit de bogat, dar asupra lui nu ne-am oprit, pentru că se păstrează în aceeași notă de înaltă însuflețire națională, dacă n'ar aduce o problemă nouă: *educația fetelor*. Intre celelalte puncte ale programului, studentul Axente Gaita ținu o disertație despre „*Lipsa unui institut de creștere pentru educațiunea fetelor în Oradea-Mare*“. El sesiza răul creșterii Româncelor în școli străine în accente patetice: „Cum va cugeta fiica? în ce mod își va aduce aminte de trecut? Ce închipuire își va face, văzând că dela începutul creșterii își capătă nutrețul atât spiritual, cât și moral între elemente străine?“ Cum va să judece despre genul din care-și trage originea? Au nu poate deveni iute la acel cuget păcătos că acel gen nu e de viață, căci n'are nici institut de creșterea fetelor?!“ Și încheia: „Și tu o, Bihorule, ce nutriși în sânu-ți pe Menumorut, vei să surâzi

1) *Familia*, 1868. Invitația în nr. 2, din 27 Ianuarie, iar cronica balului scrisă de Ilie Trăilă în nr. 5, din 20. II. p. 58—59.

batjocurii tale? Sau doară nu e batjocură, când fiicele tale derâd limba română din cauză că nu o știi!”¹⁾

Indica o rană a neamului, din regiunea noastră de Vest, dintre cele mai adânci, care a adus sfâșieri mai ales în pătura orășenească. În lipsa unor fete care să fi trecut prin școală, puținii negustori și meseriași pe care-i aveam s'au căsătorit cu străine, ai căror odrasle în a doua generațiune sunt pierdute pentru neam. La fel se întâmpla cu intelectualii români, unde băntuia în aceeași măsură plaga căsătoriilor mixte și cu aceleași rezultate funeste, iar căsătoria cu Românce, crescute în institute și mediu străin, aducea preferința în familie pentru limbajul unguresc și cu el indiferența între urmași pentru viața neamului lor.

Rezultatele sunt văzute abia acum, pornindu-se o acțiune hotărâtă pentru vindecarea răului. În acest an (7 IX.) Iosif Vulcan publică poezia „*Copila Română*” în care Divinitatea o întreabă pe aceasta, care-i este suprema dorință, ca să i-o îplinească. Iar ea îi răspunde:

„Nu am niciun dor în sân.

Eu-su în lume mai fericite

Că-su copilă de român!”

Peste doi ani poezia va fi recitată de artista Matilda Pascali, cu ocazia turneului soțului său, în aproape toate centrele românești mai de seamă ale Transilvaniei și Părților 'Ungurene, servind același scop: *trezirea femeii române din letargia de indiferență față de neam!* Pericol mai amenințător în Vest decât în celelalte părți.

În Oradea cauza institutului trece între preocupările femeilor române, în fruntea cărora stă Paulina Roman. Ea lansează un apel, precizând: „Situția geografică ne arată că elementul nostru pe aici stă în vecinătate cu elementul, care prin puterea spirituală și materială domină peste noi și e gata să ne absoarbă, dacă ne vom înarma nu numai dreapta ci și stânga”.²⁾ Trimise și liste de subscripție care aduseră: din Oradea 219 fl., Vașcău 19 fl., Satu-Mare 60 fl.³⁾

În 17 Mai 1870 se dădu un festival, pentru același scop, fiind prezente doamnele: Paulina Roman, Gizela Maletici n. Faur, Ecaterina Cutean, Cristina Pop n. Crețu, Ana Buzilă, Doamna Bode, Elena Rednic, Scuba, Pop, Elisabeta Trifon, Maria Drăgan, Veturia Roman, Maria Budai, Paulina Pelle, Etelca Golia, Maria Vegșieu, Irina Nistör, Laura

¹⁾ *Familia*, 1868, nr. din 3 Iunie. Darea de seamă asupra festivalului în nr. din 13 Iunie, p. 225, iar disertația lui Axente Gaita în nr. 21, din 27 Iunie, pag. 247—49.

²⁾ *Familia*, 1870, Nr. 2 din 23 I, pag. 13—14.

³⁾ *Ibid.*, 1870, Nr. 9, din 13 III, p. 195.

Costa, Paulina și Emilia Kővér, Cecilia Onaga, Carolina Sabo, M. Popdan. 80 de perechi dansară „Ardeleana“, se cântă „Marșul lui Mihai“ și s'a toastat „in deosebi“ pentru *Alexandru Roman*, eroul cauzei naționale, care acum era închis la Vaș.¹⁾ Numai tombola dădu pentru institut 1200 fl. In urma strălucitului succes din Oradea, serbări, pentru același scop, se mai țin și în alte părți. Așa în 29 se ține un „maial“ în *Borod*, pentru reușita căruia străduiesc Veronica Paladi și Ecaterina Lazar și unde s'a petrecut bine, iar studenții și clericii români din *Satu-Mare* se gândesc și ei la un „bal“ similar, ale cărui beneficii să aibă aceeași destinație, dar nu știm dacă s'a ținut.²⁾

Atât s'a putut face pentru institutul de creștere a fetelor. O inițiativă frumoasă, pentru a vindeca un rău simțit, pornită cu însuflețire din sânul societății orădane, dar care va muri după anul 1871, din cauza neînțelegerii dintre oamenii chemați ca să lucreze pentru înfăptuirea ei, și mai ales, din pricina împrejurărilor măștere ce urmează pentru Români. Abia în 1896, un om nobil prin origine, dar care înțelegea să umble în ciubote petecite, numai ca, din multul pe care-l avea, să poată da și mai mult pentru trebuințele nenumărate ale neamului său, episcopul *Mihail Pavel înființă la Beiuș o școală civilă de fete, cu internat*, sortită să aducă pentru Românii acelor părți o mică ameliorare în acest domeniu.³⁾

O altă inițiativă care porni din partea societății de lectură și care, dacă s'ar fi putut înfăptui, ar fi dat rezultate nebănuite pentru solidaritatea românească din Bihor, a fost *planul înființării unei casine române la Oradea*. În 1869 Iustin Popfiu observa „lipsa solidarității presimțite între Românii de aici“ și, pentru a o delătura, propune ca să se înființeze „*un cabinet de lectură*“ pentru tineret, în centrul orașului, care să fie frecventat și de către intelectualii români. Acesta trebuia să fie „*sâmburele*“ din care se va desvolta casina. Mai doria o *foaie românească în Oradea*, care să pornească din preocupările tinerilor și să îmbrățișeze, apoi, în mod treptat, întreaga mișcare națională din regiune. Planuri frumoase, pe care le spulberă vântul evenimentelor viitoare.

Apogeul manifestărilor sale societatea îl ajunse în 1870, când reuși să grupeze în jurul preocupărilor sale, putem spune, întreg interesul păturei intelectuale românești din aceste părți, ca să miște chiar

¹⁾ *Ibid.*, 1870, Nrii 15, din 24 IV, p. 179 și 20, din 29 V, p. 237.

²⁾ Intâia informație după ziarul „*Szabadság*“, Oradea, din 30 Iunie, 1870, iar a doua după *Familia*, 1870, Nr. 20, din 29 Mai, p. 238.

³⁾ Dr. Iacob Radu, *Istoria Diecezei române-unite a Orăzii-Mari*, Oradea, 1930, p. 170.

și populația satelor. Acest rezultat se vedește în pompoasa ședință publică din 15 Iunie, ținută în sala dela „Vulturul Negru“, cu un program foarte bogat (23 puncte). S'au recitat: „Sentinela română“ (V. Alecsandri), „Regele Carol“ (H. Granda), „Nu deserați“ (I. Vulcan), „Limba română“ (G. Sion), iar între cântece remarcăm: fragment din „Baba Hârca“, „Zorile frumoase“, „Cântul lui Horia“ și „Deșteaptă-te Române“.¹)

Publicul care asistă e deosebit de numeros, adunat din *Bihor, Satu-Mare, Cetatea de Piatră, Arad, Timișoara* etc. învederându-se că „*spiritul național face tot mai mari cuceriri între fii și fiucele Crișanei*“. Din asistență „unii părinți și alți bărbați cari nu mai participară la asemenea solemnități *vărsau lacrimi de bucurie, văzând această înaintare în artele frumoase ale tinerilor români*“. Noutatea care bucura și trezea noi speranțe în viitor era „*că o mare parte a galeriei era cuprinsă de țărani și țărance române, trimiși anume de către unii preoți dela sate ca să asiste la această serbare națională*“. Impresiunile pe care aceștia le vor duce cu sine la ai lor, vor produce fructele cele mai salutare între poporul nostru“.²) Cronicarul serbării are dreptate întregă.

Incheiu aceste prezentări cu un singur regret, că nu se pot continua. Ceea ce urmează e declinul, care încheie, această poveste a frământărilor unor tineri, nu cum am vrea noi, ci cum a fost sortit să se întâmple.

Final și concluzii

După anul 1870 activitatea se continuă până în 1875, dar ea nu mai are intensitatea și ritmul trecutului. În 12 Aprilie 1871 moare Ioan Pop, rectorul vrednic al Seminarului, ca în locu-i să vină Ioan Sabo, viitorul episcop al Gherlei, cu firea sa melancolică și bolnăvicioasă, care-l oprește dela orice activitate mai intensă și, mai ales, dela fapte care cereau curaj.³) Iustin Popfiu e bolnav și el, căutându-și sănătatea pe la băile din Karlsbad, și poate și demoralizat, pentru că alții cu mai puțin talent, cum era Sabo, dar cu mai multă „prudență“ i-o luaseră înainte în cariera lumească. Imprejurări de ordin intern care contribuie la temperarea zelului ce se vădise atât de mare în anii trecuți, dar acum înclina spre amorțire.

Mai puternice sunt, însă, cauzele din afară. Evenimentele politice care urmară după absolutism îi găsiră pe Români din Transilvania

¹) Familia, 1870, nr. din 5 Iunie, pag. 250—51.

²) *Ibid.* 1870, din 19 Iunie, p. 273.

³) Dr. Iacob Radu, *op. cit.*, pag. 213—214.

nepregătiți din punct de vedere politic și lipsiți în bună parte de frunțași, după ce mulți dintre ei trecură după revoluție în Principate. În același timp Ungurii profitară în mod abil de împrejurile interne și externe, votând în dieta din Cluj (1865), în asistența celor doi mitropoliți și a deputaților români, unirea Transilvaniei cu Ungaria, pentru ca peste doi ani (1867) să convoce adunarea parlamentului la Budapesta, pentru încoronarea regelui „apostolic” Franz Iosef.

În fața evenimentelor, ce-și găsiu un razim puternic în Prusia biruitoare a lui Otto von Bismarck, Românilor nu le rămânea o altă cale de urmat decât să protesteze împotriva celor ce se făceau fără consimțământul lor. „*Pronunciamentul*” din Blaj (27 V. 1868) deschide calea în această direcție, ca după el să urmeze conferința națională din *Miercurea* (7 III. 1869), în care frunțașii români din Transilvania vor adopta politica de pasivitate față de lucrările parlamentului din Budapesta, militând pentru autonomia Transilvaniei.¹⁾ Românii bănățeni, însă, în conferința din Timișoara (7 II. 1869) se constituiesc în „Partid, național român de sinestătător”, continuând activitatea parlamentară și recunosc uniunea Ardealului în corpul Ungariei, iar pilda lor o urmează și cei din Crișana, prin hotărîrea luată în conferința din Arad, dela 9^o Mai 1872.²⁾ Solidaritatea românească e din nou sfărâmată, urmând pentru noi o serie de consecințe păgubitoare, dintre care cea mai de seamă e înregimentarea frunțașilor noștri din aceste părți în partidele maghiare, crezând că prin transacțiile lor pot aduce servicii neamului. Bihoreni au fost răpiți de mirajul contelui Tisza Kálmán, din partidul de stînga, viitorul „sdrobitor de naționalități”, visând o refacere a „frăției” româno-maghiare, din care se trezesc abia în urma evenimentelor ce urmară după anul 1875. După cea din urmă experiență, unii reveniră între ai lor (1881), iar alții îngroșară rîndul „trădătorilor” de neam, îmbogățind panorama politică, plină de un tragicism grotesc, din acele vremuri.

Datorită împrejurărilor noi, Societatea de lectură din Oradea fu sortită pieirii. Iustin Popfiu, alături de Alexandru Roman, Partenie Cosma, Miron Romanul și alții, face și el parte dintre membrii partidului „deákist” al lui Tisza, candidând, în 1871, pe lista guvernului, la Marghita, iar la onomastica lui din 16 Iunie se ciocnesc pahare pentru „prietenia româno-maghiară”. Profesorul Hoványi îndeamnă, cu această ocazie, pe tineri să fie „buni români” și să iubească acest pământ, pe care în frăție, împreună „trebuie să trăim și să murim”.³⁾

¹⁾ Ioan Georgescu, *op. cit.*, pag. 34—35.

²⁾ Teodor Neș, *op. cit.*, p. 132 și T. V. Păcățianu, *op. cit.*, vol. VI, p. 6.

³⁾ Cf. *Nagyvárad*, 1871, numărul din 16 Iunie.

Prin schimbarea de atitudine i se răpea Societății ceea ce avea mai scump și mai trainic : *sufletul*. Nu mai e persoana care să sudeze, așa ca în vremile de odinioară, energia tinerească, nu mai e idealul pentru exclusivismul rasei, pentru daco-românism. Se țin și de acum ședințe publice și baluri, dar după câte o poezie naționalistă urmează câte un „*Éji látogatás*“, de Gyulai Pál, ori un „*Magyar ábránd*“, iar publicul devine tot mai pestriț ; ca să servească năzuința nouă, către înfrățire.

În anul 1872 Societatea își ține ședința de constituire abia cu data de 1 Decembrie, sub conducerea minoră a profesorului dela școala preparandială, *Iulius Papfalvai*. Activitatea din acest an, privită contabilicește, putem spune că e satisfăcătoare. S'au ținut 24 ședințe, s'au citit 94 încercări literare și au fost 124 recitări. În bibliotecă găsim 526 volume și 389 scrieri ale membrilor, iar în casă sunt și ceva bani (55 fl. 66 cr.)¹⁾ Totuși lipsește ceva, în raport cu trecutul : *căldura*. În 1873, tot sub conducerea lui Papfalvai se muncește ceva mai puțin, putând să se găsească și motive de justificare : băntuia holera în oraș ; iar în 1874 iarăși nu s'a prea lucrat.

E natural ca în asemenea împrejurări, când lipsește pentru tineri de un ideal, pentru care să lupte, să se vâre între ei *indiferența* și ceva mai periculos decât aceasta, *intriga*, ce duce la o măcinare sterilă a energiilor. Cea din urmă a fost mânăită cu iscusință de cei ce aveau interesul ca Societatea „junimei române“ din Oradea să dispară ; înainte de găsirea unui naiv care, prin un fericit concurs de împrejurări, să-i dea iarăși viață. S'au folosit, în acest scop, de toate mijloacele care au dat rezultate și în trecut. Mai întâi de vechea metodă a învrăjbirilor confesionale, împărțind pe tineri în greco-catolici și orientali, apoi în români zeloși, sau daco-romani și în moderați, iar când au crezut că buba e destul de coaptă, au pândit momentul potrivit ca să regizeze scandalul.

În 5 August 1873, episcopul Iosif Pop-Sălăgeanul care, pe cât știm, se bucura de un înalt prestigiu și de caldă simpatie în fața tineretului și a Românilor, în general, trecu la cele veșnice, ca în locu-i să fie numit Ioan Olteanu. El își ocupă scaunul în 23 Ianuarie 1874, iar presa ungurească s'a năzuit din răsuputeri să creeze o prăpastie între noul păstor și credincioșii săi. Ea îl prezintă ca pe un om „*exceptional*“, plin de curaj, fără să ia în seamă părerile adversarilor și, mai presus de toate, „*bun patriot*“, crescut în spirit maghiar. „*Mare lucru pentru un român, fiindcă — după credința gazetei — fanaticii*“.

¹⁾ *Familia*, 1873, nr. 30 din 17 August, p. 354.

„îi urmăresc fiecare pas și fiecare vorbă cu nemărginită ură.” Măgularile urmează în fiecare zi, gâdilind vanitatea lui bolnăvicioasă de om tânăr, de altfel cu totul lipsit de calități și-i deschid punga pentru acte de caritate în aparență inofensive, dar care lovesc în lumea noastră săracă, avizată la daniile vlădiciei românești, care plecau acum să aline dureri străine. Mai ales tineretul școlar, în mijlocul căruia sărăcia era cruntă, va fi simțit mai aspru noul făgaș în spre care curgeau acum ajutoarele. Acestea și altele surpară în mod vertiginos prestigiul noului episcop.¹⁾

În urma împrejurărilor de mai sus, se nascu în acest mediu românesc, atât de compact până acum, un gol, încât abia după o examinare mai atentă ne putem da seamă de proporțiile lui. Între școlari, Iuliu Papfalvai, un profesor tinerel fără experiență și fără duh, în seminar, Ioan Sabo, un preot bolnăvicios și tăcut, iar în scaunul vlădicesc un om cu totul absent față de realitățile pe care trebuia să le întâmpine. Moment cât se poate de potrivit pentru vrăjmași ca să dea lovitura, pe care o pregătiseră din timp.

El fu exploatat și cu succes.

În ziua de 31 Ianuarie 1875, Societatea de lectură avea să-și deschidă sesiunea de muncă în mod sărbătoresc, prin o ședință publică, pentru care se pregătise următorul program: 1. „Cântec salutarioriu”, cor condus de Weinpolder, 2. „Cuvânt de deschidere” rostit de conducător, 3. Zorile frumoase”, de I. Popfii, muzica de Weinpolder, executată de cor, 4. „Salutarea membrilor noi și resalutarea celor vechi”, de Gavriela Banea și Liviu Drăgoiu, 5. „Fată română sunt” de D. Sfura, execuție corală, 6. „La frații mei români” de un filoromân, 7. „Românii din Biharia” schiță etnografică, de Traian I. Fărcașiu, student an. II., 8. „Ce știți de Doamna lumii”, cor, 9. „Pusztai találkozás” de A. Petőfi, recit. de I. Cocișiu, st. an. I., 10. „Arcașul” de V. Alecsandri, muzică de Vorobescu, execuție corală, 11. „Despre sufletul sau inima omului” de Traian Meșianu, cleric absolvent și st. în drept a. I., 12. „Der Ewige Jude”, de Schubert, recitare de Iancu Meșianu, cl. VII., 13. „Frunzuliță verde”, cântec popular, armonizat pt. cor de Fr. Weinpolder, 14. „Adieux de Maria Stuart”, de Beranger, recitată de A. Tășăreanu, cl. VII., 15. „Rugina Smichirescu alegător”, poezie comică de I. Ianov, recit. de H. Duma, 16. „Sunt vânător” arie de Fr. Weinpolder, execuție corală, 17. „Cuvânt de închidere din partea conducătorului”. L-am redat în întregime, pentru că e cel din urmă.²⁾

În ziua de 31 Ianuarie, ora 5 d. m. la Seminar, în fața unei numeroase asistențe, între care se găsea episcopul Olteanu și vicarul ort.

¹⁾ *Nagyvárad*, 1874, numerii din 12, 13 și 25 I.; 7 și 21 II.; 18 X.; 3 XI.; 27 XI.

²⁾ *Familia*, 1875, Nr. 4 din 7 II, pag. 46-47.

român din Oradea, Ioan Meșianu, începu desfășurarea serbării. Totul merse bine, până la punctul 7 din program. Când începu, însă, disertația lui Fărcașiu „*Românii din Biharia*”, dintr'un colț al salei, un grup de tineri primiră pe disertant „cu șuierături”. Turburarea se întinse peste întreaga sală, iar episcopul adresă tinerilor cuvinte aspre. Sunt zădărnice și scandalul continuă. Intervine atunci reprezentantul poliției, căutând să-i scoată pe turbulenți din sală, dar forța și autoritatea lui se vădesc insuficiente. De aceea, sunt chemați dela primărie vreo 10—12 „haiduci” înarmați, care restabilesc ordinea, iar tinerii părăsesc sala, continuând fluerăturile și în stradă, până când, la presiunea „haiducilor”, au fost siliți să se împrăștie. Bine înțeles că serbarea n'a mai continuat.¹⁾

Cazul a trecut apoi în sarcina organelor oficiale, care au făcut cuvenitele anchete, ajungându-se până la parchet, iar autoritatea școlară a eliminat pe elevul H. L. din cl. VII și mai anunța și alte îndepărtări din școală. Presa locală îl exploatează timp de două luni, cu mult lux de amănunte. Pe noi ne interesează însă cauza și asupra ei sunt două versiuni: a profesorului Papfalvai și a presei maghiare din localitate, dar care se întregesc una pe alta.

Cel dintâi datorește izbucnirea incidentului penibil și dureros unor motive de ordin strict intern. În timpul de pregătire a serbării „conducătorul societății a modificat programa ședinței publice, compusă și stabilită din partea tinerimei, adaugând aceleia încă un punct, respective o disertațiune, intitulată „*Românii din Bihor*” (p. 7-lea din progr.) Acest fapt a fost primit din partea unor membri cu indignațiune, în urma căreia conducătorul motivându-și odată faptul, a invitat tinerimea întreagă să aducă decis definitiv în privința programei, punând întrebarea: „Voieste societatea să primească programa precum a modificat-o conducătorul, sau declară a rămânea la programa originală?” În urma acestei întrebări societatea a adus decis cu majoritate absolută, ca ședința publică să se țină conform programei modificate de conducător. Astfel câțiva membri ai societății, neputându-și realiza dorința lor, au luat refugiu — durere — la provocarea unui act ne mai auzit în lumea română”.²⁾

Conducătorul „garantează” despre cele relatate cu „numele și onoarea” lui, iar noi n'avem niciun motiv ca să le tragem la îndoială. Incidentul a putut pleca din disertația lui Fărcașiu, însă acesta e

¹⁾ *Nagyvárad*, 1875, numărul din 2 II și *Familia*, 1875, numărul din 14 II, p. 57.

²⁾ *Familia*, 1875, nr. 5 din 14 II, p. 57, sub titlul „*Scandalul din Oradea-mare*”, dând, pentru clarificarea, scrisoarea din 8 II. a lui Iuliu Papfalvai.

pornit din răfueii anterioare, alimentate din afară, care-și găsesc acum scadența. Gazeta maghiară „Nagyvárad” spune că huiduelile dela serbare se adresau de către *partida națională* a tinerilor, *celelalte partide cu sentimente maghiare* ca să pledeze apoi pentru o „înfrățire” a popoarelor din Ungaria, întocmai ca în confederația elvețiană. Pentru aceasta se cere, însă, o educație *ce a fost stânjenită până acum, educație patriotică!*) De către cine? Tocmai de către Societate, care prin activitatea sa dăruia tot ce clădea școala oficială. E necesar, crede gazeta, ca fricțiunile dintre tinerii români să depășească interesul strâmt local și să se atragă atențiunea ministerului.)

Groapa Societății a fost pregătită în mod abil, iar tinerii în fața multelor anchete și descinderi polițienești, au mai făcut atât cât se putea. Au distrus actele societății, care în fața justiției îi puteau apăsa, iar biblioteca lor scumpă, cu mulțimea de cărți a căror slovă le-a trezit atâtea nădejdi, au îngrămădit-o într'un dulap și l-au zidit apoi într'onoapte, într'o firidă a Seminarului, așteptând zile mai bune, care pentru ei n'aveau să mai vină. A fost găsit abia în 1917, cu ocazia unor reparații.) Acum însă trona în Seminarul din Oradea șvabul maghiarizat, comisar al contelui Apponyi, Téglássy Ferenc, trimis aici ca să supravegheze activitatea educativă din Școala normală română unită.) Descoperirea dacă s'ar fi cunoscut, însemna o năpastă serioasă pentru superiorii școlii și ai institutului. De aceea cărțile sunt risipite, fără șgomot, prin bibliotecile particularilor și ale instituțiilor. Așa că și această ultimă zestre, adunată cu dragoste, grijă și trudă, care ar fi însemnat, totodată, o moștenire scumpă de pe urma unor străduințe sfinte, s'a irosit din vina unor împrejurări grele pentru noi și nu se va mai putea reface niciodată.

Cu acestea se termină o activitate ce s'a desfășurat în timp de aproape două decenii și jumătate, în folosul neamului nostru. Și la prohodul ei tinerii au o consolare: *nu se găsesc singuri*. Inceputul se făcu la Satu-Mare, prin delăturarea protopopului Petru Bran dela catedra de L. română și desființarea societății de lectură de acolo, iar către sfârșitul anului 1875 aceeași soartă aștepta înjgheburile similare de pe lângă liceele din Cluj și Alba-Iulia. Era o măsură generală de a stârpi aceste cuiburi tinerești daco-române, în care oficialitatea vedea

1) Nagyvárad, 1875, numerii din 2 și 4 Februarie.

2) Nagyvárad, 1875 — 6 III.

3) După mărturisirile pâr. A. M. pe atunci superior în Seminar.

4) Persoana și activitatea lui, vezi, Ioan Georgescu, Școala normală română unită din Oradea, în revista „Boabe de grâu”, an. V, Nr. 8 (1935).

nuclee de rezistență împotriva politicii sale de maghiarizare, urmărită pe toate căile posibile.³⁾

Iar dacă au fost atunci încă unii dintre ai noștri neclarificați încă deplin asupra „frăției” dintre noi și Unguri, ei aveau să se deștepte curând. În 1877, deci în al doilea an dela desființarea societății, când femeile române din Oradea pregăteau „scame”, sortite a fi trimise pentru a obloji ranele soldaților români care se jertfeau pentru neatârnamea țării pe câmpiile Bulgariei, studențimea ungurească, față cu speranțele noastre renăscute, în seara zilei de 20 Septembrie a coborât în stradă, cu fesuri turcești pe cap, demonstrând că „trăește încă Dumnezeuul Maghiarilor” și au spart ferestrele dela Seminar, episcopia românească și dela casele fruntașilor noștri din Oradea. Bucuria și nădejile noastre îi dureau, pentru că „frăția” lor năzuia către moartea noastră. Acestea sunt adevăratele motive pentru care Societatea de lectură din Oradea trebuia să dispară.

Iar noi, drept încheiere, suntem datori cu un bilanț sumar al acestei activități.

1. Judecată din punct de vedere al artei, sforțările ei s'au desfășurat, în bună parte într'o vreme când în cultura noastră etnicul se confunda cu esteticul și pe acest drum a rămas până la sfârșit. Misiunea ei, legată de contingentele timpului și în strânsă legătură cu ambianța locală și regională, n'a dat personalități literare care să înfrunte dintele vremii. Dar aceasta nu înseamnă că ce s'a făcut aici e lipsit de importanță pentru cultura noastră. Prin preocupările ei s'a făurit o atmosferă prielnică publicisticii naționale, de pe urma căreia va trăi „Familia” patru decenii și celelalte gazete și reviste românești până în pragul unirii. Credem că e tocmai destul pentru zona primejduită în care și-a desfășurat activitatea.

2. Din punct de vedere național, a năzuit ca să trezească din letargie un colț întreg de țară și să-l lege puternic de trunchiul viguros al neamului, într'o vreme când politica popoarelor se razimă tot mai mult pe conștiința și adeviziunea mașelor. A sesizat realități, pe care le-a înfățișat publicului cu toată vigoarea tinereții. I-a durut soarta jalnică a ținutului care i-a crescut, prezentată cu o duiosie sobră de către unul din ei:

- „Crișană, țară sărmană,
Ești o jalnică orfană,
Ești ca 'n drum o biată salcă,
Toți te taie, toți te calcă.

³⁾ Familia, 1875, Nrul din 5 XII, p. 559 și Nrul 49 din 19 XII, pag. 582—583.

*N'ai un tată, n'ai un frate
Ca să-ți caute dreptate.
Iar dușmanii se sporesc
Pe pământul românesc.*

In jertfa lor s'au încruntat ca să ajute la *împlinirea unui vis drag* :

*„Dumnezeu să-ți dea un mire
Ager, verde și subțire,
Care dulce să te 'nspire
Cu iubire, fericire,
Să te ducă la mărire !¹⁾*

Drumul către „*mărire*“ i-a preocupat. Iar noi, în împrejurările de față, când se trasează viitoarele alvii ale neamurilor, credem că ne-am împlinit o îndatorire, prezentând această lume care, peste opreliștea oficială, înfruntând asprimile zilelor de atunci și-a dorit o soartă mai demnă, între ai săi. Drept recunoștință, *suntem datori a le împlini vrerea*; mai ales că e conformă cu drepturile nestrămutate ale Nației.

VASILE BOLCA

¹⁾ „*La Crișana*“, de Iosif Vulcan, în Familia, 1875, pag. 301—302.

INCEPUTURILE „ASTREI“ IN MARAMUREȘ

Razele luminoase ale „Astrei“ nu pătrund în Maramureș, decât după 50 de ani dela înființarea bătrânei societăți culturale a Românilor din Transilvania. Întârzierea aceasta nu se datorează — cum poate o cred unii — nici nepăsării aștristilor față de Maramureșul voivodal și nici amortirii sentimentului național în sufletele descendenților lui Dragoș și Bogdan. Așezarea „Astrei“ în Maramureș a fost împiedecată de existența concomitentă în Maramureș a unei societăți culturale similare, iar după desființarea parțială a acesteia, ea a întâmpinat furia autorităților maghiare, care nu vedeau cu ochi buni organizarea culturală și politică a Românilor.

După prăbușirea revoluției maghiare din 1848, hegemonia politică și administrativă a Maramureșului a ajuns iarăși în mâna Românilor, drept răsplată pentru credința lor față de împărăție, mărturisită în tot decursul revoluției, când întreaga țărănime a refuzat să se înroleze în armata lui Kosuth, preferind să treacă munții, sau să sufere în lagărele de concentrare din Borșa, Săcel și Budești.

Ca urmare, în fruntea Maramureșului a fost numit un prefect român, în persoana lui Iosif Man de Șieu, iar la rândul ei, Congregația Comitatului a ales pretori și judecători români. Biserica românească a fost scoasă de sub jugul Muncaciului și organizată într'un vicariat, cu consistor propriu, condus de vicarul Mihail Pavel, episcopul de mai târziu al Orăzii și marele mecenat al culturii românești. Învățătorii români confesionali s'au înregimentat într'o Reuniune proprie, sub președenția vicarului român de totdeauna, contopindu-se biserica și școala într'un puternic organ de apărare a limbii și naționalității române.

În ședința din 13 Decembrie 1860 a Congregației Comitatului, la propunerea prefectului, se decide, prin aplauze, înființarea „Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș“, care să fie „azilul

?

limbii, lumina minții și fântâna culturii noastre". Pentru nevoile acestei instituții, prefectul a donat 1000 fl., iar Congregația a votat din partea Comitatului 15.000 fl., veniturile izvoarelor minerale din Șuligu și toate amenzile ce se incasau prin organele administrative. La 5 Februarie 1861 adunarea generală a „Asociațiunii” a ales următorul comitet de conducere: Președinte: prefectul Iosif Man; vicepreședinte: vicarul Mihail Pavel; secretar: Petru Mihalyi; membri: protopopii Simion Pop, Vasile Mihalca și Ștefan Șimon și primpretorii Ion Iurca și Vasile Mihalca, ambii viitori subprefecți.

În 1862 Asociațiunea inaugurează cursurile Preparandiei Române, (școală normală de învățători), pusă sub conducerea dascălului Ion Bușița, un absolvent al institutului pedagogic din Viena; adăpostită în edificiile clădite de Asociațiune pe un intravilan mare din centrul orașului, dăruit de împăratul Francisc Iosif I. Datorită intervenției personale a unei delegații de maramureșeni, condusă de prefect și sprijinită de Gavril Mihalyi, membru în locotenența domnească din Budapesta, s'a obținut aprobarea statutelor Asociațiunii și a Societății de lectură, precum și dreptul de publicitate pentru Preparandie.

Fiind lipsită de orice ajutor material din partea Statului, școala românească, dela care se aștepta „să înalțe Națiunea la aceea stare politică însemnată, la care este de secolii chemată”, a fost întreținută numai din obolul benevol al publicului românesc. Preoții făceau, în acest scop, colecte publice în biserici; vicarul Pavel dijmua pe țărani bogăți, veniți la târgurile din Sighet; dr. Ion Mihalyi, fiscul comitatens și membrul corespondent de mai târziu al Academiei Române, organiza concerte; directorul Bușița dădea cu elevii săi reprezentării teatrale și serbări școlare, cu declamări, coruri și dansuri românești; iar pretorul Gavrilă Mihalyi, fost președinte al cercului studentesc Petru Maior din Budapesta, mort de timpuriu, organiza petreceri românești în centrele mai importante ale județului.¹⁾

Spiritul regionalist, produs de tradițiile seculare ale nobiliatului, a determinat pe fruntașii maramureșeni să creadă, că vor putea realiza singuri idealul cultural și politic românesc, între hotarele Maramureșului. Separarea acțiunii lor politice și culturale de aceea a Românilor din Transilvania a fost o greșală capitală.

După inaugurarea dualismului austro-ungar, guvernul maghiar nu s'a atins de persoana lui Iosif Man, confirmându-l în funcțiunea lui de prefect. În 1869 se înființează la Sighet, prin surprindere, o preparandie maghiară de Stat, cu o catedră de limba română, care oferi diferite

¹⁾ Cf. Tit Bud, *Analele Asociațiunii...*, Gherla, 1906.

ajutoare materiale viitorilor săi elevi. În fața acestui puternic concurent, Preparandia română a fost condamnată la desființare, după ce dăduse peste 120 de învățători români; iar directorul Bușița a fost preluat de Stat și numit profesor la catedra de limba română dela noua școală maghiară. Ca să liniștească spiritele agitate ale Românilor, guvernul maghiar a lăsat în posesiunea Asociațiunii toate proprietățile câștigate de ea, concedându-i dreptul de a înființa în locul Preparandiei, un internat, numit Convictul Sf. Vasile, pentru adăpostirea elevilor români dela cele trei școli secundare maghiare din Sighet. Tot atunci, nu s'a pus nicio piedecă alegerii de subprefect a lui Vasile Mihalca, care în acest timp era vicepreședintele Asociațiunii, urmând apoi ca președinte al acesteia.

În 1876 dispar din viață prietenii nedespărțiți Iosif Man, Gavrilă Mihalyi și Ioan Iurca, cei trei stâlpi ai Românilor din Maramureș, care au reînviat, pentru scurtă vreme, epoca de aur a fraților Balc și Drag, ctitorii Exarhatului din Peri, foști voievozi și prefecți de Maramureș în anii 1365—1402.

În 1877, după ce au fost respinse categoric intervențiile făcute în vederea numirii de prefect a lui Vasile Mihalca, contele Lonyay János inaugurează în Maramureș domnia prefectilor șovini, artiști în eludarea legilor, care se vor strădui cu toate puterile, să transforme Maramureșul într'un comitat unguresc, în înțelesul cel mai larg al cuvântului. În 1878 se desființează catedra de limba română dela preparandia maghiară din Sighet, iar profesorul Bușița a fost transferat la o școală maghiară din Sárospatak. Până în 1886, când moare subprefectul Vasile Mihalca, Românii încă rezistă eroic împotriva prefectului aliat cu Ruțenii și Evreii, reușind să trimită în Parlamentul din Budapesta pe reprezentanții lor Basil Iurca și Petru Mihalyi.

În 1888 prefectul poate să anunțe primului ministru, încetarea oricărei mișcări românești în Maramureș. Frunțașii români au fost eliminați din viața politică, iar funcțiunile publice au fost curățate de indivizi cu sentimente daco-românești; funcționarii români cu sentimente maghiare au înjghebat un partid românesc patriotic, iar șeful mișcării daco-românești, deputatul Petru Mihaly, succesorul lui Vasile Mihalca în funcțiunea de președinte al Asociațiunii, a renunțat la orice activitate românească, asigurându-i-se în schimb alegerea lui permanentă, fără contra candidații, de deputat al circumscripției Șugatag, în cadrul unui partid maghiar.¹⁾

Petru Mihalyi a continuat să fie ales deputatul circumscripției Șugatag, până în 1912, când și-a cedat locul fiului său Mihályi Péter

¹⁾ Cf. Dr. Al. Filipașcu, *Contribuții documentare la administrarea Maramureșului, în Transilvania, Nr. 7—8, 1942.*

junior, fost președinte al cercului studenților maghiari dela universitatea din Budapesta, care în calitate de deputat al partidului prezidat de contele Tisza, a activat împotriva intereselor poporului român, în timpul războiului mondial și în preajma eliberării lui de sub stăpânirea maghiară.

În 1892, la dorința guvernului maghiar, Petru Mihalyi exoperează schimbarea statutelor Asociațiunii, mărginind activitatea acestei societăți culturale numai la întreținerea internatului din Sighet. După noile statute, Asociațiunea se conduce de un comitet, compus din 18 membrii, jumătate clerici și jumătate mireni, în frunte cu un președinte mirean și un vicepreședinte în persoana vicarului de totdeauna; revizorul școlar al județului participă de drept la adunările generale; procesele verbale ale acestora se redactează în limbile română și maghiară; iar elevilor din internat li se permite și conversația în limba maghiară, deoarece fără cunoașterea temeinică a acestei limbi, ei nu s'ar putea ferici în școlile maghiare.

În adunarea generală a Asociațiunii' din 1895, Dr. Ion Mihalyi arăta, că elevii din internatul român nu posed condiția esențială pentru a putea deveni intelectuali cu adevărat români, deoarece ei cunosc mai bine limba maghiară decât cea română, iar limba română literară nu o cunosc de loc. Ca urmare, conducerea Asociațiunii a intervenit la consistoarele episcopale din Blaj și Oradea, ca să primească în institutele lor și tineri români maramureșeni, dornici să se adape la izvoarele culturii românești. Astfel se formează în institutele românești din Blaj, Beiuș și Oradea, falanga luptătorilor naționaliști maramureșeni, care are meritul de a fi scos Maramureșul din izolarea lui seculară și de a-l fi înglobat în mișcarea politico-culturală unitară a Românilor din Transilvania.

La începutul veacului acestuia reîncep manifestările culturale românești; la început numai sub forma unor inițiative particulare, apoi ca acțiuni cu tendințe vădite de luminare și de redresare națională, dirijate de intelectualii români liberprofesioniști din Vișeu și Sighet, cu ideile cărora s'au solidarizat toate conștiințele vii ale preoțimii și învățătorimii române din județ.

Problema principală, a cărei realizare și-au propus-o noii luptători români, a fost înființarea de despărțăminte culturale ale „Astreii”, care să reia firul propagandei culturale, întrerupt de Asociațiunea maramureșană. Pentru înfăptuirea acestei idei, intelectualii români trebuiau să lupte cu o mulțime de greutăți și piedeci, puse de autorități și de întregul aparat administrativ maghiar, care nu voia nici să audă de înființarea unor astfel de așezăminte culturale românești. Printre adver-

sarii „Astrei” se găseau și câțiva intelectuali români, poate de bună credință, în frunte cu vicarul Titus Bud, care credeau, că înființarea despărțămintelor „Astrei” în Maramureș ar periclita existența Asociațiunii și a internatului român. Cu toate acestea, tânărul avocat Dr. Gavrilă Iuga din Vișeu, întreprinde o acțiune energică pentru înființarea unui despărțământ al „Astrei”, pentru nevoile culturale ale Românilor de pe văile Vișeu și Iza.

În plasa Vișeului mai exista un grup de intelectuali români, recrutat din funcționarii administrativi, care se declarau români cu sentimente maghiare și potrivnici oricăror mișcări călăuzite de idei daco-române, care ar strica tradiționala amicitie maghiaro-română. În fruntea acestui grup stătea primpretorul Popp Șimon, având ca adjutanți principali pe socrul său avocatul Dr. Man László și pe pretorul Komán Gyula, toți trei români de origine, după cum îi arată și numele lor familiare.

Era deci în plasa Vișeului o situație identică cu aceea pe care o are azi Maramureșul întreg, care este cărmuit de un prefect român, în persoana lui Flaviu Iurca, fost prefect sub guvernarea prof. N. Iorga, fiul amintitului luptător naționalist Basil Iurca; iar în Casa Magnaților din Budapesta, Maramureșul este reprezentat de Gavrilă Mihalyi, fiul fostului președinte al Asociațiunii, fost prefect român în timpul celor trei guvernări ale Partidului Național Liberal. Totuși, Români din Maramureș nu se bucură de niciun drept național și îndură aceleași mizerii, ca și frații lor din celelalte județe rupte din corpul României.

Prezentându-se Dr. G. Iuga la pretură, pentru obținerea aprobării unei adunări de constituire a despărțământului Astrei „Vișeu-Iza”, convocată pe ziua de 20 August 1911, primpretorul Popp Simon l-a primit cu o deosebită curtoisie, l-a ascultat cu multă bunăvoință simulând o mare bucurie de cele auzite; iar la sfârșit, i-a acordat aprobarea cerută, dar cu condiția, ca la adunarea respectivă să aibă drept de participare cu vot deliberativ atât el, cât și toți Români care s'ar prezenta. Planul primpretorului era acela, de a se prezenta la adunare însoțit de toți prietenii și funcționarii români subalterni, și dela alte instituții de stat, cu care să majoreze în număr pe intelectualii aștrști, iar pe țărani terorizându-i cu jandarmii, să stoarcă din partea adunării o hotărîre contrară scopului pentru care a fost convocată; ceea ce ar fi constituit un vot de blam la adresa naționaliștilor români, iar pentru el un torent de laude și de distincții din partea stăpânilor săi.

Bănuindu-se intențiunile rele ale primpretorului, în dimineața zilei de 20 August 1911, Români s'au întrunit în sala restaurantului Rákoczy din Vișeu, fiind de față și vreo 200 de țărani din Sălișteștea și alte sate. Cen-

trul era reprezentat prin regretatul Octavian Tăslăuanu, care adusese cu sine mai multe cărți din biblioteca „Astrei”, spre a fi distribuite țărănilor. La ora fixată de primpretor, adunarea și-a început lucrările, procedând cu grabă la executarea formalităților legale pentru constituirea noului despărțământ, în fruntea căruia a fost ales ca președinte Păr. Emil Bran din Dragomirești, respectându-se tradiția de a da întâietate fețelor bisericești, iar ca vicepreședinte Dr. G. Iuga.

Înainte de rostirea cuvântării de închidere a adunării, sosi și primpretorul, însoțit de subalternii săi și de mai mulți jandarmi. După pătrunderea în sală a noilor veniți, țărani, conform instrucțiunilor primite, au închis ușile în fața jandarmilor, care au fost puși astfel în situația de a nu putea interveni în cazul unei invitații din partea superiorului lor. Primpretorul a ascultat în liniște cuvântarea oratorului, din care nu mult a priceput, apoi a început să dea semne de nervozitate, cerând mereu cuvântul. După pronunțarea închiderii adunării de către noul președinte, aducându-se la cunoștința primpretorului că adunarea s'a ținut în termenul fixat și că despărțământul s'a constituit cu observarea tuturor formelor legale, acesta a început să vocifereze, iar la ordinul său, pretorul Komán a prins de piept pe O. Tăslăuanu și i-a confiscat broșurile aduse dela Sibiu.¹⁾

Constituit odată legal, noul despărțământ n'a mai putut să fie desființat, și în același an, el a fost reprezentat, prin Dr. G. Iuga, la serbările iubilare ale „Astrei”, ținute în zilele de 27—28 August la Blaj. Cu aceasta începe seria nesfârșită a conferințelor „Astrei”, ținute în Dumineci și sărbători, în toate satele celor două văi. La stăruința acestui despărțământ, păr. I. Birlea înființează la Ieud o bibliotecă populară de 589 volume; se înființează băncile populare Creștinul din Dragomirești și Petrovana din Petrova; iar Nicolae Iancu, delegatul centrului, ține mai multe conferințe economice, și pregătește terenul pentru înființarea de bănci populare în satele Leordina, Văleni și Cuhea.

La 4 Ianuarie 1912 se deschide la Sighet, sub înțeleapta conducere a inimosului avocat român Dr. Ilie Mariș, o bancă românească, numită „Maramureșana”, cu un capital de 220.000 coroane, destinat exclusiv pentru împrumuturi țărănești pe termene lungi, pentru a-i scăpa pe țărani români de uzura băncilor străine și a numeroșilor bancheri evrei. Reușita înființării acestei bănci, care există și funcționează și azi în local propriu, se datorează în mare parte încurajării date de păr. Simeon Balea din Săpânța, care în adunarea de constituire a băncii, a declarat public, că va semna singur atâtea acțiuni câte vor semna toți ceilalți acționari împreună.

¹⁾ Cf. *Transilvania*, 1911, Nr. 5—6; *Unirea*, 1912, Nr. 13.

Incurajați de frumoasele realizări ale despărțământului Vișeu-Iza, intelectualii români din Sighet, întruniți în Decembrie 1912 sub prezența veteranului luptător Dr. Ioan Mihalyi, decid convocarea, pe ziua de 20 Ianuarie 1913, a unei adunări, în vederea constituirii unui despărțământ al „Astrei” la Sighet. La cererea înaintată în acest scop Poliției orașului Sighet, polițaiul Ibrányi György, cu Nr. 8863/1912, a dat un răspuns negativ, din care cităm următoarele cuvinte: „Anunțarea făcută nu o iau la cunoștință, iar ținerea adunării proiectate o interzic. Motive: În Ungaria nu este dorită decât propagarea culturii maghiare, deoarece propagarea culturii națiunilor străine împiedică consolidarea ideii de națiune maghiară unitară. Este datoria elementară a oricărui funcționar, să întrebuițeze toate mijloacele de care dispune, ca să apere la timp ideea de stat maghiar unitar împotriva oricărui atac.”¹⁾

Apelul înaintat la subprefectura județului împotriva deciziei arbitrare a polițaiului, — care mărturisea pe față spiritul șovin de care erau călăuzite autoritățile maghiare, — a rămas nedescăcut, pe biroul subprefectului Szabó Sándor, timp de peste un an. Atitudinea dușmănoasă a subprefectului față de Români a fost încurajată și de noul prefect Nyegre László, descendent al familiei române rutenizate Negrea din Uglea, care, cu ocazia instalării sale din 24 Iulie 1913, a declarat solemn, că va face să străbată limba maghiară până în cele mai ascunse văi și văgăuni, și că va zdrobi fără milă orice tendințe și manifestări naționaliste. În fine, după numeroase intervenții energice, s'a dat aprobare pentru ținerea adunării de constituire a despărțământului Sighet, pe ziua de 25 Februarie 1914. În ședința din 7 Mai s'a ales comitetul de conducere al noului despărțământ, având în fruntea lui pe avocatul Dr. Vasile Chindriș; iar în ședința din 4 Iunie s'a întocmit programul de activitate, care însă nu s'a putut executa din cauza izbucnirii războiului mondial.

Iată greutățile pe cari le întâmpinau Românii din Maramureș în organizarea lor culturală, economică și politică în timpul dominației străine. Vremelnicii stăpânitori de azi, i-au deposedat iarăși de toate așezămintele culturale și de orice drepturi politice, lăsându-le doar bisericile și credința neclintită într'un viitor mai bun.

Dr. AL. FILIPAȘCU

¹⁾ Cf. Dr. V. Moldovan, *Vizitație canonică în Maramureș*, G. p. 216—217.

POEZIA MODERNĂ SLOVACĂ

Poezia modernă slovacă a început prin intronarea simbolismului, pe care-l reprezintă Ivan Krasko și Vladimir Roy. Curând s'au alăturat lor poeții Orlov, Kremery, Razus.

Inflorirea poeziei a început după anul 1918, când a apărut generația nouă și luptătoare, pe care o putem împărți în câteva grupări. *E. B. Lukač* este poetul dualist, a cărui operă cuprinde mărturisirea destinului romantic, problema și tragicul personal. A debutat cu „Mărturisirea” (1922) cartea tristeții, a singurătății și a desnădejdiei. Dragostea de patrie a cântat-o în cartea „Dunărea și Sena” (1925). În genul inspirațiilor lui Claudel a scris „Imnuri pentru Slava Domnului” (1919). Prezentul slovac și lipsurile lui le relevă în volumul „Răspântii” (1919). Mitul pământului, dragostea de fiu, de națiune și prietenia, le redă în volumul „Cântecul lupilor” 1919. Apropierea timpului rău prevestitor reiese din cartea „Elixirul” (1934) și „Moloch” (1938). *Lukac* a tradus pe poeții vremurilor mai noi Claudel, Ady, Verlaine și alții. Este un poet cult cu tendințe superioare în artă și viață. *J. Smrek* s'a născut în anul 1899. Este poetul femeii, al vinului, al aventurii și al drumului. Prin prima sa lucrare „Osândit pentru viața veșnică” (1922) iese din simbolism. Poezia vitalistă s'a răspândit prin cărțile sale „Zile galopante” și „Legături divine” (1925 și 1919). Dragostea sa de viață reiese din volumul „Ochii” (1933). În cartea „Poetul și Femeia” în dialoguri versificate, vorbește despre dragoste și poezie. În „Bobul” rezumă viața sa aventuroasă, în care s'a risipit.

Smrek a publicat două lucrări importante, care sunt o diagnoză vastă a creației slovace actuale. „Sbornicul micii literaturi slovace” 1924 și „Prezentul literar și artistic slovac” 1931. *Smrek* conduce revista „Elan,” și editura sa „E. M. S. A.” a fost de mare folos pentru modernizarea administrației tehnice și a curățirii limbii în cartea slovacă...

Funcția socială a poeziei a realizat-o *Ponican*, *Novometsky* și *Fr. Kral. I. R. Ponican* născut în 1902 a început printr'o luptă revo-

luționară cu poezia, care a sprijinit tradiția și valoarea ei în toate numerele revistei „Som” 1923. Pentru renașterea socială se luptă și în celelalte cărți, ca „Demontajz” (1929), „Lumini de seară” (1931). „Amintiri din călătoria prin Paris” sunt cuprinse în cartea „Angara” (1934). Lirismul poeziei lui Ponican e pe deplin mărturisit în culegerea „Câmpuri”, 1937. Portretul lui I. Kral este versificat de Ponican în volumul „Ciudatul Janko”. Din dramele sale „Două lumi”, „Scânteii fără foc”, „Lupte”. „Mașinile s’au mișcat”, numai unele au fost jucate. În ultimul timp, Ponican se ocupă cu traduceri: comediile lui Molière „Mizantropul”, „Wilhelm Tell” a lui Schiller, etc. au fost traduse de el.

Poezia socială și intimă este legată de numele lui *Lako Novomesky*, născut în anul 1904. Delicatețea inspirației poetului, sinceritatea și seninătatea ei sunt cuprinse în prima sa carte „Duminecă” (1927). Novomesky a trăit sub cerul larg al poezilor moderni Withmann, Vildrac, Apollinaire. Un lirism de o intensitate puțin obișnuită, o nouă atitudine cu o rezonanță adâncă o găsim în mica și poetica culegere „Romboid” (1932), dedicată amintirilor prin care era legat de I. Kral. Cartea „Ferestrele deschise” însemnează o nouă etapă a evoluției poetului. Culmea creației lui literare de până acum a atins-o prin culegerea „Sfântul în sat”, (1939) care a izvorit din meditația asupra zilei de azi, deplângând pierderea simțului pentru creația poetică și pentru o evoluție mai superioară a omului și a societății. Poetul caută refugiul, în creația poetică, din fața forțelor destructive de nimicitoare barbarie, care nu prevestesc nimic bun. Novomesky care are darul evoluției, știe să fie din când în când barometrul dispoziției poetice universale și al vibrațiilor ei.

Fr. Kral în culegerile sale poetice „Negru pe paletă” (1930), „Balt” și „Priveliști”, încearcă să facă în poezie o trilogie de încercări subiective. Este poetul liricei mărunte, problematică, melancolică, răsunătoare și fragmentară. Sever în metafore este *D. Okali*. Această grupare s’a format în cercul ideologiei marxiste și din ecourile dictaturii proletare. Concepțiile sale teoretice sunt foarte arareori în armonie cu realizările sale practice, în poezie. Acești poeți au fost grupați în jurul revistei „Dav”, au văzut în poezie mijlocul care trebuie să slujească ideilor revoluționare și să transforme societatea slovacă după modelul luat din statul lui Stalin.

Impotriva lor, în opoziție poetică, erau „Vatriști” care s’au silit să creeze arta națională, funcția poeziei naționale. Intre Vatriști, numiți astfel după revista „Vatra”, sunt și următorii poeți cunoscuți: Žarnov, Niznansky, Borin. A. *Žarnov* s’a născut în anul 1903. Prima sa culegere „Strajă în Moravia” apărută în 1926 a fost primită cu un strigăt general și a fost aspru cenzurată.

Žarnov s'a manifestat ca un apologet al autonomiei, ca un pamphletar anticeh, plin de invective agresive și ură împotriva Cehilor. Žarnov vrea să ridice tot poporul împotriva asupritorilor drepturilor sale naționale. A doua culegere „Brazdă prin mărăcini” (1929) e numai revoltă împotriva „micului, inactivului și nepăsătorului colectiv slovac”. Invoacă pe Moise care ar fi știut să adune întregul popor la un loc. Dela problema națională, Žarnov se întoarce la el însuși, în cartea sa „Glasul sângelui” 1932. Toate elementele geniului său poetic sunt redată în această carte într'un echilibru cu adevărat clasic, ridicând cuvântul poetic într'un domeniu superior, ceea ce face ca această carte să atingă culmea creației sale. Žarnov crede într'un viitor mai bun al Slovaciei și credința acestei realizări o bazează pe victoria colectivului țărănesc. Žarnov și în celelalte lucrări ale sale tălmăcește sentimentele colective. Culegerea sa „Scuntul” (1940) prinde zilele acelea triste din 1938, în toamna când s'a smuls granița Slovaciei, când la Suran și în alte părți au fost nimiciți atâția supuși ai poporului slovac! Durerea poetului este când explozivă, când cu un caracter pacific dar cutremurător: „Au căzut cuvintele, grele ca pietrele și tu zaci, poporul meu, lovit și însângerat în coapsă, în inimă, în gât, în cap — cu haina sfâșiată, cu jugul pe umăr”. Žarnov slăvește ivirea dimineții slovace, frumusețea patriei liberate, a casei și a statului. Durerea pentru fiul pierdut o exprimă în culegerea „Morții” (1941). Žarnov e un luptător care vrea ca conștiința națională a poporului său să fie largă, îndrăzneată. Adeseaori, în versul său viu, însuflețit, prin care a realizat atâta pentru popor, el lasă de o parte, neglijează efectul artistic. Žarnov a tradus și din poezii polonezi, într'o antologie sub numele: „Cu poezii polonezi”. Foarte reușit a tradus tragediile lui Sofocle „Antigona” (1940), „Oedip Rege”.

Reprezentant tipic al țărâniei este J. Niznansky, în culegerea de versuri „Între cer și pământ” (1928). De fapt el este inițiatorul și fondatorul noii poezii țărănești la noi. Glorifică primitivismul, moștenirea strămoșească, pământul și este împotriva acelor ce părăsesc pământul părinților și se înstrăinează de sat pentru oraș. „Credo” al său, îl pune deasupra tuturor poezilor cântăreți ai satului. Șuba țărânului și opincile munteanului de pe Vah îi vor fi întotdeauna mai dragi decât turnul Eiffel și decât toți zgârie-norii lumii.

Borin are o valoare mai mare ca organizator decât ca poet. A înființat „Vatra”, care a fost un timp tribuna artei tinere, și a întemeiat revista socială critică „Pero” (Pana). Este un individualist, un entusiast și un admirator a tot ce este sănătate și energie omenească. Revoltat și impulsiv în versurile sale expresive și proza sa.

Această grupare a mai avut și alte talente: *M. Urban* romancier și *K. Sidova*, organizatorul tineretului și un neobosit reprezentant al

mişcării autonome. A scris „Slovacii în lupta externă”, „Andrei Hlinka”, „Şase săptămâni”, etc.

Ştefan Krčmery, un înaintat organizator cultural al vieţii slovace, în cele trei culegeri ale sale: „Când s'a născut libertatea” (1920), „Herbarium” (1929), „Cântece şi balade” (1932), este poetul meditaţiei reflexe, ocazionale. Versuri neobişnuit de vii şi inegale a scris *Andrei Guoth*, a cărui operă poetică a apărut în 1940 sub numele „La despărţire”. Subiectele istorice inspiră pe poetul *Vi. Rolko*, născut în 1899. Cultul şi admiraţia pentru antichitate şi frumuseţile ei nemuritoare, atmosfera poetică-istorică le găsim în cartea sa „Din grădina patriciană” (1930). Evul mediu în „Binecuvântarea orbilor” (1935), antichitatea slovacă în „Pe mirişte” (1942).

Generaţia poetică mai tânără s'a proclamat în anul 1930 cu „Almanachul celei de a treia generaţii”. Nu era însă o grupare solidară, căci membrii ei s'au împrăştiat, o parte din ei întemeind revista „Programul” (1933), care a dispărut curând, înlocuită cu „Revista Scriitorilor”, cuprinzând mai cu seamă renaşterea poeziei religioase, numită „Izvorul”. Printre colaboratorii acestei reviste se numără: *P. Dilong*, *P. G. Hlbina*, *V. Haranta*, *Iavor*, *Veigl* şi alţii. Această generaţie n'a cunoscut destul de bine izvoarele poeziei moderne universale, nici pe cea cehă, nici pe cea de peste graniţă, mai ales a poeziei catolice franceze, Verlaine, Claudel, Jammes. Franciscanul *R. Dilong*, născut în 1905, a început cu idilele rustice „Oameni viitori” (1930), „Sărbători peste dealuri” (1932), „Respiraţi lanuri” (1933). Acest cunoscător fotografic al oamenilor, al regiunilor, al coastelor şi munţilor, n'a ieşit din cântecul popular şi nu a avut nici o exaltare a cuvântului sau a formei, dar în cea de a patra culegere a sa, „Stele şi tristeţe” (1934), a arătat că are un talent neobişnuit de mare şi că a depăşit tradiţia cu o întreagă linie şi ştie, ca şi Rimbaud, să se egaleze în problema adâncă a „eului”, în spiritul postulatelor puse de poezia prezentă poezilor. Culegerile „Helena poartă un crin” (1935), „Tânărul nuntaş” (1936) îl prezintă ca pe creatorul care caută o nouă frumuseţe a formei şi a expresiei, ca poetul care a făcut din lupta spirituală scutul de apărare împotriva realităţii crude. Dilong a devenit cu timpul un factor conducător care a valorificat noua metodă a lirice şi a realismului în poezie, atrăgând atenţia asupra vederilor sale prin volumele „Oraşul cu trandafiri” (1939), „Eu, sfântul Francisc” (1938), „Honolulu”, „Cântecul lebedei” (1939), etc. Volumele cu discursuri ocazionale sunt „Gardiştii la strajă”, „Nu striga, nu striga!”, „Te strigă cineva” (1942), „Hanicka” (1942), „Gloria neamului” (1943), şi aduc în creaţia lui Dilong suflul unui lirism nou, concret şi dens. În „Blestemată tinereţe” (1943) sunt:

remarcabile poezii în proză. Dilong a publicat și o „Antologie a tinerei poezii slovace” (1933). Volumele lui nu au o valoare de individualist desăvârșit în stabilitatea lui și nu înseamnă întotdeauna o ascensiune diametral surprinzătoare, căci el este ca un vrăjitor care se adaptează și gustă și se bucură de toate schimbările și formele noi ce apar. Contradicția propriei sale personalități, ziua de astăzi, refugiul și visul, tinerețea și farmecul ei, puțini au prins-o ca Dilong, în versurile sale, cari inundă ca o muzică prin asociațiuni necunoscute și imagini sublime veșnic noi. Dilong a creat într'un fel o școală și are destui adepți.

Liricul meditativ *P. G. Hlbina*, născut în 1908, preot catolic, este antipodul lui Dilong. Hlbina, voluntar educat teoretic, s'a format prin opera abatelui Brémond și s'a silit să unească poezia cu religia. În prima sa carte, „Cercul fermecat” (1932), este preocupat de probleme metafizice, iar a doua lucrare a sa, „Drumul spre Rai” (1933), trădează izvorul de poezie care susură în sufletul său. Din ce în ce s'a accentuat lirismul lui Hlbina în lucrările sale „Armonica”, „Curcubeul”, „Înălțimi albe”, unde se relevă ca un liric plin de armonie, idilic, plin de sănătate interioară și dornic de adevăr. Hlbina, elev al lui Jammes, Verlaine și Valéry a reușit să pună poezia religioasă slovacă pe baze mai bune, căci a știut s'o descătuseze de retorica ușoară, de naivități și superficialitate. Traduce admirabil, luptând însă împotriva introducerilor de cuvinte străine, voină să păstreze puritatea limbii și a poeziei.

Jan Haranta, alt membru al grupării poezilor spirituali, s'a format înafară de bazele tradiției poetice slovace. La început, până să-și găsească propriul ton, s'a inspirat din Apollinaire. În „Misterul baladic” apare ca un poet al clipelor de sărbătoare sufletească, un ciselator de metaluri prețioase, căruia delicatețea înăscută și cultura primitivă i-au fost de mare folos. Haranta se manifestă ca o personalitate și în inclinațiunile sale poetice spre religie, pe care a tradus-o în lucrări pline de evocări mistice.

După mult timp a publicat (în 1940), volumul „Pământul binecuvântat”. Haranta este un umil adorator al creației lui Dumnezeu, care se găsește în noi și în natură și care este calea ce duce spre veșnicul izvor al frumuseții creatoare. Acest volum al lui Haranta este aproape un imn de adorație și umilință copilărească pentru pământ și dumnezeire. El a adus o nouă expresie poetică în granițele noii poezii slovace, a știut să redea cele mai intense emoții interioare și să trăiască profund cele mai proeminente aspecte ale vieții de azi.

Ivan Iavor (Dr. Ries) este un liric melancolic, care exprimă prin opera sa destinul greu al omului modern. Conduce cu artă revista „Lupta noastră”. Iavor este o personalitate agresivă, incoruptibil și te-

nace. Tot ce este îndrăzneț și împotriva tradiției găsește în el o rezistență dârză. Noua orchestră de lirici religioși s'a înmulțit cu alți adepți: *Svetoslav Veigl, Silan și Mikulaș Sprinc.*

Veigl a reinviat atmosfera franciscană. În volumul „Prin căile vânturilor” s'a relevat ca un liric religios, serafic, simplu și melodos. Volumul „Înălțare pe muntele Tabor” ni-l prezintă ca pe un scriitor cunoscător al tainei desăvârșite, care a știut să exprime cele mai înalte și superioare stări ale sufletului omenesc.

Janko Silan smulge din străfundurile bogate ale sufletului său milos elemente noi prin care cântă drumul frumos și curat ce duce la Dumnezeu sau elegia pământului natal. A cules și poeziile apărute cu ocazia morții lui Andrei Hlinka și le-a publicat sub titlul „Requiem pentru Andrei Hlinka”.

Poezii cu sens adânc teologic și în același timp poetice ca formă sunt versurile poetului *Mikulaș Sprinc*, poetul absolutului, cu o versificație ușoară, agilă. A tradus sistematic din italiană și germană, mai ales pe Papini și Rilke.

Un îndrăgostit și veșnic nemulțumit a fost Pavel Oliva, mort prea timpuriu, autorul culegerii „Nori”. Opera acestui poet talentat lasă, după lectura paginilor sale, o urmă adâncă și persistentă în sufletul nostru.

La scriitorii amintiți s'a alăturat în anii din urmă și *Števo Blavan* autorul cărților „Vin regal” și „Înțelepciunea stăpânilor”. Blavan a cântat dragostea curată, credința și sfințenia. În versuri delicate, albe, a prins întreaga galerie de sfinți.

Între aparițiile de seamă poetice de astăzi, trebuie așezat și *Jan Kostra*. Este un poet neobișnuit de profund și expresiv, care foarte curând a întrecut pe profesorii săi. Activitatea sa a fost urmărită de aproape și nu a înșelat speranțele care se puseseră în el. A debutat ca un autor matur cu „Stele” (1937). Impresiunile din copilărie și dragostea nestrămutată pentru pământul slovac, le-a redat cu mult entuziasm în volumul „Pământul meu natal” (1939), care l-a așezat dintr'odată printre cei mai de seamă poeți ai Slovaciei de astăzi. Kostra a cântat marea sa dragostea pentru pământul robit, pentru oamenii lui pașnici, cucernici, întocmai ca și Fr. Hecko, poetul pământului, al satului și al țaranului. De problema poeziei, Kostra se ocupă în cartea sa „Timpul” încredințând poeziei rolul de factor al renașterii și al misticismului. Cartea „Totul este atât de bine și așa” (1942) cuprinde neobișnuita înțelepciune a vieții, dragostea pentru casă și pentru natură. Kostra a înțeles și evoluția multor aspecte ale vieții care aduc cu ele o schim-

bare, o întinerire a lumii. Poetul nu s'a depărtat niciodată de semnele legii și de legătura permanentă dintre Dumnezeu și întreaga fire, de aceea scrie că „totul este bine așa cum este”. Kostra a scos la lumină elemente, intonații și cuvinte noi, necunoscute până azi în literatura slovacă. Ultimele două culegeri le-a dat sub pseudonimul Jan Mednik.

Un capitol special al poeziei este suprarealismul slovac. Este o grupare de poeți deosebită prin concepțiile și calitățile ei. S'a format sub influența cehă și în parte a suprarealismului francez, de care se deosebește însă prin faptul că s'a despărțit de concepția marxistă. Cei mai interesanți din această grupare sunt poeții *Fabry* și *Vladimir Reisel*. Reisel a publicat culegerile „Văd toate zilele și nopțile” și „Orașul real” care totuși semnaleză întoarcerea spre lirica personală. *Fabry* a publicat două culegeri „Măinile tăiate” și „Ceasurile”. La vremea sa; aceasta a făcut senzație. Unii dintre adepții acestei grupări au publicat câte un volum. *P. Bunčák* „Nu te supăra” „Aprinde-te soare”; *I. Brezina* „Niciodată nu ne vom întâlni”; *I. Lenko* „In noi și înafară de noi”; *Ștefan Zary* „Zodiacul”. Critica și-a aruncat anatema asupra unora dintre ele, privind pe noii autori ca pe niște începători neiscușiți. Anul trecut s'a ridicat împotriva suprarealiștilor slovaci o campanie dusă de revista studentească „Evoluția”, care, ca și revista „Aspecte slovace”, a fost împotriva reprezentanților acestei poezii.

Mașa Halamova, autoarea culegerii „Darul” și „Macul roșu” era, până nu de mult, singura stea pe cerul poeziei feminine. În ultimul timp s'au ivit pe acest cer mai multe talente poetice, grupate majoritatea în jurul revistei „Femeii noi”, redactată de scriitoarea Dr. *Vaviková*. Unele dintre aceste femei au publicat și cărți, dar cele mai multe inundă diferite reviste. Dragostea de mamă a cântat-o cu talent *M. Iancova*, soția poetului *Hecka*. Sufletul femeii moderne care activează repede în timpul schimbărilor aspectelor de viață, l-a prins foarte bine *M. Juškova*. Lumea tinerelor fete a redat-o cu măiestrie *Helenka Riasnicka*. Lumea amăgirilor și a iluziilor a subliniat-o cu spirit și uneori aproape abstract, ba chiar rece, *H. Fibigova*. Iubirea pentru cămin, sub multe variante, a redat-o fidel *Zaharoska*. Un sens mai adânc psihologic găsim în versurile *Kamenickej*. Despre o nouă formă poetică aduce sugestii dibace *V. Stephaničkova*, scriitoare de talent și ambiție.

În afară de grupuri, școli și programe, s'a format, solitar, *Valentin Beniák*, care s'a arătat a fi poetul conducător al zilei. S'a născut în 1894. Cărțile sale cu armonii intime, ca „Să tragem”, „Norii” și „Ecolul pașilor”, publicate în 1928 și 1931, nu au lăsat să se întrevadă întreg talentul său. „Lanțul Regal” însă (1933), ni-l prezintă ca pe un poet

de valoare, care s'a îndepărtat de tradiție, dar care știe să folosească noile directive pentru desăvârșirea adâncă a talentului său. Celelalte cărți ale sale, „Lunapark“, „Porumbelul poștaș“ (1936), sunt o imagine a artei sale magistrale, comparabilă cu a generațiilor de scriitori înaintași. Europa, cu toată bogăția și frumusețea ei învie în opera sa și trăește în ochii și sufletul cititorilor. Beniak a umblat mult în Europa. Dar acestui vizionar nu i-a putut scăpa apropiata catastrofă a continentului. Viziunile lui capătă o expresie de halucinație, de apocalips, care merge progresiv. În ritmul elementelor caută un loc sigur care pentru el îl reprezintă patria, pământul strămoșesc. Sensul muncii devine lupta pentru drepturile firești ale patriei robite; în volumele „Cehii“ și „Făgetul“ relevă toată măreția talentului său, pe care critica nu a aprobat-o. Noua Slovacie independentă și îndurerată prin răpirea ținuturilor slovace, a cântat-o în jurnalul „Vigilia“ (1939). Orchestrația ritmică, bogata succedare a lumii vizibile și invizibile o immortalizează în opera „Sofia“; este un omagiu al păcii și al poeziei, a cărei misiune înaltă nu a subliniat-o nimeni până la el. În „A doua Vigilia“ (1942) și „Cenușa“ mărturisește fastul întregii opere, lupta cu poezia și tehnica celui dintâi meșter al Parnasului vremurilor noi. Beniak a învins critica nedreaptă care sporea. A învins-o luptând, formându-se, desăvârșindu-se. A știut să se orienteze magistral, a știut să construiască postulatele poeziei de astăzi, dar nu s'a lăsat învins. Pe cei bătrâni i-a învins, pe cei tineri a căutat să-i convingă, dar nu le-a făcut pe plac. Beniak și-a croit singur structura versurilor, a adus o optică nouă, un nou orizont. A diferențiat cuvântul și l-a însuflețit, așa că a putut deveni instrumentul celor mai delicate gânduri. Demult nu am mai avut un astfel de poet, de o astfel de forță creatoare. Și nici nu vom avea așa ușor altul. Beniak este poet de talie universală, este un gigant pe care nu l-am înțeles pe deplin și până astăzi nu-l prețuim în deajuns. Tocmai acum a apărut traducerea sa magistrală a „Imnurilor“ lui Adam Traian, care a trăit acum trei sute de ani și făcea parte dintre primii creatori de imnuri slovace care scria în latinește.

Au mai apărut și alți reprezentanți ai cuvântului poetic: *P. Horov*, cu „Trădătoare ape subterane“ și *L. Zborovjan* cu „Stelele se apropie“. Neobișnuit de talentat este *Karol Strumen*, poet și traducător, care cunoaște mai multe limbi.

Poezia nouă a adus talente care nu sunt numai simple documente de istorie literară, ci realități despre care va vorbi viitorul. S'au format din contactul strâns cu epoca și cu elementele subiective. Nu se sprijină și nu tinde fără sens spre moda străină. Este expresia poporului sănătos și tânăr, cu talente multiple. Poezia la noi a fost întotdeauna

la înălțime. Ea este seismograful sigur care prinde cu precizie toate vibrațiile sufletului poporului și destinele colectivității slovace. Din ea se pot cunoaște bine Slovacia, lupta lor pentru drepturile naturale, pentru dreptul la o viață liberă și independentă.

În Statul slovac a înflorit poezia înțelegătoare a poporului.

Trad. de ELENA EFTIMIU

J. E. BOR

VASILE GOLDIȘ

La 10 Februarie a. c. s'au împlinit 10 ani dela moartea marelui naționalist și bun patriot V. Goldiș.

Înainte de 1918, în marele act al unirii dela Alba-Iulia, precum și după unire, V. Goldiș ca om al școalei și bisericeii, ca om politic și de cultură, a avut veșnic ca ideal de viață binele și interesele neamului pe care a căutat să le realizeze prin o etică cu adevărat creștinească.

Dotat cu o cultură și distincție sufletească aleasă, V. Goldiș în situațiile de pedagog, profesor, ziarist, secretar consistorial, ministru și președinte al „Astrei”, a urzit totdeauna gânduri bune pentru neam și a scos idei ce erau îmbibate de acea iubire, bunătate, devotament, tact și prudență, care-l înălța pe pedestalul de prestigiu, de autoritate și de stimă în sufletele aceloră cu care venea în contact.

L-am cunoscut mai de aproape la „Astra”, pe care a condus-o ca președinte între anii 1923—1932.

Era o vreme când unii din membrii acestei societăți culturale, prea mult vrăjiți de realizarea idealului nostru național, prea adânc intrați în vâltoarea vieții sociale și în luptele politice, par'că uitaseră că „Astra” își avea un rol și în cadrul României întregite și răspundeau anevoie chemării aceloră care prin activitatea lor căutau să o mențină pe calea pe care o așezaseră înaintașii. Cu autoritatea personalității sale, cu agerimea spiritului său, cu elanul și entuziasmul ce-l caracteriza, V. Goldiș galvanizează membrii „Astrei”, reorganizând despărțimintele și secțiile, cutreerând capitalele județelor din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș, unde odată cu luarea contactului cu membrii organizațiilor periferice, stăruie pe lângă autoritățile respective să le acorde și ajutorul necesar propagandei culturale.

Mai târziu — ca ministru — acordă subvenții „Astrei”, înscriind-o în bugetul ministerului, iar pentru a-i asigura o existență mai îndelungată, îi cedează concesiunile de cinematograf din Transilvania.

V. Goldiș a ajutat — în marginile posibilităților — și organizațiile culturale din Basarabia și Dobrogea pe care le creiase „Astra”.

A organizat apoi marele solemnități în memoria lui Avram Iancu, iar pentru cimentarea legăturilor dintre frații români, a condus membrii „Astrei”, făcând vizite și descălecând în instituțiile culturale și casele naționale din București și Breaza.

În 1930, V. Goldiș organizează marele Congres cultural, — primul parlament cultural, cum îl numea — „pentru solidaritatea sufletească și îndrumarea poporului român spre nobilul ideal al chemării sale istorice”.

Toate discursurile și scrierile lui V. Goldiș erau pline de idei înțelepte, de orizonturi noi pentru binele și dezvoltarea culturii neamului și în special pentru promovarea intereselor „Astrei”.

O oglindă mai fidelă a faptelor lui, negreșit se poate vedea mai detaliată în publicațiile „Astrei” sau în singuraticile broșuri ce au apărut încă pe timpul vieții sale.

Știm că munca și jertfa pentru neam nu numai a unui om politic, dar a unui apostol cultural, constituie în vremurile grele o luptă acerbă, așa putea spune o suferință pentru acel ce o întreprinde.

Dacă recompensa muncii este în raport cu eforturile făcute și cu suferința îndurată, atunci putem spune că eforturile și suferințele pe teren cultural și național ale lui V. Goldiș îi dau dreptul la recunoștința și admirația neamului, îi dau dreptul să fie așezat în rândul eroilor culturali și naționali ca exemplu pentru generațiile viitoare.

Actele și faptele lui V. Goldiș, ca și ale altor mari înaintași ai neamului românesc — ce au știut să țină veșnic aprinsă în suflet făclia dragostei de neam, constituiesc convingerea că poporul român nu poate rămâne știrbit în drepturile sale, fiindcă aceste acte și fapte sunt lumini grăitoare pentru mințile și sufletele celor ce ne găsim în viață, sunt îndemnuri nu numai pentru munca productivă, conștiințioasă, cinstită pe care ei au aplicat-o în viață, dar pentru lupta întru păstrarea intactă a întregii moșteniri teritoriale ce ne-au lăsat-o.

Este posibil ca oarecare îndoeli, suspiciuni, ingratitude sau chiar răutate să fi făcut pe unii — încă din timpul vieții sale — să-i umbrească activitatea ca președinte al „Astrei”. Noi acei ce am colaborat cu el simțim ca o datorie de conștiință să spunem astăzi, ca și în trecut, că actele lui V. Goldiș corespund activității sale creștinești, meritorii atât pe teren cultural, cât și pe cel național și social.

Astăzi când ne găsim în plin războiu și când armata sângerează, punându-se în slujba idealului de recâștigare integrală a drepturilor noastre românești, astăzi când toată atenția noastră se îndreaptă spre o cât mai mare solidaritate națională și culturală — pe care a propagat-o atât de aprig V. Goldiș, — astăzi cred că nici un glas sau condei răuvoitor nu va răscoli mormântul acestui mare și bun Român, lăsându-l să se odihnească în pace, fiindcă și-a făcut pe deplin datoria.

DR. G. PREDA,
Vicepreședinte al „Astrei”

ISTORIA EDITURII ROMÂNEȘTI

Cu prilejul apariției cărții cu același titlu¹⁾

O carte care aduce un real serviciu și, prin înfățișarea ei foarte îngrijită, multă frumusețe grafică, este „Istoria editurii românești” a d-lui N. Ionnițiu, recent apărută de sub teascurile celei mai mari edituri din țară.

Prima carte de acest gen la noi, firește pe un plan larg și mai cuprinzător, ea este o operă de entuziasm și de îndrumare, o operă care pune o temelie solidă și impunătoare unui început, pe care nu-l încercase nimeni până acum.

Este aici unul din meritele cele mai mari ale autorului, care s'a hotărât cu însuflețire să umple un gol adânc simțit și să pună întâia piatră la o lucrare de nebănuite și luminoase perspective.

De aceea cartea d-lui Ionnițiu a fost extrem de elogiios prezentată publicului nostru chiar și atunci când se remarcă, este adevărat fără exemplificări concrete și precise, anumite greșeli, scăpări din vedere și confuzii.

De altfel autorul însuși recunoaște (p. 10) că nu are pretenția de a fi dat o istorie completă a editurii românești și că prin urmare „s'ar fi putut să-i scape unele manifestări, unele aspecte, unele încercări”. Mai mult decât atât, D-sa lasă să se înțeleagă că ar ținea bucaros seamă de eventuale *corectări* și *completări*, în cazul că ele s'ar dovedi folositoare.

Îl asigurăm pe d-l Ionnițiu, căruia suntem datori să-i mulțumim încă odată pentru frumosul indemn, care l-a determinat să încerce a ne înfățișa într'o lucrare de proporții mai mari un capitol atât de important pentru cultura noastră cum este acela referitor la editura românească, îl asigurăm că aceste *corectări* și *completări* sunt absolut necesare.

Trebuia să se aștepte la ele și chiar să le dorească pentru că, în calitatea sa de conducător al unei mari edituri, d-l I. simțindu-se chemat să-și consacre munca adâncirii unei probleme atât de dificile, D-sa își rezervă dela început și un rol de cercetător, după cum singur recunoaște atunci când afirmă că a studiat fie la Biblioteca Academiei Române, fie în diferite biblioteci particulare „diverse bibliografii, monografii, manuscrise, documente și cataloage” (p. 8).

Un astfel de rol nu este însă tocmai ușor de realizat. El presupune într'adevăr o delimitare și precizare riguroasă a subiectului, o informație pe cât posibil completă, o metodă științifică de prezentare, o permanentă și statornică grijă de a evita „corectarea” celor spuse sau de a nu lăsa neamintite chestiuni deosebit de importante și în directă legătură cu domeniul de cercetare fixat.

Fără aceste condițiuni este aproape imposibil să-ți formulezi o privire generală, definitivă, perfect valabilă și susținută, la capătul stră-

¹⁾ Nicolae Th. Ionnițiu, *Istoria editurii românești*, București, 1943, Editura „Cartea Românească”, 256 p. Prețuri Lei 1000.

daniilor tale, care ți-au dat poate satisfacția acelor „tainice bucurii“ de care ne vorbește cu sinceritate și duiosie d-l I., dar care, singure, nu ajung să suplinească precizia, metoda, spiritul critic, informația destul de bogată.

Iată de ce socotim firesc și util să facem loc câtorva observațiuni critice, destinate să aducă o modestă clarificare unei probleme atât de pasionante și atrăgătoare ca aceea pe care o găsim tratată, fragmentar, în îngrijitul și elegantul volum editat de „Cartea Românească“.

Dela început ne vedem siliți să facem constatarea că „Istoria editurii românești“ este un titlu prea pretențios și necorespunzător, dacă ne referim la conținutul lucrării.

În adevăr distincția dintre editor, tipograf și librar este de origine relativ recentă. În primele timpuri ale tiparului un editor putea să fie un erudit și un umanist ca Erasmm sau un simplu știutor de carte ca modestul Coresi al nostru. Și unul și altul dădeau publicității o operă oarecare, fie pentru a o face cunoscută, fie pentru a-i da un text mai bun sau un comentariu mai critic. Dar, în același timp, editor este orice scriitor, tipograf sau librar, care imprimă o carte.

În accepțiunea modernă calificativul de editor se aplică aceluia, care exercită industria producției și difuzării operelor literare, științifice, muzicale și artistice, prin intermediul tiparului și în scopuri pur comerciale. Cartea este privită acum ca o marfă, de sigur de o nuanță mai subțire și mai subtilă, dar în definitiv o marfă, care ca și marfa cealaltă, obișnuită, are nevoie de o piață de desfacere: publicul cumpărător. Industrializarea ei devine pentru marile case de editură un scop în sine, iar fabricarea ei se pune la cale în birouri cu uși capitonate.

D-l I., deși n'o spune, știe perfect de bine aceste lucruri. Și tot așa de bine știe că în sensul acesta editura românească nu este prea veche. Un coleg de al D-sale, d-l M. Toneghin,¹⁾ care vede în Antim Ivireanu, nu în Coresi, un precursor, datează începutul adevăratei editurii românești la anul 1856, când I. V. Socec și-a înființat cunoscuta librărie din București.

Am fi ispititi să credem că adevărata editură românească este încă și mai nouă.

Spunem toate acestea pentru că d-l I., nu se ocupă numai de editura ca întreprindere comercială, cu consilii de administrație, bilanțuri anuale, statute și acționari sau, cu alte cuvinte, de editura considerată ca instituție cu o viață de sine stătătoare, proprie.

Dimpotrivă, mai mult de 100 de pagini din cele 254 sunt închinat literaturii noastre vechi, reproducându-se titluri de cărți și evocându-se nume de cărturari, boieri și domni.

De aceea autorul ar fi făcut mai bine dacă și-ar fi intitulat cartea: „Istoria tiparului și editurii românești“ sau, mai precis, „Contribuții la

¹⁾ M. Toneghin, *Editura românească. Mic istoric pentru ziua cărții*. România Literară, an. II (1933), nr. 66.

istoria tiparului și editurii românești". Faptul că multe din marile case de editură de azi au pornit dintr'o tipografie sau librărie umilă l-ar fi îndreptățit și mai mult să-și aleagă acest titlu.

Aceasta cu atât mai mult cu cât, într'un asemenea caz, nu ar fi avut neapărată nevoie să recurgă la împărțirea vieții editoriale românești în trei mari perioade: 1. Editura religioasă și populară dinainte de 1830; 2. Editura propagandistă și culturală (1830—1860); 3. Editura comercială dela 1860 — până azi.

Diviziunile acestea ni se par întru câțva artificiale, forțate, incerte. Combinarea sistemului de expunere cronologic cu genurile editoriale, dacă se potrivește — să zicem — Munteniei și Moldovei, nu se potrivește în aceeași măsură celorlalte provincii românești, dintre care unele au trăit veacuri întregi vicisitudinile unei istorii aparte. Editura „propagandistică și culturală” s'ar prelungi, de exemplu, în Ardeal, până la unirea din 1918, iar în Basarabia, „editura religioasă” începe abia din secolul al XIX, când în alte părți, ea începe să apună. De acest puțin sistematic plan de prezentare se leagă poate și una din cele mai grave erori, pe care o săvârșește autorul, tratând atât de superficial editura din Ardeal și omițând pur și simplu pe aceea din Basarabia, Bucovina, Dobrogea și Banat.

Să trecem acum la examinarea cât de succintă a operii în sine. În primul rând ne-a decepționat o „bibliografie” foarte săracă, cu ajutorul căreia cu greu și-ar fi putut construi cineva un studiu temeinic și încheșat. Este adevărat, cele mai multe referințe și trimiteri pentru epoca mai veche sunt luate din cercetători serioși ca N. Iorga, Sextil Pușcariu sau N. Georgescu-Tistu, iar pentru perioada mai nouă s'a făcut apel și la „amintirile multor cărturari, librari și editori bătrâni, ale căror aduceri aminte pot fi, — recunoaștem și noi, — nespuse de prețioase” (p. 9).

Este totuși prea puțin pentru o „Istorie a editurii românești!”

Lipsa de informație suficientă explică acea serie impresionantă de inexactități și scăpări din vedere, dintre care unele destul de supărătoare. Pentru că ne-ar fi imposibil să le relevăm pe toate, ne vom mărgini mai ales la acelea privitoare la Ardeal.

De pildă, într'un loc (p. 18), autorul afirmă că la Blaj „tipografia nu a fost adusă decât la anul 1746 de către G. Șincai, episcopul Samuil Micu Clain și mitropolitul Ioan Bob, iar Petru Maior a fost Director al tipografiei”. Informația este luată dintr'un articol al D-lui Dimitrie C. Ionescu,¹⁾ care, de altfel, nu este citat nici la pagina unde este folosit, nici în bibliografie.

Adevărul este că la anul 1746 G. Șincai și Petru Maior nici nu se născuseră; că Samuel Micu Clain n'a fost episcop ci numai ieromonah (autorul l-a confundat cu unchiul acestuia, Inochenție Klein); că Ioan Bob n'a fost mitropolit ci numai episcop; că Petru Maior n'a

¹⁾ D. C. Ionescu, *Un mic istoric al tipografiilor din România*. Almanahul graficei române (1927), p. 89.

fost director de tipografie, ci cenzor la „Crăiasca tipografie a Universității din Buda”.

Dacă d-l I. ar fi utilizat pe Vasilie Popp,¹⁾ pe care îl citează totuși la pag. 124, dar numai într'un studiu al d-lui I. Mușlea²⁾ și pe d-l Georgescu,³⁾ ar fi putut evita asemenea greșeli.

Tot la pag. 18, instalarea tipografiei în Sibiu este pusă la anul 1575, deși cu două pagini mai înainte (p. 16) se spune că vestitul „Catehism românesc” din anul 1544 a fost tipărit la... Sibiu. Și această dată este luată din același izvor (p. 88).

Este adevărat, găsim anul acesta, 1575 și la E. Picot⁴⁾ sau chiar la un german, E. Fischer.⁵⁾ Dar tot atât de adevărat este și faptul că în această privință există și o altă părere și anume că la Sibiu se afla o tipografie încă din 1529—1530. Și această părere, pe care era dator s'o menționeze, o întâlnea d-l I. chiar într'un izvor⁶⁾ citat de D-sa în „Bibliografie”.

În ceea ce privește istoricul tipăriturilor noastre vechi (noi ne referim numai la cele coresiene), observăm câteva inadvertențe. Însemnăm câteva din ele: Octoihul amintit ca apărut la Brașov în anul 1567 (p. 37) a fost de fapt imprimat în anul 1557; Apostolul tipărit în anul 1563 nu este o tipăritură slavonă ci românească și, invers, Psaltirea din 1877 este slavă, nu românească, în această din urmă limbă fiind tipărite două Psaltiri în 1568 și 1570.

Ar fi fost de sigur necesar ca autorul să fi citit măcar una din multele monografii⁷⁾ asupra lui Coresi și tipăriturilor sale fiindcă ar fi putut prezenta atunci mult mai amplu și mai limpede rolul și activitatea de tipograf și editor a acestui vestit diacon, „precursor al editurii românești” (p. 37).

Pentru că este vorba de Ardeal, ar fi fost nimerit, să se spună că tot aici a apărut cel dintâi text românesc cu caractere latine și ortografie ungurească (Cântece Bisericești, Oradea, 1570).

Subliniem apoi că d-l Ionnițiu nu dă importanța cuvenită istoriei cărții ardelenne⁸⁾ din secolul al XVII-lea, al XVIII-lea și primelor trei

¹⁾ Vasilie Popp, *Disertație despre tipografiile românești*, Sibiu, 1938, p. 28.

²⁾ I. Mușlea, *Vieța și opera doctorului Vasilie Popp (1789—1842)*. Extras din „Anuarul Institutului de istorie națională”. Vol. V (1928), p. 106.

³⁾ I. Georgescu, *Tipografia Seminarului din Blaj*, Boabe de grâu, An. V (1934) p. 1.

⁴⁾ E. Picot, *Coup d'oeil sur la typographie dans les pays roumains*, Paris, 1895, p. 22.

⁵⁾ E. Fischer, *Die Kulturarbeit des Deutschtums in Rumäniens*, Hermannstadt, 1911, p. 234.

⁶⁾ Bianu—Hodoș, *Bibliografia românească veche*, Vol. I, p. 21, notă. La fel cred și alți cercetători români: A. Bârseanu, *Catehismul luteran românesc*, Acad. rom. Mem. Sect. lit. Tom. I. p. 33. București, 1924; C. D. Fortunescu, *Istoria tiparului în țările românești până la începutul veacului al XVII-lea*, Almanahul graficei române (1924), p. 100, nota 2; I. Crăciun, *Tiparul la Români din Transilvania*. Extras din „Revista Teologică”, Sibiu, 1941, p. 6. Ultimele două lucrări i-ar fi fost foarte utile și în alte privințe: de aceea le-am și citat cu această ocazie.

⁷⁾ Amintim în special monografia lui D. R. Mazilu, *Diaconul Coresi*, Ploești, 1933 și cu unele rezerve, pe aceea a lui L. Predescu, *Diaconul Coresi*, București, 1933.

⁸⁾ Între alte contribuțiuni valoroase ale d-lui I. Crăciun, îi amintim lucrarea deja citată mai sus de noi, precum și studiul „*Das rumänisches Buch in Siebenbürgen*” publicată în Vol. I. din „Siebenbürgen”, Buc. 1943, p. 257—268.

decenii ale secolului al XIX-lea, nici literaturii didactice românești¹⁾ din Ardeal; iar pentru perioada mai nouă, de după anul 1830, acolo unde ne-am fi așteptat mai mult ca oriunde (e vorba d ucap. XVII: Edituri românești dincolo de hotarele vechei României) să ni se vorbească despre cărțile ieșite din tiparnițele transilvane, am constatat omisiuni mai mult decât regretabile.

Din acest ultim punct de vedere, i-ar fi fost un auxiliăar prețios contribuțiile aduse de d-l I. Mușlea²⁾ într'o „prezentare esmară“, cum o numește D-sa, pepsre istoricul tipografiei, editurii și librăriei românești din Ardeal (1830—1918).

Din expunerea d-lui I. s'ar părea într'adevăr că în tipărirea cărților românești un rol deosebit de activ a jucat în special editura W. Krafft, care la un moment dat a polarizat în jurul ei vieța editorială românească. Incontestabil, vreme îndelungată publicațiunile românești s'au folosit de tipografiile Sașilor din Sibiu: Hochsmeister, Petru și Ioan Bart, G. Closius, Filtsch—Krafft, azi Krafft și Drotleff, sau ale celor din Brașov: I. Gött, continuatorul peste veacuri al lui Honterus.³⁾

Dar tocmai de aceea trebuiau uneori adâncite, iar alteori cel puțin menționate frumoasele realizări românești ardelene în domeniul tipografiei și al editurii.

La Sibiu se înființează astfel în anul 1850 Tipografia Diecezană (azi Arhidiecezană), din ale cărei teascuri au ieșit ziarul „Telegraful Român (1853), „numeroase lucrări cu caracter politic național“, „rapoartele lui Avram Iancu și literatura revoluției lui“, lucrări ca „Monografia comunei Rășinariu“ a lui Victor Păcală (1915) „de o tehnică cu care puține cărți românești dinainte de războiu se pot lăuda“.⁴⁾

Dar inițiativele editoriale ale *Astrei*, care, deși lipsită de o tipografie proprie, a tipărit milioane de exemplare din acea admirabilă „Biblioteca populară a Asociațiunii“!

Sibiul a avut chiar și o editură exclusiv literară continuând editura budapestană a „Luceafărului“; aici au apărut „Povestea unei vieți“ și „Arhanghelii“ părintelui I. Agârbiceanu. Și tot la Sibiu se tipărește și una din cele mai vechi colecții literare: „Biblioteca populară a Tribunei“, începând cu anul 1884.

Așa dar Sibiul și cu el poporul român din Ardeal nu a văzut slovă românească numai datorită activității editoriale a Firmei Krafft, așa cum ar reeși, în mod fals, din „Istoria Editurii Românești“.

La fel, Brașovul românesc nu este tributar numai tipografiei lui Gött sau altor tipografi sași. Prin anii 1880—1881 se înființează și aici

¹⁾ Amănunte interesante ar fi găsit în lucrarea d-lui O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*. „Anal. Acad. Rom.“ Seria II, tom. XXXVIII „Mem. Sect. literare“, 1915—1916.

²⁾ I. Mușlea, *Din istoria tipografiei, editurii și librăriei românești în Ardeal* (1830—1918). Extraș din „Gând românesc“, An. VII (1939) Cluj, 1939.

³⁾ Recomandăm d-lui Ionnițiu și cartea d-lui H. Tontsch: *Die Honterus-Pressen in 400 Jahren. Festschrift der Buchdruckerei Johann Gött's Sohn*. Brașov 1933, precum și articolul aceluiași din Boabe de grâu, an. V (1934): *Tipografia Honterus din Brașov* (1933), p. 206—217.

⁴⁾ I. Mușlea, op. cit., p. 6.

de către Alexi Teochari, Aurel Mureșianu și Ioan Ciurcu trei tipografii românești, în care se tipăresc pe lângă bibliotecile de popularizare ale Librăriei Ciurcu și lucrări monumentale ca „Istoria școalelor din Brașov” a lui Andrei Bârseanu¹⁾

Ce să mai spunem despre Blaj, unde teascurile „Tipografiei Seminarului teologic greco-catolic” începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea scot atâtea cărți religioase, didactice și științifice?

Mai modest de sigur, dar totuși destul de îndrăzneț și persistent se manifestă spiritul de organizare a editurii și tipografiei și în alte centre românești din Ardeal. Dacă la unele din ele, d-l Ionnițiu a făcut în treacăt unele aluzii scurte, pentru altele nu a făcut nici măcar atât. Dintre acestea din urmă amintim editura „Doina” din Beiuș, a lui Lucian Bolcaș și Ioan Ciordaș (1912) și editura „Librăriei naționale Sebastian Bornemisa”, care lucra împreună cu „Tipografia Nouă Ion Moța” din Orăștie.

Ne oprim aici în ceea ce privește Ardealul, nu numai pentru spațiul ce ne este limitat, dar și pentru că alte provincii românești au fost și mai nedreptățite.

Iată de exemplu cazul Basarabiei, unde mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, de origine ardelean, a desfășurat o activitate editorială cu adevărat uriașe și unde dela 1814—1918 s'au tipărit în Tipografia eparhială din Chișinău și alte diverse tipografii peste 1300 volume în limba română sau româno-rusă.²⁾

În „Istoria editurii românești” nu găsim însă niciun cuvânt despre aceasta, după cum nu găsim nimic despre editura și tipografia din Bucovina, din Dobrogea sau din Banat.

Dar nu e numai atât. Autorul nu ne vorbește nici despre circulația cărților vechi³⁾ și nouă, despre comerțul lor în trecut și azi, nu ne vorbește nici chiar despre ilustrația⁴⁾ cărților sau despre stemele editoriale care s'au încetățenit și la noi.

Ne-ar fi interesat apoi și unele reflecții statistice asupra coeficientului de desfacere al cărților pe autori și pe materii, deci despre o activitate care face parte integrantă din vieța unei edituri moderne.

De altfel unele date statistice pe care ni le comunică totuși autorul, sunt complet greșite.

Am fi avut poate dreptul ca aici cel puțin să ne așteptăm ca d-l I. să aducă unele contribuții, aceasta cu atât mai mult cu cât în-

¹⁾ I. Mușlea, op. cit., p. 6.

²⁾ Asupra Basarabiei ar fi putut consulta: St. Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău 1923; Al. David, *Tipărituri românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812—1918)*. Vol. I, (1814—1880), Chișinău 1934; Paul Mihailovici, *Tipărituri românești în Basarabia dela 1812—1918*, București 1941.

³⁾ P. Constantinescu-Iași, *Circulația vechilor cărți bisericești la (sic) Basarabia sub Ruși*, Chișinău, 1929; D. Balaur, *Biserici în Moldova de răsărit. I. Cărți românești de slujbă religioasă care au trecut Prutul*, Biserica ortodoxă română, An. II (1934), pag. 38—59.

⁴⁾ Ne surprinde că d-l Ionnițiu deși a cunoscut admirabila lucrare a d-lui Oprescu, *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, Vol. I. București, 1942 nu a pus-o în deajuns la contribuție.

suși subiectul cărții ar fi pretins imperios acest lucru. Istoria editurii românești reactualizează doar datele statistice strănse, e adevărat, cu migală și trudă de Dimitrie Iarcu, acum 79 și 72 ani în cele două ediții (1865 și 1873) ale bibliografiei sale.

Mai supărător este însă faptul că nici datele găsite la Iarcu nu au fost rediate corect și cu spirit critic. Să dăm însă mai bine un exemplu: d-l I. afirmă că „în tot secolul al XV-lea dela 1500—1600 s'au tipărit 14 lucrări”. Dacă D-sa ar fi consultat și ediția bibliografiei lui Iarcu din 1873 ar fi aflat date ceva mai bune, fiindcă aici numărul cărților se ridică la 21. Pentrucă autorul a ținut să ne dea însă cifra de 14 tipărituri pentru secolul al XVI., să ne referim exclusiv la această cifră. Exprimă ea oare situația reală a tipăriturilor românești de atunci? De sigur că nu. Mai întâiu, între aceste 14 cărți, Iarcu trece și tipărituri care din capul locului nu au ce căuta într'o statistică destinată să redea numai capacitatea de producție a teascurilor din cele trei provincii românești. Dacă D-sa ar fi răsfoit „Bibliografia românească veche”, ar fi constatat că producția tiparului din aceste provincii este de 37 cărți (27 cărți slavone, 8 românești și 2 slave-române.³⁾ Mai mult, dacă ar fi ținut seamă și de alte adause la bibliografia lui Bianu-Hodoș, ar fi văzut că numărul lor este și mai mare și anume de 45 cărți.

Tot așa de inexactă este și statistica tiparului dela 1600—1870, asupra căruia nu mai insistăm însă.

Nădăjduim că la a doua ediție, care ni se promite și pe care o dorim și noi, se va ținea seamă de obiecțiile pe care ne-am permis să le facem mai sus în dorința de a da curs unui deziderat exprimat de însuși autorul.

Atunci ar fi cazul să se revizuiască și unii termeni nepotrivți ca, de ex: „*cataloge librărești*” (p. 124) și „*șoseluire editorială*” (p. 62) sau să se corecteze titluri de cărți greșit transcrise: Popescu (George): *Diece ani din literatura română*, când de fapt titlul exact este *Siese ani din literatura română*.

Înainte de a încheia, am fi totuși nedrepti dacă nu am recunoaște cărții d-lui I. și foarte multe calități. Am accentuat încă la începutul acestor însemnări că autorul a deschis un drum pe care se va putea merge mai ușor și mai rodnic de aici înainte.

Prin aceasta s'a adus un serviciu neprețuit pentru o mai adevărată cunoaștere a evoluției editurii și imprimeriei naționale.

În privința aceasta, autorul a dat la iveală și unele fapte nouă, altele necercetate îndeajuns sau foarte puțin cunoscute. Este mai ales cazul Vechiului Regat, a cărui viață editorială și ale cărei figuri de tipografi, librari și editori — care au avut un rol atât de mare în promovarea spiritului de inițiere și organizare a acestei vieți — au fost așa de sugestiv și de vibrant evocate.

Rezervele pe care le-am făcut trebuie deci considerate ca expresia unei dorinți pornită din îndemnul ce-l avem de a pretinde integritatea unitară și organică a provinciei în toate lucrările de sinteză referitoare la orice formă de manifestare culturală.

T. MIHĂILESCU

³⁾ cf. I. Crăciun, op. cit. pag. 9.

AL. DIMA: PROBLEME ESTETICE

SIBIU, DACIA TRAIANĂ, 1943

Cine a urmărit preocupările estetice ale d-lui Al. Dima, într-o serie de lucrări anterioare, a putut surprinde acolo, în chip fragmentar, evident, crâmpie din concepția estetică a D-sale, aplicate în concret asupra unor probleme ale frumosului, pe care le-a prezentat cu înțelegere cititorilor de specialitate.

Ne gândim la lucrări ca: *Motive hegeliene în scrisul eminescian*, *Zăcămintele folklorice în poezia noastră*, sau *Conceptul de artă populară*, dintre care unele s'au bucurat de sublinierea valorii lor prin distincțiile acordate, fie de Fundațiile Regale, fie de Academia Română.

Spre deosebire de operele anterioare, care constituie aplicarea unei concepții critice personale, unor probleme din domeniul esteticii, ultimele două lucrări ale d-lui Al. Dima, apărute în cursul anului 1943, *Gândirea românească în estetică și Probleme Estetice*, au un caracter cu totul particular: Cea dintâi este, întrebuițând un termen adecuat, o galerie de tablouri ale esteticienilor români contemporani, prezentați succint, în esența gândirii lor estetice, revelată în operele lor succesive, iar ultima lucrare, asupra căreia intenționăm a stăruii indeosebi, însemnează o luare de poziție, personală, teoretică și abstractă, în raport cu o serie de probleme controversate din domeniul esteticii, am zice, cu nemărturisita intenție de a completa seria icoanelor înfățișate în lucrarea anterioară. Această impresie prinde cu atât mai mult consistență cu cât chiar *cuvântul introductiv* al autorului o pune în relief: „Înfățișăm în paginile următoare câteva studii sintetice în care prezentăm concepția noastră despre domeniul esteticii în genere și cel al artei în special. Cercetările ce le publicăm se leagă organic între ele arcuind o privire de ansamblu asupra fenomenului estetic”. Dar, câtă vreme concluziile D-sale asupra esteticienilor contemporani studiați în volumul anterior se conturau singure, din însăși poziția adoptată de aceștia în diversele probleme înfățișate în operele lor, — deși o lectură uneori prea fugară nu putea favoriza întotdeauna pătrunderea deplină și exactă a gânditorilor, încât uneori s'a ivit necesitatea unor amendări în „addenda” volumului, — d-l Al. Dima nu alege pentru prezentarea propriilor vederi, în materie de estetică, același procedeu, nu ne lasă, adică, să-i surprindem părerile, aplicate practic în studiul unei anumite probleme, unde ar putea fi, eventual, susceptibile de interpretări eronate, ci preferă metoda expunerii directe.

„Dacă domeniul filosofic se caracterizează în genere prin controversele cele mai vii, expresie pe de o parte a complexității problemelor ridicate, pe de alta a varietății atitudinilor personale ale gânditorilor, estetica trăiește cu atât interes această situație și o multiplică parcă insutit” (pg. 45).

În acest pânjenis al varietății atitudinilor personale, d-l Al. Dima încearcă o utilă sistematizare și o prezentare istorică a problemelor, adoptând, în urma unei atente expunerii, însoțite de argumentările critice ale tezelor și antitezelor, anumite atitudini concordante cu formația

spirituală a D-sale. Caracterizând lapidar întreaga lucrare, am putea spune că d-l Al. Dima studiază cu atenție problemele fundamentale ale esteticii spre a se căuta, a se găsi și a se fixa pe sine.

În mod firesc, cea dintâi problemă pe care D-sa și-o pune este aceea a domeniului esteticii și a marginilor acestei științe fiindcă... „dela întemeierea formală a esteticii la jumătatea veacului al XVIII-lea în cadrul teoriei leibnitzien-wolffiene și până la lucrări foarte recente ca de pildă cea a lui Et. Souriau (1929) despre viitorul esteticii sau cea a lui Laurila (1934) despre controversile esteticii, estetica se practică sub toate formele fără a izbuti totuși să-și delimiteze cu limpezime obiectul și misiunea” (pg. 5—6).

D-l Al. Dima schițează istoricul problemei, înfățișând varietatea atitudinilor esteticienilor, care privind din anumite unghiuri, particulare, fenomenul estetic, ca o modalitate spirituală ce poate lua aspecte subiective, absolute sau obiective, și-au însușit, rând pe rând, puncte de vedere unilaterale, sau cel mult, sesizând existența celor trei planuri deosebite, au subordonat două fețe ale problemei, celei de-a treia. D-sa prezintă fenomenul estetic din tripla perspectivă a celor trei modalități ale spiritului: „Aspectul lui subiectiv va fi trăirea estetică atât înăuntrul contemplatorului, cât și a creatorului, cel absolut va fi de sigur valoarea estetică, cel obiectiv: opera de artă sau bunul estetic realizat prin aderarea unui obiect la valoarea absolută” (pag. 15). În lumina acestei analize D-sa constată că: „toate aceste direcțiuni au apărut oarecum izolat, s'au arătat exclusiviste, nu s'au coordonat pe baza analizei modalităților spiritului ca alcătuind un sector deosebit al realității. Ontologia regională a esteticului ne impune însă o problematică de conjugare pe care suntem constrânși a o accepta ca necesară și care nu e produsul construcției noastre idealiste” (pg. 16). Dar, precizează D-sa, mai departe „modul intențional al spiritului se poate îndrepta în diferite direcțiuni, spre absolutul teoretic, etic, religios, estetic. Prin el însuși nu are nicio specificare. Modul obiectiv pe de altă parte, e numai un rezultat, un punct final, determinat dinafară. Rămâne ca latură caracteristică și definitorie cea a spiritului absolut către care cel subiectiv tinde, realizând obiectivările hotărâte de acesta” (pg. 17).

Acest prim studiu, despre „*Domeniul și constituirea științifică a esteticii*” se încheie cu o serie de considerații pe marginea „condițiilor cunoașterii valorii estetice” și a „metodei de studiu a valorilor estetice”.

Al doilea studiu al volumului d-lui Al. Dima este închinat „*Celor două moduri ale esteticului: frumosul natural și artistic*”.

Procedând la o analiză istorică și apoi la una logică a problemei în care supune unei critici raționale diversele opinii ale esteticienilor pe care i-a preocupat problema, D-sa „repinge teza eterogeneității esențiale a frumosului natural față de cel artistic”. „Frumosul natural — continuă D-sa — ne apare ca un mod general al esteticului, alături de cel artistic. Construcția lui nu e încă bine definită; e un proces încă deschis, un moment al unei deveniri ce-l depășește și care tinde uneori spre cristalizarea artistică. Cu un cuvânt, vedem în frumosul

natural o treaptă spre valoarea estetică sau un mod particular al esteticului, numai gradual deosebit față de frumosul artistic". „În cadrul esteticii ca știință, locul frumosului natural trebuie de aceea — după opinia noastră — păstrat și precizat ca mai sus" (pg. 42—43).

Funcțiunea epistemologică a artei, prezentată de d-l Al. Dima în al treilea studiu al lucrării, constituie un domeniu de cercetare cu tot atâtea controverse ca și celelalte.

D-sa grupează părerile esteticienilor despre funcțiunea specifică a artei, în două clase distincte: „arta exprimă ceva, un anume obiect cu o anume structură, sau arta nu exprimă nimic altceva decât pe sine însăși, strict autonom. După cum vedem, pozițiile contradictorii apar de pe acum, dar se mențin și mai departe.

„În cuprinsul celei dintâi grupe, distingem de îndată soluțiile cele mai diverse și cele mai opuse. Pentru unii esteticieni, arta exprimă cu proprietate generalul, lumea ideilor platonice, pentru alții dimpotrivă ea reprezintă expresia strictă a individualului, pentru o a treia categorie în sfârșit arta intrupează generalul în individual. Toate soluțiile logice sunt deci de față producând o impresie vădită de incertitudine și scepticism". (pg 46—47).

În cadrul acestor realități D-sa înfățișează succesiv părerile lui Schopenhauer (arta ca expresie a generalului, a ideilor platonice) Croce (arta ca expresie a individualului) și ale lui Schelling și Schlegel (arta ca exprimare a generalului prin individual).

Mai avem în sfârșit să precizăm concepția celui de al doilea tip de gândire estetică anunțat: arta care nu exprimă nimic înafară de sine însăși. Se elimină orice fel de conținut din artă și se ajunge astfel la cel mai consecvent formalism estetic inaugurat odinioară de Herbart și dezvoltat în estetica generală de R. Zimmermann, iar în cea specială a muzicii de Hauslick. Artă nu exprimă după aceștia nici individualul, nici generalul, nici sinteza lor, ci doar raporturi sau relații formale, pure ce nu dau niciun fel de conținut" (pg. 49).

Din analiza la care D-sa supune multiplicitatea diversă a opiniilor, D-l Al. Dima conchide că „definiția artei se apropie de formulele care dau importanța generalului" (pg. 53). Totuși numai o soluție sintetică rămâne singura valabilă, socotește în încheiere D-sa.

Cele două studii următoare „Definiția artei populare" și „Explicarea structurală a artei populare" readuc în lumină preocupări mai vechi ale D-sale, prezentate într'o serie de lucrări consacrate acestui domeniu. Ele aduc însă o serie de precizări noi în legătură cu arta populară, constituind o meritorie contribuție pentru studiul acestui domeniu.

În partea finală a volumului autorul consacră trei studii, respectiv „Problemei clasificării artelor", „Caracterizării esențiale a arhitecturii" și „Conceptului sculpturii și picturii", probleme pe care D-l Al. Dima le înfățișează cu aceeași pedantă grijă a unei obiective prezentări, însoțindu-le după prelabile argumentări, de propriile opinii.

Cartea D-lui Al. Dima are prin urmare nu numai acest caracter de mărturisire a unor concepții personale, ci este în același timp și o

operă de sistematizare și de clasificare a unui pânjenis de opinii diverse în toate problemele prezentate.

Nu ne-a scăpat citatul din Benedetto Croce pe marginea clasificării artelor, unde criticul și esteticianul italian — readus în actualitate de împrejurările istorice prin care trece astăzi țara lui — socotește cu asprime că „toate volumele de clasificare și sisteme ale artelor ar putea fi arse fără pagubă” (pg. 104).

Lucrarea D-lui Al. Dima deși are acest caracter de prezentare a diverselor sisteme de gândire, rămâne totuși o carte utilă mai ales pentru tineretul care începe familiarizarea sa cu aceste probleme, a căror cunoaștere i-o înlesnește și i-o face ușor accesibilă, — pe lângă valoarea unor prețioase confesiuni personale în ceea ce privește punctele de vedere adoptate în problemele de estetică.

Ea mai are și rarul merit al unei expunerii clare; limba D-lui Al. Dima nu se închide în ermetismul pedant și artificial al celor ce restrâng problemele filosofice la înțelegerea unui clan de inițiați, ci simțim în cuprinsul expunerii respirația largă a înțelegerii celor mulți.

Nu-i putem trece cu vederea, însă, câteva construcții sintactice de factură străină, destul de numeroase, care i-au scăpat în cuprinsul lucrării. Fără a-i face din aceasta un cap de acuză capitală, însemnăm mai jos câteva din aceste scăpări, cu convingerea că și mijloacele de exprimare trebuie să aibă o... estetică a lor: „ne aflăm astfel... în fața unor eforturi cari... nu se pot organic acorda” (pg. 5), sau „ni se pare că și aici numai de o deosebire graduală se poate vorbi” (pg. 37) „...ne îndeamnă singur printr'o tainică putere lăuntrică a-l depăși” (pg. 53), „contribuția lor trebuie negreșit citată și critic înfățișată” (pg. 66), sau „depășirea ultimului e atât de evidentă, încât nu mai trebuie mai departe discutată” (pg. 111) etc. etc.

TRAIAN MARCU

INSEMNĂRI

ȘTEFAN CICIO POP

În altă parte a revistei noastre se spune un cuvânt de pietate pentru acela care a fost Vasile Goldiș, dela moartea căruia se implinesc zece ani. Să ne fie îngăduit să adăugăm și noi omagiul nostru pentru tovarășul de luptă al celui comemorat, pentru Ștefan Cicio Pop, coborât în mormânt la o săptămână după fostul Președinte al „Astrei”.

Timp de patru decenii acest luptător neînfricat și neobosit a luptat în primele linii pentru cauza românismului. Ori de câte ori era necesar să se afirme conștiința noastră națională sau să se protesteze împotriva unei nedreptăți, el făcea să răsună cu energie tunetul glasului său.

Prima manifestare publică a lui Șt. C. Pop a avut loc acum o jumătate de veac, cu prilejul procesului Memorandului. În anul când s'a desfășurat marele proces s'a ținut la Haga conferința Uniunii Interparlamentare. Șt. C. Pop a luat cuvântul la ea în calitate de delegat al Comitetului Executiv al Partidului Național Român. Când delegația maghiară dela conferință a cerut ca viitoarea adunare a Uniunii să se țină la Budapesta, tânărul avocat ardelean — nu avea atunci decât 29 de ani — a protestat cu hotărâre; nu se poate ține o astfel de manifestare — spunea el — într-o țară unde se săvârșesc astfel de infamii ca odiosul proces dela Cluj, unde cele mai

elementare drepturi ale popoarelor sunt călcate cu cinism în picioare. Și Uniunea Interparlamentară s'a alăturat protestului lui Șt. Cicio Pop.

În 1905 Șt. Cicio Pop a adoptat și el politica de activitate a tinerei generații ardeleni. El a fost unul din aceia care a contribuit în mare măsură ca această politică să-și dea roadele. Și-a pus atunci candidatura la Șiria, unde a fost ales cu o mare majoritate. Până în 1918 și-a păstrat locul de deputat al acestei circumscripții. În acest interval, glasul său a răsunat fără încetare în Parlamentul de pe malul Dunării, infierând nedreptățile, proclamând aspirațiile de libertate ale națiunii române din Transilvania. Au fost momente când curajoasa sa atitudine putea să-l coste viața. Astfel când România a intrat în conflictul european și Ungurii au umplut închisorile cu Români ardeleni, acuzați de înaltă trădare, Șt. Cicio Pop a protestat cu indignare. Altă dată, în 1917, când Ungurii au încercat să stoarcă dela fruntașii ardeleni declarații de loialitate, deputatul de Șiria, infierând asemenea procedee, contele Tisza l-a amenințat cu spânzurătoarea. Atitudinea lui Cicio Pop a fost un adevărat balsam pentru inimile românești sfășiate de indoială și de desnădejde.

Întreaga măsură a patriotismului și a simțului de organizare și de răspundere Șt. Cicio Pop și-a dat-o însă în 1918. Aradul, devenit centru al mișcării

naționale, a fost dinamizat de energia lui. În calitate de Președinte al Consiliului Național Român în timpul Revoluției, apoi de Comandant al Gărzilor Naționale, el a fost totdeauna la înălțimea misiunilor sale. Onoarea care i s'a făcut, de a deschide marea adunare dela Alba-Iulia dela 1 Decembrie 1918, a fost pe deplin meritată.

În Consiliul Dirigent, constituit a doua zi după Adunare, lui Șt. C. Pop i s'a acordat resortul Apărării Naționale. În zilele acelea tulburi, când soldații erau infectați cu virusul anarhiei, el a reușit să organizeze o armată națională.

Demnitățile pe care le-a ocupat apoi în România Mare: Ministru al Ardealului, Președinte al Camerii, au fost purtate de el cu aceeași vrednicie.

Omul acesta care semăna cu un bloc rupt dintr'un munte, avea un profund simț al umanității și al justiției. Dovadă apărarea lui în atâtea procese de presă, dovadă intervenția lui în cursul războiului trecut pentru un tratament mai uman al prizonierilor Sârbi. Simțul lui de dreptate, tactul lui, s'au manifestat și la conferințele interbalcanice dela Atena și Constantinopol, unde a reușit să facă serioși pași spre o înțelegere balcanică temeinică.

Dar Ștefan Cicio Pop a fost mai ales un om al nostru, al poporului român din Transilvania, cu soarta căruia s'a identificat, pe care acest orator copleșitor prin sinceritatea și vigoarea sentimentelor, nu prin artificii, a știut să-l apropie de limanul mântuirii. De aceea amintirea lui este pentru noi nu numai o datorie de recunoștință, ci un îndemn la luptă pentru idealurile care au înobilat bogata lui viață.

B.

LITERATURA ROMÂNĂ ÎN STRĂINĂTATE

Cu toate raporturile atât de strânse pe care le-am avut cu cultura franceză și germană, literatura noastră nu s'a bucurat până acum de o temeinică cu-

noaștere și apreciere în Franța și Germania. N'au lipsit traducerile și studiile asupra literaturii noastre în nici una din aceste țări; cu onorabile excepții ele au fost făcute însă de grăbiți colaboratori ai unor publicații de propagandă, sau de mărunți scribi inzeștrați mai mult cu sânguință decât cu talent. O schimbare se pare că s'a produs, totuși, în timpul din urmă, în acest domeniu. În Franța literatura noastră modernă, prin substanța ei cea mai aleasă, a avut norocul să fie prezentată magistral de d-l B a s i l M u n t e a n u în a sa *Littérature Roumaine*, apărută în 1938 în colecția pariziană de mare prestigiu și răspândire „Panoramas des littératures contemporaines”. Scrisă cu iubire, cu pătrundere, cu talent, cu un remarcabil dar de simtețe și portretizare, într'o prea frumoasă limbă franțuzească, istoria literară a d-lui Munteanu credem că a făcut ea singură pentru cunoașterea noastră în Franța — și prin limba franceză în lumea întreagă, — cât legiuni întregi de emisari de propagandă și maculatură gras retribuite.

Iată de ce ne-am bucurat foarte mult când am aflat că, în loc să se compileze pentru limba germană o lucrare de mântuială asupra literaturii noastre, pentru care cu siguranță că s'ar fi găsit amatori, s'a tradus cartea d-lui Munteanu, cu unele modificări și adaptări.¹⁾ Titlul ei german este: *Geschichte der neueren rumänischen Literatur* (Aus dem Französischen übersetzt und durchgesehen von Wolf Freiherr von Aichelburg), Wien 1943, Wiener Verlag, XII + 296 p. Volumul a apărut în „Beiträge zur Kultur und Geistesgeschichte Südosteuropas” de sub conducerea d-lui Franz Thierfelder, care în prefață are foarte elogioase cuvinte pentru autorul român. Spre deosebire de ediția franceză, volumul este însoțit de admirabile planșe ale scriitorilor români, datorite în cea mai mare parte unor buni artiști plastici români,

1) Dealtfel după cât știm cartea d-lui Munteanu a apărut și în traducere engleză.

precum și de o bibliografie a traducerilor din limba română în limba germană, redactată de d-l Dr. Georg Stadtmüller. Considerăm această bibliografie mai mult ca un prețios început pentru acea bibliografie româno-germană, atât de necesară pentru cunoașterea raporturilor dintre cele două popoare. Și atragem deosebit atenția autorului ei asupra foarte numeroaselor studii și traduceri din literatura noastră publicate înainte de acest războiu în *Prager Presse* și în suplimentul lui literar *Dichtung und Welt*, traduceri nementionate în bibliografia d-sale.

Tot în limba germană a apărut încă din 1942, sub îngrijirea Institutului Român dela Berlin, de sub conducerea d-lui Sextil Pușcariu, în editura Harrassowitz din Leipzig, o foarte elegantă plachetă cu traduceri din poezii români contemporani: *Herzschlag der Erde*, Rumänische Lyrik der Gegenwart. Übertragungen von Harald Krasser. D-l Krasser, profesor în Sibiu, și-a arătat încă demult marile calități de traducător, excelenta cunoaștere a limbii noastre și darul de a transpune cele mai dificile expresii ale ei în limba germană, fără să-și scuture mireasma lor autentică. Ceea ce trebuie elogiat la d-sa este apoi curajul de a ataca bucăți de mare rezistență estetică. Să ne aducem aminte de admirabila traducere a *Baltagului* lui Sadoveanu (*Nichifor Lipan's Weib*, München, 1936, Albert Langen—Georg Müller), de un așa de răsunător și meritat succes, apoi de numeroasele traduceri — proză și versuri — publicate în revista ardeleană *Klingsor*, a cărei dispariție o regretăm mult. Rucățile volumului sunt toate din poezii grupului *Gândirea* (Blaga, Crainic, Adrian Maniu, Pillat, Voiculescu). Era bine dacă se lărgea cercul și cu alți poeți contemporani. Mulțumim totuși d-lui Krasser pentru această gustare foarte aleasă, foarte bine pregătită, de poezie românească pe care o oferă cunoscătorilor de limbă germană. Suntem informați că d-sa pregătește un volum din

cele mai bune nuvele românești și se gândește demult la o traducere a lui Creangă. După probele pe care ni le-a dat până acum, avem credința că va reuși în această îndrăzneală întreprindere.

De un nivel mult deosebit față de ceea ce s'a realizat până acum sunt și traduceri în limba franceză pe care ni le-au dat de curând doi membri ai misiunii franceze în România, d-nii Yves Auger și Edmond Bernard. Întâiu a transpus în limba lui Racine *Hanul Ancuței* de M. Sadoveanu,¹⁾ iar al doilea *O scrisoare pierdută* și *Conul Leonida față cu reacțiunea* de I. L. Caragiale.²⁾ Amândouă traduceri au apărut în colecția „Les oeuvres représentatives des lettres étrangères” inițiată de Institutul Francez din România.

Nu putem insista, în această însemnare, asupra calităților excepționale ale acestor traduceri, cu atât mai de puțin cu cât traducătorii le-au arătat față de două din operele literaturii noastre care sunt o piatră de încercare pentru orice traducător. Dealtfel presa noastră în unanimitate, prin critici a căror competență și seriozitate nu poate fi pusă la îndoială, au recunoscut meritele acestor traduceri.

Vrem doar să însemnăm aici un cuvânt de recunoștință pentru acești prieteni devotați care au învățat să ne cunoască și să ne iubească în Clujul nostru drag, unde la rândul lor, ei înșiși, au făcut prin munca lor plină de zel și de pricepere să cunoască și să prețuiască Franța, generații întregi de tineri, d-l Auger la Universitatea Daciei Superioare, iar d-l Bernard la liceele noastre. Gestul d-lor este cu atât mai scump nouă cu cât vine în momente de tragică răscruce pentru nașunile noastre, ale căror legă-

1) Mihail Sadoveanu, *L'auberge d'Ancoutza*, tradus du roumain par Yves Auger, Paris, 1943. Ed. Didier.

2) Ion Luca Caragiale, *Théâtre: Une lettre perdue. Le père Leonida et la réaction*. Paris, 1943. Ed. Didier.

turi de amiciție sunt atât de vechi și temeinice, atât de necesare și pentru viitoarea consolidare a păcii europene.

I. B.

MĂRTURISIRI PENTRU TRANSILVANIA SUFLETULUI NOSTRU

Cunosc multe colțuri ale frumoaselor regiuni din țara Ardealului. În clipele de răgaz nu am altă bucurie mai mare decât de-a colinda din sat în sat, din ținut în ținut și de-a sta de vorbă cu Țara și Neamul. Fiecare întoarcere din aceste excursii mă umple de încredere în viitorul, care ne așteaptă. Mărturisesc chiar mai mult: de câte ori grijile vieții încercam să mă abată sufletește, de câte ori vieța dela oraș mi se pare fără de niciun rost, făceam tot posibilul să fug, măcar pe o zi sau două, într'un sat din apropiere sau mai din depărtare. La întoarcere eram un om cu totul nou. Vieța de cele mai multe ori aspră a țăranelui român, munca desfășurată fără încetare, din zori și până 'n seară, de primăvara până toamna, truda lui de care numai rar se plânge, mă convingeau îndată că necazurile mele dela oraș sunt prea mici pentru a mă sili să-mi plec fruntea.

Satul rămâne, după mine, un izvor nesecat de optimism, atât pentru noi ca oameni, cât și ca Neam. Prin cunoașterea lui mi-am dat seama că poporul românesc, format în cea mai mare parte din țărani deștepți, muncitori și cinstiți, nu va pieri ușor. Aceasta am înțeles-o și din ceea ce am văzut, dar și din ceea ce am auzit din gura lor. Voiu aminti aici câteva momente, ce ne desvăluie minunat sufletul Transilvaniei.

Era în Iunie 1940, înainte de răpirea Basarabiei. Mă găseam în *Sângeorzul Năsăudului*. Vorbeam cu badea Iovul, un bătrân aproape de 90 de ani. Discutam despre necazurile, pe care le simțeam că se vor abate și peste țara noastră. Și atunci bătrânul îmi spuse: „Domnule, multe au trecut peste noi,

fost-am sub Unguri 1000 de ani, trecut-au peste noi popoarele barbare dar noi aici am stat, nu ne-am clintit, căci vorba din bătrâni: *Apa trece, pietrele rămân*”. Mă gândesc de multe ori la aceste vorbe. Poate badea Iovul o fi murit, dar neamul dârz, despre care vorbea, trăiește mai departe în țara Năsăudului, pe care ne-au răpit-o din nou dușmanii noștri din Apus.

În aceeași vară, dar mai târziu prin August, eram în județul Bihor sub culmile *Bihariei*. Voiam să stau de vorbă cu oameni din partea locului, care se numesc și ei tot „Moți”. Mare mi-a fost mirarea, când în loc să se arate pretenoși, mă priveau dușmănos... Am rămas incremenit... Cele mai frumoase și mai românești regiuni ale Ardealului: *Năsăudul, Someșul, Clujul, Maramureșul, Satu-Mare, Sălajul* și în parte din *Bihor* ne-au fost răpite. Atunci mi-am zis: Nădejdea neamului este la Dumnezeu, dar și în tine țaran român, care știi să rămâi Român, oricât ar vrea alții să te cuminece cu sângele lui Arpad. Și mi-am zis, nădejdea este și în *Moții* lui *Horea* și ai lui *Avram Iancu*, care știu să ardă *hârțile dela Viena* și să prăvălească stâncile peste cei care ar îndrăzni să le calce munții.

Un an mai târziu, cutreeram din nou Munții Apuseni. Eram pe dealul *Fericețului* din *Arada*, locul pe care s'a născut *Horea*. Era o privilegiată încântătoare. Se vedeau de jur împrejur crângurile comunei *Arada* și *Albac*: *Mățișeștii, Niculeștii, Trifeștii* ș. a. Departe, în zare, se vedeau *Măgurile* și *Mărișelul*. Copleșit de măreția acestor locuri, îmi apare ca în vis chipul lui *Horea*, călare pe cal alb, făcând semn și răsărind ca din pământ cetele de *Moți*. Așteptam încă un semn, când bătrânul care mă însoțea se apropie de mine și-mi șoptește: „Acolo peste *Trifeștii* care l-au vândut pe *Horea*, peste muntele *Scorucet* cu *Poiana Horii* unde-a fost prins, peste *Măguri* și *Mărișel*, e *Clujul*. Se văd seara

luminile aprinse! Fără să vreau mi-am șters o lacrimă și am plecat mai departe.

Am trecut la *Vidra* lui Iancu, am văzut locul ascuns între stânci înalte, unde ținea sfat cu tribunii. Am urcat peste muntele *Găina*, unde *Moșii* vin în fiecare an, într'o zi de sărbătoare și ca să se veselească, dar mai ales ca să-și vadă *Munții*, cum se întind jur împrejur cu casele *Moșilor* cățărare printre stânci.

Am coborât după aceea la *Câmpeni* și de aci la *Cărpinișul* lui *Cloșca* și al lui *Crișan*. Urcam peste coasta *Cloșeștilor* spre *Defunata*. De pe înălțimile *Cărpinișului* vedem iarăși *Vidrele*, *Albacul*, *Arada*, *Poiana Horii* și *Mărișelul*. Atunci omul, care se nimerise la drum cu noi, poate un urmaș de-a lui *Cloșca* sau de-a lui *Crișan*, ne fixează un punct în zare mai spre *Miază-noapte*: „*Acolo e Clujul*, spune el” . . .

Îată ce fel de oameni am întâlnit în drumurile mele prin această frumoasă țară. Îată de ce plec cu bucurie ori de câte ori am o clipă de răgaz, să cunosc cât mai multe sate și câți mai mulți oameni. În aceste drumuri *trecutul eroic și legendar îmi apare ca o realitate vie*. *Horea*, *Iancu*, *Axente Sever* și *Simion Bărnuțiu* și-au înscris numele în istorie pentru că și-au cunoscut *Neamul* și au știut pe ce să se bazeze. „*Să fim cu poporul ca să nu rătăcim*”, spunea *Bărnuțiu*.

În vreme ce focurile se aprindeau pe înălțimile munților pentru a vesti începerea luptelor, iar clopotele anunțau sărbătoarea *Libertății*, *Bărnuțiu* protesta pe câmpia dela *Blaj*, să se audă până departe: „*Nu mergem la masa ungu-rească, bucatele ei sunt otrăvite!*” Și a început furtuna. Din acele vremuri eroice ne-a rămas și cântecul, ce poate servi de îmbărbătare și ceasului de față:

*Strigă Bărnuț din Sibiu,
Că Ardealul nu-i pustiu;
Strigă Iancu dela munte,
Nu te teme măi Axinte!*

Dar *Impăratul* dela *Viena*, care l-a mințit pe *Horea*, l-a înșelat și pe *Iancu*.

După aproape 100 de ani, în 1940, poporul român din *Ardeal* se afla din nou în discuție la *Viena*. Nici trădarea față de *Horea*, care a fost frânt pa roată nici cea față de *Iancu*, care și-a pierdut mințile de durere, nu ne-au folosit la nimic . . . Să fim numai gata, urmașii lui *Horea* și-ai lui *Iancu* mai știu s'aprendă focurile pe culmi la sunetul de clopot, pentru marea sărbătoare. Iar „*Clujul ne așteaptă cu luminile aprinse*”.

Gh. Pavelescu

POLITICĂ ECONOMICĂ APLICATĂ

Avem la îndemână cele trei volume masive ale d-lui *Mitiță Constantinescu*, apărute sub titlul „*Politică Economică Aplicată*”. Primul volum, cuprinde schimburi, monedă, prețuri. Al doilea, desbete probleme de agricultură, economie rurală și cooperatie. Al treilea, a fost consacrat producției industriale, muncii comerțului și creditului.

Lucrarea este, fără îndoială, un eveniment în literatura noastră economică și spiritul ei științific poate fi considerat cel mai avansat pas în tratarea unor asemenea probleme la noi. Perioada străbătută de preocupările autorului, cuprinde cel mai interesant deceniu, sub raportul fenomenelor și experiențelor cunoscute de economia noastră națională. Acest deceniu a început odată cu conversiunea datoriei agricole, se prelungește în faza tendințelor spre economie dirijată și sfârșește în 1940, în plină economie de războiu. E vorba tocmai de epoca frământată de cele mai numeroase întrebări asupra orientării popoarelor spre metode și soluții noi în viața economică. Pretutindeni, liberalismul ceda intervenției de stat, iar procesul adaptărilor se desfășura cu o viteză atât de mare, încât, firește, nu ne-am putut sustrage.

Variatele aspecte ale economiei aplicate, în cei 10 ani, sunt înfățișate cu o

informație impresionant de bogată. D-l Mitiță Constantinescu a concentrat un material documentar în afară de limitele obișnuite. Un material din care nu lipsesc obiecțiunile critice, sinceritatea expunerii și claritatea concluziilor.

Ocupându-se de schimburi, în primul volum, autorul precizează pentru perioada care face obiectul lucrării, că structura importului nostru era constituită din produse fabricate, într-o proporție de 74-80 la sută din valoarea medie. Importam articole fabricate și exportam în majoritate materii prime, sau simplu transformate. Cu alte cuvinte, aduceam produse scumpe și dădeam produse efine. În felul acesta, economia națională se epuiza în mod continuu și lent, în fiecare an. Erăm o țară eminente agricolă, dar aveam o producție agricolă inferioară ca bonitate comercială, față de concurența străină. Deasemeni, produsele agriculturii erau detronate și depășite în balanța comercială, de produsele petrolifere, deși nu aveam o industrie națională decât într-o proporție redusă.

În același volum analizându-se evoluția prețurilor de engros, se constată că din Septembrie 1939, până în aprilie 1940, indicele prețurilor, trece în Ungaria dela 87 la 94, cu o urcare de 7 puncte, în Jugoslavia, dela 76 la 102 cu o urcare de 26 puncte: în Bulgaria, dela 66 la 70, cu o urcare de 5 puncte, în Grecia dela 123 la 151, cu o urcare de 18 puncte, în Turcia, dela 61 la 73, cu o urcare de 12 puncte; iar în România, indicele trece dela 89 la 127, cu o urcare de 39 puncte.

Realitățile cooperatiste, găsesc o debateră amplă în al doilea volum. Astfel aflăm cum se urca prețul cerealelor în 1937, fără ca țărănimii să aibă vreun beneficiu din această majorare. La valorificarea din 1935, prețul de cost al grâului s'a mărit la vagon cu 17.19 la sută, în 1936 cu 16.9 la sută, iar în 1937 cu 28.64 la sută. Procentele pro-

gresive reprezentau cheltuielile Centralei cooperativei.

Mai bizară, este lista furnizorilor. Dintr'o listă de 50 vânzători, dela care „Cecopova” cumpăra porumbul, numai patru erau cooperative. Restul erau străini de cooperatie, simpli negustori de cereale.

Aceste realități mai pot fi completate și cu un alt tablou. Din 4591 bănci populare românești, abia 1059 erau bune, adică mai puțin de o pătrime. În schimb la cooperativele de credit minoritare, procentul unităților bune era de aproape 50 la sută, îndoit față de al băncilor populare românești.

Politica creditului se bucură de o analiză tot atât de minuțioasă. Cum se aplică ea? În Ardeal, agricultorii obținuseră în acea vreme, 14 64 la sută, comerțianții 23 38 la sută, industriașii 33.36 la sută, meseriașii 2.96, funcționarii 8.67 la sută. Din această repartiție a creditului, rezultă că cea mai numeroasă categorie de producători, țărănimii, venea cu mult în urma comerțului, iar creditele de consumație acordate funcționarilor, depășeau considerabil pe cele distribuite meseriașilor, cari aveau cea mai presantă nevoie de asistență financiară.

Creditul mai are și alte cifre interesante. După criza care a dus la conversiunea datoriilor agricole, 70 la sută din puterea financiară a băncilor viabile era concentrată în 63 bănci din Capitală și numai 30 la sută din aceste puteri reveneau provinciei. În schimb, provincia îngloba 832 bănci neviabile sau în lichidare, pe când capitala însuma în aceeași categorie, numai 98 unități. În Ardeal, din totalul băncilor viabile, de 75, numai 34 erau românești.

În fața acestei situațiuni precare, pe care avea prilejul să o constate zilnic, în calitate de guvernator al Băncii Naționale, — lămurește d-l Mitiță Constantinescu — a socotit necesar ca în 1935 să procedeze la restabilirea precisă și

la identificarea pozitivă a tuturor aspectelor și realităților pe cari le putea înfățișa sectorul creditului.

Din capitolul referitor la complexul industrial, vom reține câteva cifre și una din constatările esențiale ale autorului. Numărul societăților anonime industriale a sporit dela 331, în 1919, la 1145 în 1937, iar capitalul lor a trecut dela 1.007 mil. lei în 1919, la 33.772 mil. lei în 1937. Valoarea producției la marea industrie, a trecut dela 48 354 mil. lei în 1930, la 64.567 mil. lei în 1937 și la 76 476 mil. lei în 1939. Din aceste date se constată văditele progrese realizate de industria noastră. Înșă, ele prezintă și unele lacune. Realitatea este că industria s'a pulverizat în sute și mii de unități, mărunte și răzlețe, fără puterea financiară și tehnica necesară unei masive creațiuni, iar în marea și covârșitoarea ei majoritate, fără utilitatea indispensabilă unei producțiuni organice, moderne și eficiente.

Munca găsește în cercetarea aspectelor economiei românești, o curajoasă înțelegere. Autorul constată că ea nu și-a găsit locul convenit, în concepția generală, iar capitalul, preocupat prin definiție de necesitatea beneficiului, s'a dezvoltat în dauna muncii. De aici, nevoia unei restabiliri de poziții în favoarea muncii și creierea unui nivel de viață care să dea masei producătoare întreaga securitate socială.

Cetind cu atenție cele 1200 pagini, din ele se desprinde nu numai o amplă înfățișare a mecanismului nostru economic, ci deopotrivă o concepție de ansamblu, care sporește valoarea lucrării. În ce constă această concepție? În primul rând în faptul, că d-l Mitiță Constantinescu este potrivit oricărui parazitism industrial și nu exclude economia dirijată

pentru înlăturarea abuzului ce decurge din inițiativa particulară. Interesele factorului dominant al producției, cele țărănești, sunt situate la preocupare centrală, după cum munca rămâne creatoare de valori, înaintea capitalului. Din acest punct de vedere, lucrarea s'ar putea numi orientarea cea mai serioasă pe drumul economiei sociale, căci în toate direcțiile accentul se pune pe repartitia mai justă și pe lichidarea excesului capitalist. Și concluziile nu sunt lipsite de importanță, fiindcă d-l Mitiță Constantinescu nu ajunge la ele pe cale deductivă, ci le bazează pe o bogată experiență personală, în calitate de îndrumător al vieții economice. Spiritul de discernământ și elanul spre forme superioare de viață, au dat tot ceea ce poate interesa societatea românească în străduința ei spre emancipare și au deschis reformatorilor de mâine, perspective neîndoielnice. Numeroase țări n'au încă o asemenea lucrare, așa că ziarul elvețian „Neue Züricher Zeitung” nu exagerează câtuși de puțin, când prezintă studiul d-lui Mitiță Constantinescu ca un izvor de sugestii și compentință pentru legislaorul modern.

Dar lucrarea mai este prețioasă și pentru un alt fapt. Numeroase pagini sunt consacrate realităților ardelenene și unei atențiuni particulare dată acestei provincii. În funcțiunile economice de aici, d-l Mitiță Constantinescu a găsit atâtea anomalii, încât pe vremea când era guvernatorul Băncii Naționale și-a făcut din înlăturarea lor metodică principalul punct de program. Ardealul este considerat ca unul din principalii factori ai progresului național și autorul îi recunoaște o asemenea misiune, cu o stăruință neîntâlnită până acum în nici un alt studiu.

V. M.